

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1985

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

TOMUS XXV • FASC. 1

OBSAH

Články

- 7 Karel Beránek, Promoce v Klementinu v letech 1604—1617
33 Zdeněk Šimeček, Z počátků výuky pomocných věd historických na pražské univerzitě
49 Jan Havránek, Temno očima osvícence Pelcla
59 Ivo Tretera, Casus Štěpán Doubrava (K neznámým dopisům Ernsta Macha Augustu Seydlerovi z roku 1882)
95 Pavel Mates, Vývoj brněnských vysokých škol v letech 1945—1947

Recenze

- 115 Ještě ke konvolutu humanistických tisků Šimona Schurera Falknovského. Eduard Maur
117 Publikace k výročí fakult a vědních oborů na Univerzitě Karlově. Jan Havránek
118 Časopis DVI o dějinách přírodních věd a matematiky na Univerzitě Karlově v letech 1980—1983. Břetislav Fajkus
123 Ruská inteligence druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Jiří Pešek

Referáty a zprávy

- 127 Studie o dvou jihočeských vesnických školách (Miroslav Truc)
130 Theodor Syllaba, Jan Gebauer na pražské univerzitě (Zdeněk Šimeček)
131 Práce z dějin slavistiky VIII, IX (Theodor Syllaba)
132 Místo profesorů Univerzity Karlovy v táboře politické pravice ve třicátých letech (Jan Havránek)
133 Ana Benedetič, Pot do slovenske univerze (Michal Svatoš)
134 Sborník 150 let od založení reálky v Rakovníku (Michal Svatoš)
135 Studie o rukopisech 21—22 (Michal Svatoš)
136 Peter Schmidt, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker (Zdeněk Hojda)
138 Herbert Hans Eglmaier, Das medizinisch-chirurgische Studium in Graz (Ludmila Hlaváčková)
140 Namhafte Hochschullehrer der Karl-Marx-Universität Leipzig. Bd. 1—6 (Eduard Maur)

- 141 Berühmte Leipziger Studenten (Eduard Maur)
142 E. Cieślak a kol., Historia Gdańska II. 1454—1655 (Jiří Pešek)
143 Martin Svatoš, Antika žertovně zčeštěná aneb danajský dar (Jiří Pešek)
144 Kolokvium „Dějiny vědy a univerzit v Sasku v 18. a 19. století“
(Eduard Maur)

Cizojazyčná resumé

- 32 Karel Beránek, Die Promotionen im Klementinum in den Jahren
1604—1617
47 Zdeněk Šimeček, Aus den Anfängen des Unterrichts der historischen
Hilfswissenschaften auf der Prager Universität
57 Jan Havránek, Die dunkle Periode der tschechischen Literatur von
František Martin Pelcl gesehen
93 Ivo Tretera, Casus Štěpán Doubrava. Unbekannte Briefe von Ernst
Mach an August Seydler aus dem Jahre 1882
114 Pavel Mates, Zur Entwicklung der Hochschulen in Brno in den Jahren
1945—1947

Autoři

- PhDr. Karel Beránek, CSc., Státní ústřední archiv, Praha
PhDr. Zdeněk Šimeček, CSc., Československo-sovětský institut, Brno
Doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Ivo Tretera, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
JUDr. Pavel Mates, CSc., Právnická fakulta Univerzity Jana Ev. Purkyně, Brno
PhDr. Eduard Maur, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Břetislav Fajkus, CSc., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Jiří Pešek, Archiv hlavního města Prahy, Praha
PhDr. Miroslav Truc, Památník národního písemnictví, Praha
Prof. PhDr. Theodor Syllaba, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archiv Univerzity Karlovy, Praha
PhDr. Zdeněk Hojda, Národní galerie, Praha
PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc., Ústav pro dějiny lékařství, Fakulta všeobecného lékařství Univerzity Karlovy, Praha

PROMOCE V KLEMENTINU V LETECH 1604—1617

KAREL BERÁNEK

Album academiae Pragensis Societatis Iesu, uložené v Archivu Univerzity Karlovy pod signaturou M 19 a vydané Miroslavem Trucem roku 1968 jako druhý svazek řady nazvané *Monumenta historica universitatis Carolinae Pragensis*, obsahuje imatrikulace studentů jezuitské koleje, akademie a posléze univerzity v Klementinu z let 1573—1617 a seznam studentů filozofické fakulty a akademického gymnázia (či, jak tehdy bylo nazýváno — jazykové fakulty) z roku 1624. Zápisy o promócích jsou však v albu pouze z let 1565—1603.

Pro zápisy graduovaných osob v následujících letech byla založena nová kniha. Byl to snad rukopis označený v inventáři skříně P. Marie někdejšího archivu jezuitské koleje sv. Klimenta z 18. století¹⁾ jako „diář neboli paměti promocií a profesorů univerzity Ferdinandovy foliového formátu, svázaný do pergamenu popsaného starým písmem“.²⁾ Tento rukopis je nyní, nejspíše od druhé světové války, pohřešován. Mohl to být ovšem i rukopis zcela jiný, ve starém inventáři vůbec neuváděný.

Chybí rovněž rukopis obsahující pouze promoce členů jezuitského řádu. Tento rukopis byl uveden v zmíněném inventáři jako „jména těch z Tovaryšstva [Ježíšova], kteří přijali před uní grad v bohosloví nebo filozofii“.³⁾ V tomto případě jde o starší ztrátu zaznamenanou při revizi jezuitských archivů roku 1782.

Historiografie pražské univerzity se omezovala, pokud se týče promocií v Klementinu po roce 1603, pouze na statistické údaje. Zikmund Winter v *Životě na vysokých školách pražských*⁴⁾ uvedl počty bakalářů, které se pro léta 1604—1650 opírají o čísla uvedená v Schmidlových dějinách

¹⁾ Státní ústřední archiv v Praze: JS inv. 8.

²⁾ Alm. BMV scrin. II. fas. 2 (num.) 10: Diarium seu memorabilia promotionum et professorum universitatis Ferdinandae in folio, computata (!) in membrana antiquis characteribus conscripta.

³⁾ Alm. BMV scrin. II. fasc. 2 (num.) 14: Nomina eorum de Societate, qui gradum in theologia aut philosophia acceperunt ante unionem.

⁴⁾ Zikmund Winter, *O životě na vysokých školách pražských* knihy dvoje, Praha 1899, s. 525, 563.

České provincie Tovaryšstva Ježíšova,⁵⁾ v rukopise I A 1 Univerzitní knihovny v Praze, který pro tuto dobu má formu výročních zpráv, a v rukopise Archivu Národního muzea, který Winter cituje pouze označením „Jesuité“.

Tento rukopis se podařilo identifikovat. Je to rukopis nadepsaný někdejšími kustodem muzejního archivu Václavem Schulzem „Historia collegii S. J. ad s. Clementem et totius provinciae Bohemiae 1556—1689“,⁶⁾ který obsahuje výpisky z diářů koleje sv. Klimenta uspořádané systematicky.

Schmidlův předchůdce v historiografii jezuitského řádu Jan Miller ve svých rukopisných dějinách České provincie TJ z roku 1723 uvádí přesné počty promovaných do roku 1603, tedy pro dobu, pro kterou měl k dispozici album M 19. O době 1603—1618 praví pouze všeobecně, že se každoročně konaly obvyklé disputace a promoce k vědeckým hodnostem stále většího a většího počtu kandidátů.⁷⁾

Na první pohled je patrné, že statistika Wintrova je v rozporu s tvrzením Millerovým a je proto patrně neúplná. Vyplyne to jasněji, zhodnotíme-li prameny, kterých Winter použil, i ty, které pominul, a doplníme-li jeho zprávy o další údaje.

Prameny o promociích můžeme rozdělit do dvou skupin: na prameny přímé, vzniklé z působnosti jezuitského studia, které obsahovaly nebo obsahují všechny údaje o promociích, tj. data konání promocií, počty promovaných a jejich jména, jména promotorů a jiných hodnostářů studia, a na prameny nepřímé, které se týkají celé koleje a uvádějí proto zprávy o promociích v rámci ostatních zpráv o koleji a jen v rozsahu řídicím se tím, jakou důležitost přikládal pisatel těmto pramenům zprávy o promociích v záplavě jiných informací, případně, jak to odpovídalo slohovému zpracování jeho díla.

Do první skupiny — k přímým pramenům — náležel protokol stanovící pořadí kandidátů podle výsledků zkoušek, jehož obsah oznamoval po zkoušce shromážděným kandidátům notář akademie.⁸⁾ Na podkladě tohoto protokolu byl proveden zápis do matriky graduovaných a vytiště-

⁵⁾ Ioannes Schmidl, *Historia Societatis Iesu provinciae Bohemiae*, II, Pragae 1749, s. 393, 424, 500, 610, 713, 743.

⁶⁾ Archiv Národního muzea: F 184, karton 145.

⁷⁾ Státní knihovna ČR v Praze (Univerzitní knihovna): XXIII C 104/III, str. 1473.

⁸⁾ Postavení notáře na jezuitské akademii bylo významné. Notář nejen psal bakalářské a mistrovské diplomy, ale také je vedle pečeti akademie ověřoval otiskem notářského znamení. Předpokládám proto, že také sepsával protokoly o výsledcích zkoušek. Na utrakvistické Univerzitě Karlově vedle dosud dochovaných zápisů v děkanském manuálu byl výsledek zkoušek obsahující pořadí kandidátů odevzdán děkanovi v zapečetěném spisu, z kterého děkan rozdělil do tříd a pořadí kandidátů přečetl (cf. Zikmund Winter, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce*, s. 491).

ny promoční katalogy, buď samostatné,^{8a)} nebo připojené ke sborníčkům blahopřejných básní, které byly při promocii rozdávány.

Protokoly ani matrika se sice nedochovaly, ale v některých knihovnách se dosud nacházejí sborníčky blahopřejných básní (*carmina gratulatoria*), které obsahují jména kandidátů.

Pro promoce bakalářů přicházejí v úvahu tyto sborníčky:

- a) *Gratulatio ingenue atque eruditione praestanti iuveni Zachariae Bastio Pruteno, cum in alma Caesarea regiaque Societatis Iesu academia Pragensi prima artium et philosophiae laurea V. Non. Maii insigniretur, amoris et singularis benevolentiae ergo conscripta a Iacobo Philippaeo Dantiscano Borusio, in eadem academia artium et philosophiae studioso. Pragae e typographeo Schumaniano 1604.* (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 15).
- b) *Çornu copiae sive epigrammata sententiam eandem complexa: „Philosophus inter caelos versatur“. „Felices animae, quibus haec cognoscere primum inque domos superas scandere cura fuit“. Ovidius. Pro viginti et uno primae laureae candidatis in catholica academia Societatis Iesu Pragae ab eloquentiae Romanae auditoribus F. S. D. Pragae typis Georgii Nigrini anno 1606.* (SOA Litoměřice, biskupská knihovna: I Q 98, adl. 11).
- c) *Donaria, cum honesti et admodum eruditi viginti et unus liberalium artium candidati primum philosophiae honorem in Regia Caesareaque Societatis Iesu Academia Pragae adirent, data a convictoribus in eadem Academia oratoriae facultatis auditoribus. Pragae typis Georgii Nygrini anno 1606.* (SOA Litoměřice, biskupská knihovna: I Q 98, adl. 17).
- d) *Laudationes . . . philosophiae candidatorum, cum in Regia et Caesarea Societatis Iesu academia primam lauream capessent, authoribus oratoriae facultatis auditoribus. Pragae a typographeo Ottmario 1606.* (SOA Litoměřice, biskupská knihovna: I Q 98, adl. 3).
- e) *Autoschedion nobilibus . . . dominis, qui in alma Caesarea Regiaque Academia Pragensi prima in artibus liberalibus et philosophia laurea inaugurato coronati sunt 15. Calend. Maias anno 1608, . . . conscripserunt . . . d. Matthias Mencilus nobilis a Kolsdorff Brunensis Marco-manus et d. Georgius Guilielmus Michna a Waczinova Budinensis Boemus. Pragae typis Pauli Sessii anno 1608.* (Státní knihovna ČR v Praze — Univerzitní knihovna: 52 C 12, adl. 17).
- f) *Epigrammata in honorem dd. baccalaureorum gratulationis ergo dicata autoribus poeticae facultatis academicis. Pragae e typographeo Othmario 1608.* (Státní knihovna ČR v Praze — Univerzitní knihovna: 52 F 84, adl. 6).

^{8a)} Dochovaly se v Archivu Univerzity Karlovy od poloviny 17. stol.

g) Sodalibus congregationis B. Mariae Virginis Annuntiatae in Regio Caesareoque collegio Academiae Pragensis primam lauream, quam ex philosophia et artibus liberalibus 17. Aprilis anno 1608 reportarunt, amoris et honoris ergo gratulantur eiusdem sodalitati aliquot infra scripti fratres. Excusum Pragae typis Danielis Sedesani. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 19).

h) Decreta Socratica . . . artium et philosophiae candidatis, cum in Regia et Caesarea Societatis Iesu academia Pragae prima laurea . . . decorarentur, oblata et consecrata a . . . Ioanne Ferdinando Ruth a Dirna, equite Boemo, et Ioanne Haidelio a Rassenstein Pragensi Boemo. Pragae typis Danielis Sedesani 1608. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 26.)

i) Lapidés poetici octo lapidibus philosophicis virtute admirandis, doctrinae splendore illustribus ex collegio sancti Wenceslai, cum anno 1610 in Caesarea regiaque Societatis Iesu academia Pragensi . . . primam lauream consequerentur, in argumentis amoris . . . expoliti ab ingenuis iuvenibus eiusdem collegii alumnis et in eadem academia humanitatis tironibus Christophoro Peczelde et Laurentio Lachnit Silesiis. Pragae typis Caspari Kargesii. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 31).

j) Stephanomata primae inaugurationi . . . praestantium ac nobilium artium et philosophiae candidatorum in Caesarea ac regia Societatis Iesu Academia Pragae ab illustribus, magnificis ac generosis iuvenibus Sbignaeo Berka et Zdislao Berka liberis baronibus de Duba et Lippa et Balthasare Pichklero, nobili Silesio, aliisque oratoriae facultatis academicis dicata consecrataque. Pragae ex officina Caspari Kargesii anno 1610. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 24).

k) Pulvis Olympicus primis laureolis unius supra viginti . . . artium et philosophiae candidatorum, cum in Caesarea regiaque Societatis Iesu academia primo in philosophia gradu . . . insignirentur, aspersus ab . . . oratoriae facultatis in eadem academia studiosis. Pragae apud haeredes Gaspari Kargesii 1614. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 37).

Pro promoce mistrů jsou důležité tyto blahopřejné básně:

l) Matthias Koutek Nečanský z Minic (Kautek Neczanski de Minicz): Encyklopediae sive novi orbis academici septem partium quarta pars philosophia . . . Pragae e typographea Pauli Sessii anno 1608. (PNP Strahov: AA VII 54, adl. 27).

Z tištěných pramenů jsou pak ještě důležité teze disputací, které předcházely promócím. Pro toto období je mi známa jediná:

m) Michael Udalricus Spittaler: Theoremata philosophica . . .

D) Z nepřímých pramenů je především důležitý diář koleje sv. Klimenta uložený v Strahovské knihovně pod sign. DC III 16. Jsou to vlastně zlomky diářů z různých let svázané v moderní době v jedinou knihu. Pro nás má význam ta část, která obsahuje zápisy z let 1606—1610.

Diář obsahuje vedle zpráv všeho druhu i záznamy o studiu a o promócích, hlavně data a počty promovaných, někdy i některá jména promovaných, zvláště šlo-li o promoci mistrů.

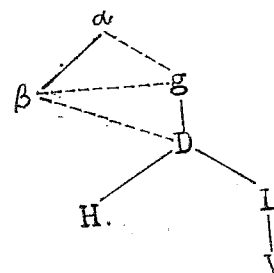
L) Podle diářových záznamů byly sestavovány výroční zprávy (litterae annuae) podávající stručné zpracování dějin koleje za uplynulý rok. Litterae annuae se dochovaly pro léta 1608—1616 ve svazku sign. XXIII C 105/1 Univerzitní knihovny v Praze.

V) Pro první desetiletí 17. století jsou v rukopisu I A 1 též knihovny nazvaném „Historia collegii S. I. Pragensis ad s. Clementem annis 1555—1610 nec non 1618 et 1620 auctoribus patribus eiusdem societatis“.⁹⁾

Výroční zprávy byly hlavním pramenem autorů dvojích dějin české provincie jezuitské Jana Millera a především Jana Schmidla. Obě díla jsou literárním zpracováním a to již samo vysvětluje nestejně využití pramenů.

H) Naopak Historia collegii S. I. v Archívu Národního muzea stojí zápisům v diáři nejbližší. Jsou to, jak již bylo řečeno, systematicky uspořádané výpisky z diářů. Pro nás jsou důležité záznamy týkající se škol na str. 48. Závažné je také sdělení písaře rukopisu na str. 89, že neexistovala (roku 1689 nebo krátce poté) akta (rozumí se diáře) z let 1611—1622.

Souvislost uvedených pramenů, pokud se týče promočních údajů, znázorňuje toto stemma:

Výklad zkratk:

- α — protokol o zkoušce
- β — matrika graduovaných
- g — sborníčky blahopřejných básní obsahující jména graduovaných
- D — diář koleje
- H — výpisy z diářů v Archívu Nár. muzea
- L — výroční zprávy
- V — Dějiny koleje I A 1

A) Mimo výše uvedené prameny stojí rukopis Státního ústředního archívu v Praze sign. JS rkp. 36 (dříve RKP 2109), který obsahuje akta kongregace P. Marie z let 1575—1621. V knize jsou do roku 1614 také zápisy o volbách předsednictva kongregace, jehož členy byli voleni

⁹⁾ Podle záznamu v Truhlářově katalogu latinských rukopisů [Josef Truhlář, Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur, I., Praha 1905, s. 1] je autorem dějin koleje z let 1555—1565 Jiří Varus [fol. 1a — 19b], autorem dějin od počátku koleje do r. 1610 [f. 21a — 156a] Bohuslav Balbín a další autoři.

studenti, bakaláři a mistři. Lze proto v tomto rukopise sledovat alespoň u několika osob, kdy dosáhly těchto akademických hodností.

Počty promovaných osob, jak jsou uvedeny v pramenech, o nichž je svrchu zmínka, uvádí tato tabulka. Sloupec označený písmenem g shrnuje údaje v sborníčcích blahopřejných básní a v tištěných tezích a — m, sloupec s uvádí počty graduovaných podle dějin Schmidlových, sloupec ž podle díla Zikmunda Wintra *Život na vysokých školách pražských*. Sloupec b uvádí počet graduovaných podle rekonstrukce matriky otištěné v příloze; v závorce jsou uvedeny počty graduovaných, jejichž jména jsou v rekonstrukci matriky uvedena. Vykřičník znamená zmínku o promoci bez udání počtu promovaných.

rok	bakaláři								mistři							
	g	D	H	L	V	s	ž	b	g	D	H	L	V	s	ž	b
1604	1	—	21	—	21	—	21	21 (9)	—	—	—	—	—	—	—	—
1605	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	15	12	12	15(5)
1606	21	21	21	—	21	21	21	21(21)	—	—	—	—	—	—	—	—
1607	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1608	31	31	31	31	31	31	31	31(31)	6	7	7	7	7	—	—	7 (7)
1609	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	—	!	—	—	—	19(19)
1610	52	52	52	52	52	—	52	52(52)	—	—	—	—	—	—	—	—
1611	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	!	—	22	22	22 (5)
1612	—	—	—	!	—	—	—	!	—	—	—	—	—	—	—	—
1613	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1614	—	21	—	—	—	—	21	21(21)	—	—	—	—	—	—	—	—
1615	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	—	21	21	—
1616	—	—	—	41	—	—	—	41 (1)	—	—	—	—	—	—	—	—
1617	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1 (1)

Z tabulky je patrné, že se jezuitská akademie v Praze snažila vyrovnat co do počtu promocií (v počtu promovaných to nebylo možné) utrakvistické Univerzitě Karlově. Tam se totiž konaly v lichých letech promoce bakalářů, v sudých promoce mistrů, od roku 1612 každoročně promoce obojí.¹⁰⁾ V Klementinu pak byly promoce bakalářů v sudých letech, promoce mistrů v lichých. Výjimkou jsou léta 1607—08, kdy se roku 1607 nekonala žádná promoce, v roce 1608 byly pak promoce obojí. Bakaláři ucházející se o mistrovský titul se přihlásili až 4. prosince a zkoušky se pak konaly 2. ledna 1608.¹¹⁾

¹⁰⁾ Jan Martínek, Přehled gratulačních sborníků k promociím v letech 1583—1620, HUCP VIII/1, 1967, s. 105—106.

¹¹⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 40 v, 41 v.

Zdá se, že pravidlo konat bakalářské zkoušky v sudém a mistrovské v lichém roce bylo zachovááno i v druhém desetiletí 17. století. Nasvědčuje tomu zmínka o konání promoce bakalářů ve výroční zprávě za rok 1612, promoce bakalářů roku 1614 a 1616, dále zprávy o promociích mistrů 1611, 1615 a posléze teze jednoho kandidáta z roku 1617.¹²⁾ Konec promociím učinilo vypovězení jezuitů dekretem direktorů z 1. června 1618. Poněvadž z doby po roce 1610 se dochovalo daleko méně pramenů, můžeme předpokládat, že se konala promoce mistrů též roku 1613.

Vycházíme-li ze statistických údajů uvedených v tabulce, které jsou poměrně úplné, obsahuje rekonstrukce matriky přibližně asi 62% jmen všech promovaných bakalářů a 43,5% jmen všech promovaných mistrů.

Další potíží je stanovit, kolik z celkového počtu studentů vykonalo bakalářské zkoušky. Ze 135 bakalářů uvedených v rekonstrukci matriky jmeny 63, tedy téměř polovina, nebylo totiž vůbec imatrikulováno. Dne 6. března 1609 se dalo dodatečně imatrikulovat šest bakalářů, kteří měli být koncem dubna téhož roku povýšeni na mistry.¹³⁾ Na to, že dosud nebyli imatrikulováni, se přišlo, až když se ucházeli o magisterium. Takové nedostatky ve vedení matriky studentů si lze snad jediné vysvětlit tím, že již v té době kladli jezuité větší důraz na vedení třídních katalogů než na imatrikulaci spojenou s depozicí. Možná že i studenti, kteří již před tím, než přišli do Prahy, byli imatrikulováni na některé jiné koleji, na imatrikulaci v Klementinu nedbali.

Podle údaje známého z roku 1604,¹⁴⁾ kdy bylo na jezuitské akademii v Klementinu v logice 100 studentů a bakalářského gradu dosáhlo 21, možno počítat s tím, že asi pětina celkového počtu logiků i v dalších letech nabyla bakalaureátu.

Původ je uveden u 133 bakalářů z celkového počtu 135. Většina (92 bakalářů) pocházela z různých zemí Českého království (Čechy 45, Morava 10, Slezsko 32, Lužice pět), z různých částí Německa 28, z Polska čtyři, z Litvy jeden, z Itálie dva, z Francie jeden, z Dánska jeden, z Uher (vlastně Slovenska) čtyři.

Z mistrů neuveden původ u deseti. Z těch, u kterých byl původ uveden, bylo 11 Čechů, jeden Moravan, jeden Slezan, dva Lužičané, čtyři Němci, jeden Ital.

☆

Studium u jezuitů bylo rozděleno na nižší — gymnazijní — a na vyšší. Gymnázium se dělilo na pět, případně na šest tříd. Třídy byly ozna-

¹²⁾ Viz přílohu.

¹³⁾ Truc, Album, s. 81.

¹⁴⁾ Archiv Národního muzea: F 184, Historia, str. 48.

čovány různě. Časem se ustálily názvy: parva (I.), principia (II.), grammatica (III.), syntax (IV.), poesis (V.) a rhetorica (VI.). První čtyři třídy byly označovány jako gramatické, V. a VI. jako humanitní. V době, kterou se zde zabýváme, nebyly vždy všechny třídy obsazeny. Katalog z konce roku 1611 uvádí např. učitele čtyř tříd gymnazijních, katalog z roku 1615 šesti tříd. V nejnižší třídě se začínalo čtením a psaním. Učitel nejnižšího stupně je v katalogu z roku 1611 nazýván „alphabetarius“.¹⁵⁾ V principii bylo vyučováno počátkům latinské gramatiky (tvarosloví) a skladby podle knihy Alvarezovy, počátkům řečtiny a čteny ve výboru listy Ciceronovy. V tom se pokračovalo i v dalších třídách. Postupně byly probírány další partie gramatiky, čteny Ciceronovy řeči a filozofické spisy, básně Ovidiovy a Vergiliovy a posléze dějiny Liviovy. Z řečtiny čteny Ezopovy bajky, Lukianovy Dialogy a posléze Homerova Ilias.¹⁶⁾

Na gymnázium navazovala filozofie rozvržená do tří ročníků. Nazývaly se podle Aristotelových spisů logika (I.), physica (II.) a metaphysica (III.). V logice se vykládal Porfyrios, Aristotelovy Kategorie, První analytiky, Topiky a Sofistické důkazy. Ve fyzice se četly Aristotelovy spisy přírodovědné, Sféra Jana z Holywoodu, Aristotelova Etika, O nebi, O vzniku a zániku a O meteorických jevech. V metafyzice se vykládaly malé spisy o přírodě a spisy metafyzické.¹⁷⁾

Po absolvování logiky na počátku fyziky se hlásili studenti k bakalářské zkoušce. Zkoušky se konaly zpravidla po několik dní a ne všichni z přihlášených zkoušky udělali. O 21 bakalářích z celé stovky posluchačů roku 1604 již byla zmínka. Roku 1610 došlo sice k promoci rekordního počtu bakalářů (52 osob), ale současně se mluví o pláči několika spolužáků, kteří byli reprobováni.¹⁸⁾ Těm, kteří uspěli u zkoušek, oznámil pořadí univerzitní notář.

Promoce se tehdy konala s velkou slávou.¹⁹⁾ Ráno v 8 hodin vyšli kandidáti bakalářství oblečení v sukních z koleje na náměstí. Před nimi nesl pedel žezlo akademie. Za nimi kráčeli rektor s kancléřem a promotorem, pak ostatní profesori a zástup studentů. Průvod se ubíral do Svatojáclavského semináře, v jehož aule se konala promoce za přítomnosti vzácných hostů. Tehdy se jí účastnili papežský legát a vyslanci Španělska a Florencie. Promoce se dala za rachotu kotlů a hlaholu trub.

Po absolvování celého filozofického kursu, to jest logiky, fyziky a me-

tafyziky, se mohli bakaláři přihlásit k mistrovské zkoušce. Po rigorózu následovaly disputatione, k nimž byly vydány tištěné teze. Po disputationi prohlásil rektor bakaláře licenciáty.

Mistrovská promoce, která po nějakém čase následovala, se konala velmi okázale. O promoci mistrů ze dne 28. dubna 1609 se dochovala podrobná zpráva:²⁰⁾ „O půl osmé se shromáždili příští mistři, všichni v přepásaných sukních. Pak zazvoněno na kolejní zvon, aby se sešli profesori a jiní členové akademie. Pedel v sukni nesl žezlo. Za ním následoval rektor a kancléř v epomidech s kvadrátky na hlavách. Vyšedše z brány koleje vedou příští mistry k bohoslužbám hlavním vchodem kostela proti mostu v doprovodu profesorů a jiných akademiků. Po bohoslužbách se vracejí v témž pořadí na místo promoce. Šlo se kolejí po dřevěných schodech u dvorany nad refektářem a zahradou k domu chudých studentů, v jehož největším sále se konala promoce. Jeden z licenciátů pan Jan Flaxius přednášel stoje s ostatními pod promoční katedrou řeč o chvále filozofie. Po ní krátce odpověděl místokancléř promotor P. Michael Hagen v tom smyslu, že splní jejich žádost, jestliže složí obvyklý slib. To se končí vyznáním víry, které jeden z magistrandů přednesl. Ostatní mlčeli, ale nakonec se dotkli podle formule svatých evangelíi v rukou nejjasnějšího apoštolského nuncia, který zatím přišel s florentským vyslancem. Potom odpřísáhli i ostatní a dotkli se žezla. Zazněly trouby a potom se disputovalo o dvou kvestích.

Poněvadž uplynula určená doba, ukončila se slavnost poděkováním. Pak se vrátili týmž pořádkem přes dva dvory k vratům koleje a v kostele zapěli za doprovodu varhan „Bože, chválíme Tebe“. Toho se účastnil také nejjasnější papežský legát s vyslanci. Nakonec kancléř akademie propustil nové mistry. Filozofický oběd pořádají noví mistři na Malé Straně. Účastní se ho otec místokancléř a P. Pavel Thurn, který rozřešil jednu kvestii, P. Tomáš Kiser, profesor bohosloví, a P. Martin Slabinius, profesor poezie. Odpoledne bylo prázdno na počest mistrů.“

Dosáhnout titulu bakaláře nebo dokonce mistra nebylo ani na jezuitské akademii v Praze nutností a studenti mohli absolvovat celý filozofický kurs bez gradů.

V Klementinu byla od založení koleje vyučována také teologie, jejíž studium trvalo čtyři roky. Studovali na ní jezuité, členové jiných řádů i světské studenti. Toto studium sloužilo hlavně jako příprava k dosažení ordinace na kněze. V prvních dvou desetiletích 17. století působili na jezuitské akademii v Klementinu dva profesori bohosloví (profesor kontroverzí a profesor kazuistiky). Na teologii se uděloval dvojí bakalářát (biblicus a formatus), licence a doktorát. V létech 1604—1618 však žádný

²⁰⁾ Tamtéž, f. 69 r—v.

¹⁵⁾ Státní knihovna ČSR v Praze (Univerzitní knihovna): XXIII C 105/1, f. 118 v.

¹⁶⁾ Monumenta Germaniae pedagogica II/I, str. 317—319 (Verzeichnis der Schulbücher in den deutschen Jesuitenkollegien).

¹⁷⁾ Tamtéž, s. 230—231 (Lektionsplan des Kölner Jesuitengymnasiums).

¹⁸⁾ Státní knihovna ČSR v Praze (Univerzitní knihovna): XXIII C 105/1, f. 70 v.

¹⁹⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 88 v.

z těchto titulů nebyl udělen. Přesto však ani v této době nebyla Praha bez teologické doktorské promoce. Dne 15. května 1609 byl totiž prohlášen v klášteře sv. Anežky (tehdy dominikánském) magistrem teologie fráter Victorinus.²¹⁾ Udrželi si tedy dominikáni i v této době největšího úpadku svého pražského kláštera privilegium generálního studia, které kdysi tak vzkvétalo a bylo spojeno roku 1384 s pražskou univerzitou. Jezuité se sice promoce frátera Viktorina účastnili, ale s jejich akademií nesouvisela.

☆

Rekonstrukce matriky graduovaných, která následuje, obsahuje data promoci, počet graduovaných a jejich jména, pokud se je podařilo zjistit. V závorkách za jmény bývají uváděny imatrikulace podle matriky vydané M. Trucem. V poznámkách se odkazuje na použité prameny, jejichž popis je v první části tohoto článku. Rekonstrukce matriky je opatřena osobním a místním rejstříkem.

Závěrem bych rád poděkoval univ. prof. dr. Josefu Kočímu, členu korespondentovi ČSAV, který mi laskavě umožnil prostudovat konvolut Strahovské knihovny sign. AA VII 54 vystavený na Pražském hradě v stálé historické expozici „Češi a Slováci v dávné minulosti“, Ferdinandu Čenskému, pracovníkovi Státního oblastního archivu v Litoměřicích, za potřebné údaje z tamní biskupské knihovny a doc. dr. Ivanu Hlaváčkoví, CSc., za cenné rady a připomínky.

²¹⁾ Tamtéž, f. 71 i

Artium liberalium et philosophiae baccalaurei

Die 3. Maii anno 1604 prima philosophiae laurea insigniti sunt iuvenes 21:²²⁾

- (1) Zacharias Bastius Prutenus
- (2) Gregorius Lupius Witignaviensis Lusatius (Truc, p. 68: imm. rhetor 1600)
- (3) Iosephus Macharius, SDN alumnus ²³⁾
- (4) Iacobus Peitus Hostoviensis Boemus (Truc, p. 68: imm. rhetor 1600)
- (5) Michael Vanderus Bistricensis Boemus (Truc, p. 69: imm. humanista 1600)
- (6) Andreas Blum[en]stein Pragensis (Boemus) (Truc, p. 68: imm. rhetor 1600)
- (7) Blasius Alexius Mariasternensis Lusatius (Truc, p. 68: imm. rhetor 1600)
- (8) Iacobus Christophorus Kohelius
- (9) Matthaëus Dlugos (Silesius) (Truc, p. 75: imm. 1602)
(Ceterorum nomina desiderantur)

Die 8. Iunii anno 1606 fuit in solario domus pauperum actus creationis baccalaureorum viginti unius promotore P. Melchiore Trevinnio:²⁴⁾

- (10) Albertus Wroblicius Silesius
- (11) Augustinus Latomus Westphalus
- (12) Michael Sartorius Suevus
- (13) Ambrosius Pellinius Boemus, SDNA
- (14) Thomas Rhatman Silesius, SDNA
- (15) Georgius Matthiades (Czastolovicensis) Boemus (Truc, p. 71: imm. humanista 19. 10. 1601)
- (16) Ioannes Flaccus (Gotlaviensis) Misnius (Truc, p. 73: imm. rhetor 22. 10. 1602)

²²⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): I A 1, p. 242; bakalář čís. 1 viz blahopřejné básně a; čís. 2–9 viz SÚA: JS rkp. 36, f. 210 v.

²³⁾ SDN alumnus — Sanctissimi domini nostri alumnus — papežský alumnus. Totéž dále SDNA — Sanctissimi domini nostri alumnus, případně SPA — Summi pontificis alumnus.

²⁴⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 20 r; bakaláři čís. 10–26, 28–30 viz sborníček blahopřejných básní c; čís. 27 viz b.

- [17] Florianus Parvus (Ratiboriensis) Silesius (Truc, p. 76: imm. 21. 10. 1603)
- [18] Daniel Wratisslaus Schillerus Boemus
- [19] Elias Albertus Kolbius Silesius
- [20] Sigismundus Fischerus Ubius
- [21] Thomas Gulielmus Füllerus Boemus, SDNA
- [22] Christophorus Ioannes Fligelius Silesius
- [23] Bartholomaeus Grynbergerus Boemus
- [24] Ioannes Krugnerus Lusatus
- [25] Thomas Paedander Pragensis, SDNA (Truc, p. 73: imm. ex poesi 22. 10. 1602)
- [26] Conradus Kreicz Franco
- [27] Ioannes Hahn Silesius
- [28] Carolus Klugius Silesius (Truc, p. 69: imm. syntaxista 22. 10. 1600)
- [29] Thobias Procopius Moravus
- [30] Georgius Iagerus Eichsfeldianus

XV. Cal. Maias [17. Aprilis] 1608 hora 8^a post orationem a primo baccalaureo recitatam et duas quaestiones ab aliis duobus baccalaureis ventilatas renuntiati sunt 31 baccalaurei promotore P. Michaelae Hagen, quia D. Trevinnius cancellarius decumbat:²⁵⁾

- [31] Ioannes Rudolphi Hildesiensis Saxo
- [32] Georgius Chromius Cremesiriensis Moravus (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [33] Ioannes Marcovetius Sobieslaviensis Boemus
- [34] Henricus Schachtius Slesvicensis Holsatus (Truc, p. 78: imm. 26. 2. 1607)
- [35] Iacobus Riřtinger Teplensis Boemus, SPA
- [36] David Gregorius Cornerus Hirschbergensis Silesius
- [37] Andreas Candlitius Novodomensis Boemus, SPA (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [38] Nicolaus Kucziera Merklinensis Boemus (Truc, p. 74: imm. syntaxista 22. 10. 1602)
- [39] Ioannes Flaxius a Czenkow, nobilis Boemus, SPA (Truc, p. 77: 21. 10. 1603)
- [40] Sebastianus Missek Telczensis Moravus, SPA
- [41] Iacobus Besel Wilffibergenensis Bavarus (Truc, p. 77: imm. 26. 2. 1607)

²⁵⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 47 v; bakaláři čis. 31—61 viz sborníček e.

- [42] Hieremias Kiliades Glogoviensis Silesius (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [43] Sigismundus Schol a Schollenbach Pragensis Boemus, Ecclesiae Olomucensis canonicus
- [44] Balthasar Hoffmanus Glacensis Silesius, SPA (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [45] Petrus Georgi Glivicensis Silesius
- [46] Balthasar Brandel Frisigensis Bavarus
- [47] Ioannes Schaumbergh Heiligenstadiensis Eisfeldius (Truc, p. 78: imm. 26. 10. 1607)
- [48] Bartholomaeus Winklerus Patschkoviensis Silesius
- [49] Michael Smurovius Rosembergensis Silesius
- [50] Adamus Belina Pragensis Boemus
- [51] Georgius Strelus Wormdirensis Prutenus (Truc, p. 78: imm. 26. 2. 1607)
- [52] Iacobus Smichaeus Ziebracensis Boemus (Truc, p. 73: imm. syntaxista 22. 10. 1602)
- [53] Andreas Schwartz Kalschingensis Boemus (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [54] Nicolaus Grabowski a Grabow, nobilis Polonus (Truc, p. 75: imm. 21. 10. 1603)
- [55] Casparus Medlerus Meelsaccensis Prutenus (Truc, p. 78: imm. 26. 2. 1607)
- [56] Ioannes Cometa Ronensis Italus, SPA (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609)
- [57] Ioannes Melchior Stecher a Sabenitz Pontanus Boemus
- [58] Iacobus Apellaeus Berkungensis Eisfeldius
- [59] Georgius Schneiderus Glogoviensis Silesius
- [60] Andreas Wirdr Schveckoviensis Silesius (Truc, p. 79: imm. 26. 2. 1607 - Wirdt)
- [61] Bartholomaeus Nekulni Hulczinensis Moravus

Tertio Kal. Maias [29. Aprilis 1610] prima laurea 52 iuvenes promotore P. Paulo Thurn insigniti sunt:²⁶⁾

- [62] Matthias Nennichen Altostenensis Prutenus (Truc, p. 80: imm. 1608 — venit Olomucio)
- [63] Christophorus Lachnit Patschkoviensis Silesius
- [64] Ioannes Baggonius Ripensis Danus
- [65] Ioannes Soldner Egranus Teutoboemus

²⁶⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): XXIII C 105/1, f. 70 v; PNP Strahov: DC III 16, f. 88 v; bakaláři čis. 62—113 viz sborníček i, j.

- [66] Paulus Stodlar Telcensis Moravus, SDNA (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [67] Carolus Moschon Italus de Leff
- [68] Martinus Fortunatus Reichstadiensis Boemus, SDNA (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [69] Paulus Wanzelius Switaviensis Moravus (Truc, p. 84: imm. 29. 10. 1610)
- [70] Simon Holiczky Trebonensis Boemus, SDNA (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [71] Ioannes Bernardus Gnisen a Kobach Silesius (Truc, p. 73: imm. ex poesi 22. 10. 1602)
- [72] Daniel Casparus Blowsky a Palatino Pragensis
- [73] Ioannes Placentius Glivicensis Silesius, SDNA
- [74] Sigismundus Gneitzelius Trutnoviensis Boemus
- [75] Sebastianus Streer Teplensis Boemus (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [76] Bartholomaeus Fridericus Lapitha Pyskoviensis Silesius
- [77] Ioannes Cromer Comotoviensis Boemus (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [78] Henricus Welthausen Paderbornensis Westphalus (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [79] Michael Gnisen a Kobach Silesius (Truc, p. 76: imm. 21. 10. 1603)
- [80] Casparus Hagelius a Raverberg Leutschoviensis (Hungarus) (Truc, p. 79: imm. 3. 11. 1608)
- [81] Michael Dolle Magdeburgensis Saxo (Truc, p. 78: imm. 26. 2. 1607)
- [82] Ioannes Henricus Altenstenensis Prutenus (Truc, p. 81: imm. 2. 11. 1609)
- [83] Henricus Godinckhausen Ravenspurgensis Westphalus (Truc, p. 79: imm. 3. 11. 1608)
- [84] Vitus Krotky Horssotynensis Boemus (Truc, p. 79: imm. 3. 11. 1608)
- [85] Ioannes Georgius de Obrin Algoius
- [86] Fridericus Sylvanus Thynhorsoviensis Boemus (Truc, p. 75: imm. 21. 10. 1603)
- [87] Matthias Gradivus Muldatyneus Boemus (Truc, p. 81: imm. 2. 11. 1609)
- [88] Ioannes Kargesius Fuldensis
- [89] Ioannes Fridericus Diwuczek Budinensis Boemus (Truc, p. 79: imm. 3. 11. 1608)
- [90] Arnoldus Lamberti Trevirensis Lesuranus (Truc, p. 81: imm. 2. 11. 1609)
- [91] Wenceslaus Wienczek Microstrzelecensis Silesius

- [92] Henricus Arnoldi Gerdensis Westphalus (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [93] Andreas Mirecus Bohnensis Polonus
- [94] Adamus Florentius Gisius Microstrzelecensis Silesius
- [95] Benedictus Gotschau Marchpurgensis Styrius (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [96] Anzelmus Streuber Soraviensis Lusatius (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [97] Casparus Bartha Zidienicensis Moravus (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [98] Severinus Wrtich Pilsnensis Boemus, SDNA (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [99] Wenceslaus Matthiades Daczcensis Moravus
- [100] Fridericus Piseczny Scholarides Wilczensis Silesius (Truc, p. 80: imm. 1608—venit Olomucio)
- [101] Valerianus Czochrovius Zakolczensis Pannonius (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [102] Bartholomaeus Rottlender Novodomensis Boemus, SDNA (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [103] Christophorus Wagner Pragensis
- [104] Franciscus Fridericus ab Eller Trevirensis
- [105] Thomas Pauritius Mutoviensis Styrius (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
- [106] Paulus Columbus Krzenovicensis Silesius (Truc, p. 74: imm. 22. 10. 1602 ex grammatica)
- [107] Laurentius Cautius Ledezensis Boemus
- [108] Thomas Cassovius Dlugosensis Polonus
- [109] Ionas Krallius Budvicensis Boemus (Truc, p. 80: imm. 1608— depositus Grecii)
- [110] Ioannes Cuclio Rosenbergensis Silesius (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609 — Cursio)
- [111] Simon Beickerus Pragensis Boemus
- [112] Benedictus Kellerus Patckoviensis Silesius (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
- [113] Petrus Finalis Kovoloviensis Silesius (Truc, p. 75: imm. ex grammatica 22. 10. 1602)
- [Anno 1612] studiorum fructus in prima philosophiae laurea constitere non postremi.²⁷⁾
- [Neobaccalaureorum calculus ignotus est nec non ipsorum nomina desiderantur]

²⁷⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): XXIII C 105/1, f. 131 r.

- (Anno 1614) 21 prodiere baccalaurei:²⁸⁾
- (114) Christophorus Ioannes Sienhiwicz Lituanus
 (115) Daniel Adalbertus Hagek Litomislensis Boemus, SDN alumnus
 (116) Andreas Korusius Rosembergensis Silesius, SDN alumnus
 (117) Iacobus Leman Crostwicensis Lusatius, SDN alumnus
 (118) Leonardus Alexius Acetides Genkowsky Boemus, SDN alumnus
 (119) Michael Bohuslaus Zniowsky e comitatu Turoczensi
 (120) Martinus Wroblcius Mstoviensis Polonus, SDN alumnus
 (121) Ioannes Ferdinandus Krockerus Reichstadiensis Boemus (Truc, p. 84: imm. 29. 10. 1610)
 (122) Cyprianus Wenceslaus Petrides Klenoviensis Boemus, SDN alumnus
 (123) Nicolaus Sebastianus Anczel Swyhowsky Boemus (Truc, p. 87: imm. 28. 11. 1612)
 (124) Ioannes Petrus Swossowsky Pannonius ex comitatu Liptowiensi
 (125) Georgius Henricus Stredonius Glivicensis Silesius (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
 (126) Ioannes Cliderius Auscitanus Aquitanus Gallus (Truc, p. 87: imm. 28. 11. 1612)
 (127) Christophorus Constantinus Nennichen Allensteinensis Prutenus (Truc, p. 84: imm. 29. 10. 1610)
 (128) Georgius Piczianus Smerkoviensis Morawus (Truc, p. 82: imm. 2. 11. 1609)
 (129) Daniel Semblerus Pragensis Boemus (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
 (130) Nathaniel Leonardus Ziak Trebenicensis Boemus (Truc, p. 85: imm. 29. 10. 1610)
 (131) Ioannes Bundialius Brunensis Moravus
 (132) Matthias Cyrillus Hein Leowallensis Silesius (Truc, p. 80: imm. 3. 11. 1608)
 (133) Lawrentius Rudnerus a Rudenberck Pragensis Boemus (Truc, p. 82: imm. 2. 11. 1609)
 (134) Wenceslaus Ziaur Gistebnicensis Boemus (Truc, p. 84: imm. 29. 10. 1610)

Die 3. Maii anno 1616 quadraginta unus eximii iuvenes philosophica laurea sunt ornati:²⁹⁾

- (135) Ioannes Petrus Czechiadus Tynensis Boemus (Truc, p. 90: imm. 3. 11. 1614)
 [Ceterorum nomina desiderantur]

- Anno 1605 creati sunt magistri tres e Societate, 12 externi:³⁰⁾
- (136) M. Iosephus Macharius [cf. num. 3]
 (137) M. Blasius Alexius (Mariaesternensis Lusatius) [cf. num. 7]
 (138) M. Andreas Blum[en]stein Pragensis [cf. num. 6]
 (139) M. Mathaeus Dlugos Silesius [cf. num. 9]
 (140) M. Iacobus Paludanus
 [Ceterorum nomina desiderantur]

Die 28. Februarii anno 1608 omnes septem baccalaurei petente pro eis Iohanne Sixto facti sunt licenciati a P. Melchiore cancellario. Die 6. Martii 1608 fuit magistrorum promotio promotore P. Melchiore Trevinnio:³¹⁾

- (141) Thomas Rathman Glacensis Silesius, SP alumnus, rector congregationis [cf. num. 14]
 (142) Elias Albertus Kolbius Naumburgensis Silesius [cf. num. 19]
 (143) Ambrosius Pellinius Crumloviensis Boemus [cf. num. 13]
 (144) Georgius Mathiades [cf. num. 15]
 (145) Thomas Guilielmus Fillerus Novodomensis Boemus, SP alumnus [cf. num. 21]
 (146) Thomas Sebastianus Pedander Pragensis Boemus, SP alumnus [cf. num. 25]
 (147) Ioannes Kruger Gubinensis Lusatius [cf. num. 24]

Die 5. Ianuarii anno 1609 in sacello Assumptae Beatae Virginis Italico ex facultate admodum reverendi patris nostri generalis P. Claudii Aquaviva promotus est in artium liberalium et philosophiae magistrum promissa fidei professione ex concilii Tridentini formula

- (148) P. Paulus Thurn promotore P. Melchiore Trevinnio, theologiae doctore et academiae huius Caesareae cancellario...³²⁾

Die 28. Aprilis 1609 celebratur promotio 18 magistrorum promotore P. Michaele Hagen in maxima sala domus pauperum, qui facti iam licenciati die 9. Aprilis petente pro ipsis RD ThD. Valentino, imperatoris sacellano:³³⁾

³⁰⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): I A 1, str. 246; mistři čís. 136—139 Státní ústřední archiv v Praze: JS rkp. 36, f. 212, čís. 140 tamtéž, f. 219.

³¹⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 44v — 45r; mistři čís. 141—147 tamtéž, dále sborníček 1.

³²⁾ PNP Strahov: DC III 16, f. 60 r.
³³⁾ Tamtéž, f. 65—69 v; mistři čís. 149—156 tamtéž; mistři čís. 157—161 Truc, Album, s. 81; mistr čís. 162 Státní ústřední archiv: JS rkp. 36, f. 242 v; mistři čís. 163—166 PNP—Strahov: DC III 16, f. 65.

²⁸⁾ Tamtéž, f. 206 r; bakaláři č. 114—134 viz sborníček k.
²⁹⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): XXIII C 105/1, f. 272 r; bakalář čís. 135 viz K. Beránek, Správa a kancelář pražské university v době pobělohorské, Sborník archivních prací 19/1, 1969, s. 237—238.

- (149) Ioannes Flaxius (a Czenkow, nobilis Boemus) [cf. num. 39]
 (150) Ioannes Rudolphi (Hildesinensis Saxo) [cf. num. 31]
 (151) Henricus Schachtius (Slesvicensis Holsatus) [cf. num. 34]
 (152) Balthasar Brandel (Frisingensis Bavarus) [cf. num. 46]
 (153) Ioannes Candlitius (Novodomensis Boemus)
 (154) Iacobus Smichaeus (Ziebracensis Boemus) [cf. num. 52]
 (155) Balthasar Hoffmann (Glacensis Silesius) [cf. num. 44]
 (156) Petrus Glivicenus (Silesius) [cf. num. 45]
 (157) Ioannes Cometa (Ronensis Italus) [cf. num. 56]
 (158) Andreas Candlitius (Novodomensis Boemus) [cf. num. 37]
 (159) Andreas Schwarz (Truc, p. 81: imm. 6. 3. 1609 —Schverz)
 (160) Georgius Chromius (Cremesiriensis Moravus) (Truc, p. 81: im. 6. 3. 1609; cf. num. 32)
 (161) Hieremias Kiliades (Glogoviensis Silesius) [cf. num. 42]
 (162) David Gregorius Cornerus (Hirschbergensis Silesius) [cf. num. 36]
 (163) Georgius Aulicus
 (164) Wolfgangus Sylvanus (Thinhorschoviensis Boemus) (Truc, p. 69: imm. humanista 22. 10. 1600)
 (165) Matthaeus Cosuvius (Cassubius)
 (166) Ioannes Fridericus Kaplirz (Boemus eques) (Truc, p. 64: imm. e syntaxi 21. 10. 1597)

Anno 1611 mense Iunio viginti, mense autem Decembri duo magistri a promotore P. Melchiore Trevinio creati sunt:³⁴⁾

- (167) M. Iohannes Placentius (Glivicensis Silesius) (Truc, p. 83: imm. 2. 11. 1609)
 (168) M. Severinus Wrtich (Pilsnensis Boemus) [cf. num. 98]
 (169) M. Bartholomaeus Rottlender (Novodomensis Boemus) [cf. num. 102]
 (170) M. Simon Holyczky (Trebonensis Boemus) [cf. num. 70]
 (171) M. Ioannes Parix, SDN alumnus (Truc, p. 86: imm. 2. 11. 1611)
 [Ceterorum nomina desiderantur]

[Anno 1615] ad supremum philosophiae gradum rigido examine unius cuiusque doctrina per examinatores explorata evecti 21 lectissimi nobilissimique iuvenes:³⁵⁾

[Neomagistrorum nomina desiderantur]

³⁴⁾ Schmidl, Historia SJ Provinciae Bohemiae, II, str. 610; mistři čís. 167—171 Státní ústřední archiv: JS rkp. 36, f. 251—253, 257.

³⁵⁾ Státní knihovna ČSR (Univerzitní knihovna): UK XXIII C 105/1, f. 237 v.

- (172) Michael Udalricus Spittaler Vienensis Austriacus, AA LL et Phil. Bac., disputavit die 20. Iulii 1617 pro suprema philosophiae laurea sub praeside Georgio Meridie SI, professore ordinario.³⁶⁾ (Truc, p. 88: imm. 3. 11. 1614)

Die 1. Iunii anno 1618 decretum directorum emanavit, quo Societas Iesu proscibitur.³⁷⁾

³⁶⁾ Josef Tříška, Disertace Pražské univerzity 16.—18. století, Praha 1977, s. 27.
³⁷⁾ Jaroslav Prokeš, Protokol vyšlé korespondence kanceláře českých direktorů z let 1618—1619, Sborník Archivu ministerstva vnitra, VII, 1934, s. 26, čís. 21.

A

Acetides Genkowsky, Leonardus
Alexius 118
Alexius, Blasius 7, 137
Anczel Swyhowsky, Nicolaus
Sebastianus 123
Apellaeus, Iacobus 58
Arnoldi, Henricus 92
Aulicus, Georgius 163

B

Baggonius, Ioannes 64
Bartha, Caspar 97
Bastius, Zacharias 1
Beickerus, Simon 111
Belina, Adamus 50
Besel, Iacobus 41
Blowsky a Palatino, Daniel 72
Blum[en]stein, Andreas 6, 138
Brandel, Balthasar 46, 152
Bundialius, Ioannes 131

C

Candlitius, Andreas 37, 158
Candlitius, Ioannes 153
Cassovius, Thomas 108
Cassubius vide Cosubius
Cautius, Laurentius 107
Cliderius, Ioannes 126
Columbus, Paulus 106
Cometa, Ioannes 56, 157
Cornerus, David Gregorius 36, 162
Cosubius (Cassubius),
Matthaeus 165
Cromer, Ioannes 77
Cuclio, Ioannes 110
Czechiades, Ioannes Petrus 135

a Czenkow vide Flaxius
a Czenkow
Czochrovius, Valerianus 101

Č

a Čenkov vide Flaxius a Czenkow

D

Diwuczek, Ioannes Fridericus 89
Dlugos, Matthaeus 9, 139
Dolle, Michael 81

E

ab Eller, Franciscus
Fridericus 104

F

Fillerus [Füllerus], Thomas
Guilhelmus 21, 145
Finalis, Petrus 113
Fischerus, Sigismundus 20
Flaccus, Ioannes 16
Flaxius a Czenkow,
Ioannes 38, 149
Fligelius, Christophorus
Ioannes 22
Fortunatus, Martinus 68
Füllerus vide Fillerus

G

Genkowsky vide Acetides
Genkowsky
Georgi, Petrus 45, 156
Gisius, Adamus Florentinus 94
Glivicenus vide Georgi
Gneitzelius, Sigismundus 74
Gnisen a Kobach, Ioannes
Bernardus 71

Gnisen a Kobach, Michael 79
Godinckhausen, Henricus 83
Gotschau, Benedictus 95
Grabowski a Grabow,
Nicolaus 54
Gradivus, Matthias 87
Grynbergerus, Bartholomaeus 23

H

Hagek, Daniel Adalbertus 115
Hagelius a Raverberg,
Casparus 80
Hájek vide Hagek
Hahn, Ioannes 27
Hein, Matthias Cyrillus 132
Henricus, Ioannes 82
Hoffmanus, Balthasar 44, 155
Holiczky, Simon 70, 170
Holyczky vide Holiczky
Hovmannus vide Hoffmanus

CH

Chromius, Georgius 32, 160

J

Jagerus, Georgius 30
Jenkovský vide Acetides
Genkowsky

K

Kandlitius vide Candlitius
Kaplirz, Ioannes Fridericus 166
Kargesius, Ioannes 88
Kellerus, Benedictus 112
Kiliades, Hieremias 42, 161
Klugius, Carolus 28
a Kobach vide Gnisen a Kobach
Kohelius, Iacobus
Christophorus 8
Kolbius, Elias Albertus 19, 142
Kometa vide Cometa
Korusius, Andreas 116
Krallius, Ionas 109
Kreicz, Conradus 26

Krockerus, Ioannes
Ferdinandus 121
Krotky, Vitus 84
Krug[n]erus, Ioannes 24, 147
Kucziera, Nicolaus 38
Kučera vide Kucziera

L

Lachnit, Christophorus 63
Lamberti, Arnoldus 90
Lapitha, Bartholomaeus
Fridericus 76
Latomus, Augustinus 11
de Leff vide Moschon de Leff
Leman, Iacobus 117
Lupius, Gregorius 2

M

Macharius, Iosephus 5, 136
Marcovetius, Ioannes 33
Ma[t]thiades, Georgius 15, 144
Matthiades, Wenceslaus 99
Medlerus, Casparus 55
Mirecus, Andreas 93
Missek, Sebastianus 40
Míšek vide Missek
Moschon de Leff, Carolus 67

N

Nennichen, Christophorus
Constantinus 127
Nennichen, Matthias 62
Nekulni, Bartholomaeus 61
Nekulný vide Nekulni

O

de Obrin, Ioannes Georgius 85

P

Paedander, Thomas
Sebastianus 25, 146
a Palatino vide Blowsky
a Palatino
Paludanus, Iacobus 140

Parix, Ioanes 171
 Parvus, Florianus 17
 Pauritius, Thomas 105
 Pedander vide Paedander
 Peitus, Iacobus 4
 Pellinius, Ambrosius 13, 143
 Petrides, Cyprianus
 Wenceslaus 122
 Piczianus, Georgius 128
 Piscezny Scholarides,
 Fridericus 100
 Placentius, Iohannes 167
 Procopius, Thobias 29

R

Rathman, Thomas 14, 141
 a Raverberg vide Hagelius
 a Raverberg
 Ristinge, Iacobus 35
 Rottlender, Bartholomaeus 102,
 169
 Rudnerus a Rudenberck,
 Laurentius 133
 Rudolphi, Ioannes 31, 150

S

a Sabenitz vide Stecher a Sabenitz
 Sartorius, Michael 12
 Semblerus, Daniel 129
 Schachtius, Henricus 34, 151
 Schaumbergh, Ioannes 47
 Schillerus, Daniel
 Wratislaus 18
 Schneiderus, Georgius 59
 Schol de Schollenbach,
 Sigismundus 43
 Scholarides vide Piscezny
 Scholarides
 Schwartz, Iacobus 52
 Schwarz, Andreas 159
 Sienhiewicz, Christophorus
 Ioannes 114
 Smichaeus, Iacobus 52, 154

Smurovius, Michael 49
 Soldner, Ioannes 65
 Spittaler, Michael Udalricus 172
 Stecher a Sabenitz, Ioannes 57
 Stodlar, Paulus 66
 Stredonius, Georgius
 Henricus 125
 Streer, Sebastianus 75
 Strelius, Georgius 51
 Streuber, Anselmus 96
 Swossowsky, Ioannes Petrus 124
 Swyhowsky vide Anczel
 Swyhowsky
 Sylvanus, Fridericus 86
 Sylvanus, Wolfgangus 164

Š

Švihovský vide Anczel
 Swyhowsky

T

Thurn, Paulus 148

V

Vanderus, Michael 5

W

Wagner, Christophorus 103
 Wanzelius, Paulus 69
 Welthausen, Henricus 78
 Wienczek, Wenceslaus 91
 Winklerus, Bartholomaeus 48
 Wirdr, Andreas 60
 Wroblicius, Albertus 10
 Wroblicius, Martinus 120
 Wrtich, Severinus 98, 168

Z

Ziaur, Wenceslaus 134
 Ziak, Nathaniel Leonardus 130
 Zniowsky, Michael Bohuslaus 119

Ž

Žák vide Ziak
 Žour vide Ziaur

Místní rejstřík

Algau, NSR (Algoius) 85
 Allensteinensis vide Olsztyn, PLR
 Altenstenensis vide Olsztyn, PLR
 Aquitania, Francie (Aquitanus) 126
 Auch, Francie (Auscitanus) 126

Birkungen, NDR (Berkungensis) 58
 Bohemus vide Čechy
 Bochnia, PLR (Bohnensis) 93
 Brno, o. Brno (Brunensis) 131
 Budvicensis vide České Budějovice, o. České Budějovice
 Budyně nad Ohří, o. Litoměřice (Budinensis) 89
 Bystřice ? (Bystricensis) 5

Comotoviensis vide Chomutov, o. Chomutov
 Cremesiriensis vide Kroměříž, o. Kroměříž
 Crostwicensis vide Krauschwitz, NDR
 Crumloviensis vide Český Krumlov, o. Český Krumlov

Častolovice, o. Rychnov nad Kněžnou (Czastolovicensis) 15
 Čechy (Boemus) 13, 15, 18, 21, 23, 39, 74, 118, 123, 149
 České Budějovice, o. České Budějovice (Budvicensis) 109
 Český Krumlov, o. Český Krumlov (Crumloviensis) 143

Dačice, o. Jindřichův Hradec (Daczicensis) 99
 Dlugosze, PLR (?) (Dlugosensis) 108

Egranus vide Cheb, o. Cheb
 Eichsfeld, NDR (Eichsfeldianus, Eisfeldius) 30, 47, 58

Franky, NSR (Franco) 26
 Freising, NSR (Frisingensis) 46
 Fulda, NSR (Fuldensis) 88

Gistebnicensis vide Jistebnice, o. Tábor
 Glacensis vide Kłodzko, PLR
 Głiwice, PLR (Glivicensis) 45, 73, 125, 156, 167
 Głogow, PLR (Glogoviensis) 42, 59
 Goslar, NSR (Gotlaviensis) 16
 Gubin, PLR (Gubinensis) 147

Heiligenstadt, NDR (Heiligenstadiensis) 47
 Hildesheim, NSR (Hildesiensis) 31
 Hirschbergensis vide Jelenia Góra, PLR
 Hlučín, o. Opava (Hulczinensis) 61
 Holštýnsko, NSR (Holsatus) 34
 Hostovice ? (Hostoviensis) 4
 Horšovský Týn, o. Domažlice (Horsstotynensis, Thynhorsoviensis) 86,
 164
 Hulczinensis vide Hlučín, o. Opava
 Cheb, o. Cheb (Egranus) 65
 Chomutov, o. Chomutov (Comotoviensis) 77
 Chvalšiny, o. Český Krumlov (Kalschingensis) 53
 Itálie (Italus) 56, 67, 157
 Jelenia Góra, PLR (Hirschbergensis) 36
 Jindřichův Hradec, o. Jindřichův Hradec (Novodomensis) 37, 102, 145,
 169
 Jistebnice, o. Tábor (Gistebnicensis) 134
 Kalschingensis vide Chvalšiny, o. Český Krumlov
 Klenová, o. Klatovy (Klenoviensis) 122
 Kłodzko, PLR (Glacensis) 44, 141
 Kowale, PLR (Kovoloviensis) 113
 Krauschwitz, NDR (Crostwicensis) 117
 Kroměříž, o. Kroměříž (Cremesiriensis) 32
 Krzanowice, PLR (Krzenovicensis) 106
 Ledec nad Sázavou, o. Havlíčkův Brod (Ledezensis) 107
 Leovallensis vide Lwówek Śląski, PLR
 Lesuranus vide Lieser, NSR
 Leutschoviensis vide Levoča, o. Spišská Nová Ves
 Levoča, o. Spišská Nová Ves (Leutschoviensis) 80
 Lieser, NSR (Lesuranus) 90, 104
 Liptoviensis comitatus, SSR 124
 Litomyšl, o. Svitavy (Litomislensis) 115
 Lwówek Śląski, PLR (Leovallensis) 132
 Magdeburg, NDR (Magdeburgensis) 81
 Maribor, SFRJ (Marchpurgensis) 95
 Marienstern, NDR (Mariensternensis) 8, 137
 Meelsaccensis vide Pieniężno, PLR
 Merklín, o. Plzeň — jih (Merklinensis) 38
 Microstrzelecensis vide Strzelce, PLR

Most, o. Most (Pontanus) 57
 Morava (Moravus) 32
 Mstów, PLR (Mstoviensis) 120
 Muldatyneus vide Týn nad Vltavou, o. České Budějovice
 Muta, SFRJ (Mutoviensis) 105
 Naumburgensis vide Nowogrodziec, PLR
 Novodomensis vide Jindřichův Hradec, o. Jindřichův Hradec
 Nowogrodziec, PLR (Naumburgensis) 142
 Olesno, PLR (Rosenbergensis) 49, 110, 116
 Olsztyn, PLR (Allensteinensis, Altstenensis) 62, 82
 Ornety, PLR (Wormdirensis) 51
 Paczków, PLR (Patckoviensis, Patschkoviensis) 48, 63, 112
 Paderborn, NSR (Paderbornensis) 78
 Pieniężno, PLR (Meelsaccensis) 55
 Plzeň, o. Plzeň — město (Pilsnensis) 98, 168
 Polsko (Polonus) 54, 93, 108
 Pontanus vide Most, o. Most
 Praha (Pragensis) 6, 25, 42, 50, 72, 103, 111, 129, 133, 138, 146
 Prusko (Prutenus) 1
 Pyskowice, PLR (Pyskoviensis) 76
 Raciborz, PLR (Ratiboriensis) 17
 Ravensburg, NSR (Ravenspurgensis) 83
 Reichstadiensis vide Zákupy, o. Česká Lípa
 Ribe, Dánsko (Ripensis) 64
 Ronensis, Itálie 56
 Rosenbergensis vide Olesno, PLR
 Sasko (Saxo) 31
 Schleswig, NSR (Slesvicensis) 34
 Schveckoviensis vide Szwejkówko, PLR
 Slezsko (Silesius) 9, 10, 14, 19, 22, 27, 28, 71, 78, 139
 Smrk (Smerkoviensis) o. Třebíč 128
 Soběslav, o. Tábor (Sobieslaviensis) 33
 Sokolče, o. Liptovský Mikuláš (Zakolczensis) 101
 Sora, NDR (Soraviensis) 96
 Strzelce, PLR (Microstrzelecensis) 91, 94
 Suevus vide Švábsko
 Svitavy, Svitavy (Switaviensis) 69
 Szwejkówko, PLR (Schveckoviensis) 59
 Švábsko (Suevus) 12

Telč, o. Jihlava (Telcensis, Telczensis) 40, 66
 Teplice, o. Teplice (Teplensis) 35, 75
 Thynhorsoviensis vide Horšovský Týn, o. Domažlice
 Trebenicensis vide Třebeň, o. Litoměřice
 Trier, NSR (Trevirensis) 90, 104
 Trutnov, o. Trutnov (Trutnoviensis) 74
 Třebeň, o. Litoměřice (Trebenicensis) 130
 Třeboň, o. Jindřichův Hradec (Trebonensis) 70, 170
 Turoczensis comitatus, SSR 119
 Týn, ? (Tynensis) 135
 Týn nad Vltavou, o. České Budějovice (Muldatyneus) 87
 Ubius, NSR 21
 Vestfálsko, NSR (Westphalus) 11, 78, 83, 92
 Vídeň, Rakousko (Vienensis) 172
 Vilsbiburg, NSR (Wilffibergen) 41
 Wilcza, PLR (Wilczensis) 100
 Wilffibergen vide Vilsbiburg, NSR
 Wilkanowo, PLR (Witignaviensis) 2
 Wormdirensis vide Orněty, PLR
 Zakolczensis vide Sokolče, o. Liptovský Mikuláš
 Zákupy, o. Česká Lípa (Reichstadiensis) 68, 121
 Zidienicensis vide Židenice, Brno-město
 Ziebracensis vide Žebrák, o. Beroun
 Žebrák, o. Beroun (Ziebracensis) 52, 154
 Židenice, Brno-město, o. Brno (Zidienicensis) 97

KAREL BERÁNEK

Die Promotionen im Klementinum in den Jahren 1604—1617

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor versucht nach den erhaltenen Gratulationsgedichten, Tagebüchern, Jahresberichten des ehemaligen Prager Collegium Clementinum und anderen Quellen die verlorene Matrikel der Graduierten der Prager Jesuiten-Universität zu rekonstruieren. Die mit Personen- und Ortsregistern versehene Liste umfasst 135 Bakkalare und 37 Magister der freien Künste, was ungefähr eine Hälfte aller graduierten Personen der angeführten Zeit darstellt.

**Z POČÁTKŮ VÝUKY POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH
 NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ**

ZDENĚK ŠIMEČEK

Podíl tzv. pomocných věd historických na rozvoji historického bádání lze sledovat ve všech obdobích vývoje vědeckého zájmu o minulost.¹⁾ Avšak teprve se vznikem tzv. kritického dějepytu dostává historická věda přímé podněty z výsledků studia v jednotlivých oborech pomocných věd historických a stává se na nich do jisté míry i metodicky závislá. V českých poměrech jsme od dob Dobnerových, Pubičkových a Voigtových svědky trvalého zájmu o studium listin, pečeti, starých mincí a jiných pramenů historických poznatků.²⁾ Pramenné studium v době předbřeznové dosáhlo u nás vrcholu v díle J. Dobrovského³⁾ a F. Palackého.⁴⁾ Dějiny české historiografie jednoznačně dokazují, že výkony historiků, působících do konce 40. let 19. století na pražské univerzitě zůstávaly daleko za výsledky, kterými se mohla prokázat historická věda, zapojená do služeb idejí dějin českých, ať již šlo o dějiny v pojetí zemském nebo později národním. Podíl na tom má mj. fakt, že na univerzitě nebyly pěstovány dějiny národní, tj. české, a státní, tj. rakouské, ale toliko dějiny všeobecné. Je pochopitelné, že zřetel k univerzálnímu zaměření přednášek z dějepisu byl rozhodující také pro výklady z pomocných věd historických, když se dostaly ve 40. letech 18. století na praž-

¹⁾ O počátcích dějepisného zájmu o listiny srov. nejnověji I. Hlaváček, Několik úvah o diplomatice, jejích dějinách, potřebách a perspektivách, SAP 33, 1983, s. 3—18; tu i příslušná literatura.

²⁾ Srov. Z. Fiala, Přehled vývoje českých diplomatických studií, in: Československá diplomatika I, Praha 1965, též in: Česká diplomatika do r. 1848, Praha 1971; Z. Šimeček, K počátkům české diplomatiky, Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 101—124.

³⁾ Literatura o Dobrovském u M. Krbcce — M. Laiského, Josef Dobrovský. II. Příspěvek k soupisu hlavní literatury o jeho díle a životě, Praha 1968 [zvláštní otisk ze Sborníku prací Ped. fak. Univ. Palackého v Olomouci]; novější literatura u Z. Šimečka, Vývoj historické metodologie a Josef Dobrovský, in: Pocta Josefu Dobrovskému, K demokratickým a internacionalistickým tradicím slavistiky. Václavkova Olomouc 1978 (AUPO, Fac. Phil.-Supplementum XXVII), Praha 1982, s. 81—88.

⁴⁾ Srov. nově Z. Šamberger, Mladý Palacký a jeho zakladatelský význam pro českou vědu, Strahovská knihovna 11, 1967, s. 17—48; J. Hanzal, Hodnocení písemných pramenů v díle Palackého, AČ 26, 1976, s. 79—87; Z. Šimeček, K metodologii díla Františka Palackého, SPř 62, 1976, s. 211—220.

skou univerzitu.⁵⁾ Více sliboval jiný podnět, k němuž došlo v souvislosti se záměrem zřídit šlechtickou akademii v Břevnově. Byli na ni povoláni vynikající znalci dějin z benediktinských klášterů a učilišť v Německu a v Rakousku. V programu břevnovské akademie, jejíž zřízení podporoval nejvyšší český kancléř Filip Kinský, bylo počítáno s výukou diplomatiky, genealogie, heraldiky, numismatiky a kromě toho geografie a chronologie. V oslavné zahajovací řeči Magnoald Ziegelbauer, jeden z učitelů povolaných na akademii, uvedl, že ve výuce dějepisu bude dbáno dějin českého státu a lze proto předpokládat, že i v látce z pomocných věd historických měly být uplatněny teritoriální zemské zřetele. Akademie nevešla v život a také Ziegelbauerův návrh na přípravu edice *Scriptores rerum Bohemicarum* a České bibliotéky a plán předběžných disertací, pro něž byly navrhovány příručky diplomatiky a numismatiky, byl událostmi zmařen.⁶⁾

Na potřeby českých dějin se nepomýšlelo na pražské univerzitě, kam byly v r. 1746 na popud státních úřadů uvedeny přednášky o základních prostředcích historických jako pomocný předmět při studiu práv. Studentům se v lekcích dostalo poučení o historii, geografii a heraldice. Nový studijní řád z r. 1752 požadoval, aby absolvováním „historiarum“ na právnické fakultě se prokázal každý, kdo chce být připuštěn k vyššímu studiu teologie a práv.⁷⁾

O uvedení do studia historie se ovšem starali také jezuité, v jejichž rukách bylo až do zrušení řádu studium teologie na pražské univerzitě. Nevíme, jakou formou zajišťovali výuku z pomocných věd historických, Pelclova zpráva o nedochovaném spise Jana Diesbacha *De re diplomatica Boemiae*, respektive o jiném díle nazvaném *Introductio ad historiam*, může však být nejsnáze vyložena právě takovou potřebou. Leopold Šeršník ještě po letech vzpomínal, že to byl Diesbach, kdo dovedl ocenit staré rukopisy a mince a učil číst stará písmena.⁸⁾

Výuce pomocných věd historických nepřineslo zpočátku žádný prospěch zřízení katedry univerzálních dějin na filozofické fakultě v r.

⁵⁾ Příslušné doklady u K. Kazbundy, *Stolice dějin na pražské universitě. Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746—1882)*, část 1, Praha 1964.

⁶⁾ O akademii N. Tolde, *Der Gründungsversuch einer „Academia nobilium“ in Prag, SMBCO 50, 1932, s. 564—594*; J. Hemmerle, *Anreger und Begründer der Geschichtsforschung in den Sudetenländern zu Beginn der Aufklärung, Stifter-Jahrbuch 5, 1957, s. 72 an.*; B. F. Menzel, *Abt Stephan Rautenstrauch von Břevnov-Braunau. Herkunft, Umwelt und Wirkungskreis, Königstein 1969, s. 76 an.* Tato literatura nevyužila rukopisného návrhu *Conspectus novae atque orbi literario futurae, ut sperare fas est, non ingratae collectionis scriptorum rerum Bohemicarum* [SOA Litoměřice, fond biskupský archiv, sign. B I F 228] a oslavné řeči dochované v Ziegelbauerově díle *Bibliotheca Bohemica*, heslo Ziegelbauer v KNM, rukopis VI C 5.

⁷⁾ K. Kazbunda, l. c., s. 29 an.

⁸⁾ Doklady: Z. Šimeček, *K počátkům české diplomatiky*, s. 113 an.; některé další podrobnosti: týž, *Dvě poznámky k životopisu Jana Diesbacha*, ČSPS 65, 1957, s. 150 an.

1774. První profesor všeobecných a literárních dějin František Lothar Ehemannt neměl v úvazku přednášky o genealogii, heraldice, numismatice a diplomatice, ač o nich bylo v návrzích na zřízení stolice uvažováno. Značnou pozornost v přednáškách z historie Ehemannt věnoval geografii a starožitnostem.⁹⁾ Odpovídala tomu i jeho vlastní sběratelská činnost. Ehemannt měl v bytě pozoruhodnou galerii obrazů a sbírku antických odlišků. Zabýval se dějinami umění a J. Dobrovský mu tiskl příspěvky v časopise *Litterarisches Magazin*.¹⁰⁾

Reforma z r. 1774 osamostatnila historii jako samostatný vyučovací předmět. Tím se na rozdíl od doby předchozí staly aktuální úvahy, jak obohatit výuku dějepisu, zvláště když se měl stát v nově připravovaném studijním systému předmětem povinným. V přípravném jednání se vážně uvažovalo o zřízení dalších dvou historických oborů, totiž diplomatiky s heraldikou a starožitností s numismatikou. V definitivním rozhodnutí byly sice oba obory spojeny a zařazeny mezi předměty nepovinné, avšak za důležitější můžeme považovat, že od té doby zůstaly v programu výuky dějepisu na pražské univerzitě trvale s výjimkou krátkého období, kdy po Helblingově pensionování zůstala mimořádná stolice neobsazena.¹¹⁾ Pro oba předměty platilo, že mají přispívat k upevnění znalostí z univerzálních dějin.¹²⁾ Prohloubení studia ve smyslu přípravy k vědecké práci nebylo zamýšleno, právě tak jako nebylo úkolem profesora dějepisu vést studenty k samostatnému studiu minulosti. Přednášky z všeobecných dějin měly z hlediska vyššího principu bystřit rozum a úsudek a zjemňovat vkus, tj. poskytovat další znalosti, které nezajišťovala gymnázia. Kládl-li návrh nového studijního řádu důraz na oceňování historických pramenů, neznamená to, že šlo o vypracování metodologie práce s prameny, na niž by se podílely jednotlivé disciplíny pomocných věd historických.

Jak promítl úkoly, jejichž plnění bylo studijním řádem uloženo, do svých přednášek první profesor starožitností a numismatiky a diplomatiky a heraldiky litoměřický rodák *František Antonín Steinsky*,¹³⁾ jaké

⁹⁾ K. Kazbunda, l. c., s. 56 an.

¹⁰⁾ Oznámení, že o rubriku *Kunstsachen* se bude starat Ehemannt, uveřejnil J. Dobrovský v *Böhmische Litteratur auf das Jahr 1779, Bd. 1, St. 1, s. 74*. V *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren, 1786, St. 2, s. 170—171* otiskl zprávu o Ehemanntově úmrtí.

¹¹⁾ K. Kazbunda, l. c., část 2, Praha 1965, s. 151.

¹²⁾ K. Kazbunda, l. c., část 1, s. 50.

¹³⁾ O Steinském pojednal E. Lemberg, *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen, Liberec 1932*; A. Petráňová, *Z korespondence Františka Steinského, prvního profesora pomocných věd historických na Karlově universitě*, in: *Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtíška, AUC 1958, Philosophica et Historica II, s. 101—112*; K. Kazbunda, l. c., část 1, zvláště s. 156 an.; týž, *Dvě kapitoly z dějin „stolice dějin“ na pražské universitě*, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin Československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře 2, Praha 1930, s. 281—331*; H. Zatschek, *Die Anfänge der Lehrkanzel für historische Hilfswissenschaften an*

místo mu náleží jako představiteli jmenovaných oborů v české vědě a jakou tradici oboru založil na pražské univerzitě?

Steinsky byl jmenován profesorem obou oborů dekretem z 24. října 1784, když studijní dvorská komise nevezala zřetel k žádosti známého historického badatele a numismatika, dříve profesora univerzálních dějin na univerzitě ve Vídni Mikuláše Adaukta Voigta. Přednost byla dána uchazeči podstatně mladšímu, aktivnímu učiteli na pražské normální škole, svobodnému zednáři, seibtiánovi a horlivému přívrženci josefismu. Nevadilo, že za sebou neměl vědeckou práci v oboru historie. Steinsky studoval filozofii na pražské univerzitě od r. 1769 a přednášky z „historiarum“ na právnické fakultě pro něho tudíž nebyly povinné. V úvahu se zřejmě bralo, že na více než roční cestě po Francii a západní Evropě se seznámil s problémy školství, upevnil jazykové znalosti a navázal známosti s významnými osobnostmi. Z některých náznaků v přednáškách lze usuzovat, že znal z autopsie starožitnosti a umělecká díla. Sám po návratu z cest napsal, že poznal památky umění i řemeslné výroby a přátele ujišťoval, že získal mnoho poznatků, které mohou být využity k blahu poddaných.¹⁴⁾

Nevíme, jak se Steinsky na první přednášky připravoval. Profesor měl úkol ulehčen tím, že se přednášelo podle předepsaných učebnic. Pro diplomatiku a heraldiku se mohl Steinsky opřít o právě vydanou učebnici vídeňského profesora G. M. Grubera.¹⁵⁾ Pro období pozdější můžeme pro-

der Prager Universität, Zft. f. Gesch. d. Sudetenländer 7, 1944, s. 254–288 (přetištěno in: Forschungen zur Geschichte und Landeskunde der Sudetenländer 1, 1953, s. 254–288); též, Das Wiener Institut für Geschichtsforschung und die Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften in den Sudetenländern, Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften in Prag, Philos.-hist. Kl., 14. Heft, Praha 1944; Z. Šimeček, Ještě o studiu pomocných věd historických na pražské univerzitě na sklonku 18. a na počátku 19. století, ČMM 92, 1973, s. 96–104.

¹⁴⁾ List Steinského K. J. Seibtovi z 5. 8. 1781 v LA PNP, Pozůstalost F. Steinského.

¹⁵⁾ K. Kazbunda, I. c., část 1, s. 157 a H. Zatschek, Die Anfänge, s. 256 určili předlohu, podle níž Steinsky četl, nesprávně. Steinsky nečetl podle Gruberova spisu Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik vorzüglich für Österreich und Deutschland in zweien Theile, einen theoretischen und einen praktischen, zusammengefasst, Bd. 1–2, Wien 1783, nýbrž podle výtahu, který byl určen pro lycea a univerzity. Viz G. Gruber, Auszug aus seinem grössern diplomatischen Lehrsysteme zu Gebrauch der öffentlichen Vorlesungen auf Lycäen und Universitäten sammt einem dazu anpassenden und alles aufklärendem Kupfer, Wien 1784; 2. vyd. vyšlo s názvem Kurzgefasstes Lehrsystem seiner diplomatischen und heraldischen Kollegien, Wien 1789. Kromě toho měl Steinsky k dispozici úvodní Gruberovu přednášku, která byla vydána samostatně: Erstes diplomatisches Kollegium über den unentbehrlichen litterarischen und ökonomischen Einfluss der Diplomatik nebst ihrer selbst der Jugend angemessenen und leicht fasslichen Lehrmethode, abgelesen... den 28sten Wintermonats 1783, Wien [1783]. Gruber se v systematické hlásil ke Gattererovi, látku doplňoval podle Nouveau Traité de Diplomatique a odkazy na poměry v rakouských zemích. Přednášku věnoval Gruber J. V. Zlobickému. O Gruberovi srov. O. Lienhart, Gregor Maximilian Gruber, ein bedeutender Lehrer der Diplomatik und Heraldik an der Wiener Universität, Wiener Geschichtsblätter 15, 1960, s. 179–182 a též, Die Selbstbiographie des Wiener Universitätsprofessors Gregor Maximilian Gruber (1790), Jahrbuch der Heraldisch-genealogischen Gesellschaft Adler 9, 1961/63, s. 337–348.

kázat, že nejen v kolegiích o starožitnostech a numismatice, kteréžto předměty byly Steinskému bližší, ale také v přednáškách z diplomatiky uplatnil specifický přístup, který svědčí o osobitěm chápání předmětu a jeho úkolů. V r. 1795 se Steinskému podařilo prosadit, že došlo schválení, aby konal mimořádné kolegium o diplomatických a bibliografických zvláštностech, které nebylo na předepsanou učebnici v ničem vázáno.¹⁶⁾

Steinsky v seznamu prvních přednášek uvedl, že je koná podle vlastního zpracování. V období, kdy můžeme srovnat obsah Gruberovy učebnice se zápisy přednášek, jak je pořídili posluchači, Steinsky ohlašoval, že čte podle Grubera a vlastních příspěvků. Převzal Gruberovu osnovu a základní poznatky. Soustavně však doplňoval ty pasáže, v nichž mohl uplatnit vlastní starožitnické sklony. Před časem jsem upozornil na zápisy přednášek, jak je pořídil z prvních pěti lekcí Jan z Kolovrat.¹⁷⁾ Dnes se naskýtá příležitost vzít za základ výkladu daleko úplnější zápis přednášek. Pořídil jej Petr Bolzano, mladší bratr známého filozofa.¹⁸⁾ Srovnáním obou textů lze zjistit, že Steinsky přednášku posluchačům diktoval. Znalost celého kursu diplomatiky dovoluje získat podrobnější představu o vlastním přínosu Steinského.

Po prvních pěti lekcích, v nichž vyložil základní pojmy a podal dějiny oboru a jeho literaturu a rozsáhle doplnil údaje Gruberovy učebnice o psacích látkách, pokračoval Steinsky podrobným výkladem o počátcích písma. Vykládal o egyptských hieroglyfech, o čínském písmu, jehož jednotlivé znaky pro některá slova psal na tabuli (žákům se také pochlubil, že vlastní čínskou gramatiku), o písmu malabarském, jehož se užívalo při psaní na palmové listy, o písmu samaritském, hebrejském, syrském, arabském, tureckém, staroperském, slovanském (víme, že psal na tabuli jednotlivá hlásková písmena, o nichž uvedl, že jsou příbuzná řeckému uncijnímu písmu) a podrobně vyložil problematiku písma starořeckého. Podle Steinského má mnoho společného s runovým písmem na kamenných památkách švédských, jak je měl příležitost shlédnout v muzeu v Kodani.¹⁹⁾ Značnou pozornost věnoval samozřejmě i písmu latinskému. Marně bychom však čekali na výklad o písmu listin a rukopisů, jež vznikly nebo se dochovaly v českých zemích. Výklady o vývoji latin-

¹⁶⁾ Přednášky byly schváleny dvorským dekretem z 29. 1. 1795. Steinsky poté užíval titul „der Diplomatik und Heraldik ordentlicher, der Bibliographie und diplomatischer Merkwürdigkeiten ausserordentlicher Professor“.

¹⁷⁾ Z. Šimeček, Ještě o studiu.

¹⁸⁾ Zápisy jsou uloženy v LA PNP, Pozůstalost Petra Bolzana I/10/56. Petr Bolzano zapisoval přednášku jako posluchač logiky v r. 1809/10, to znamená, že jde o tutéž přednášku, z níž máme zápis Jana z Kolovrat. Oba mladíci, Kolovrat měl 15, Bolzano 16 let, chodili do přednášek pilně a získali jako známku při zkoušce „eminenter“. Viz katalog posluchačů filosofie za š. r. 1810 v AUK Praha.

¹⁹⁾ Šlo zřejmě o výklad tehdy módní. Také F. A. Durych nedlouho před tím hledal souvislost mezi hláskovicí a runami Dánů; byl ovšem ochoten připustit, že hláskovice souvisí také s písmem Etrusků.

ského písma končí údaji o písmu merovejském. V následujících lekcích pak Steinsky přešel k poučování o ortografii, sémiotice, o rekogničních znaménkách a monogramech, aby na závěr zdůraznil význam pečeti. Následovaly lekce věnované listinným formulím, kde našly místo i poznámky o jazyku listin. Jako základní poučku žákům uvedl: Čím horší je v listinách latinský jazyk, tím pravděpodobnější je, že listina je pravá. Na závěr výkladů o diplomatice se stručně zmínil o archivnictví. Steinsky učil, že archiv je sbírka důležitých listin, jejichž správce, archivář, by měl být dobrým znalcem listin a zároveň vykladačem práva. Archivář listiny třídí podle důležitosti a chronologie a věcná hesla zapisuje abecedně do repertáře. Ve srovnání s Gruberovou učebnicí bylo toho tuze málo.

Směr, kterým profesor Steinsky rozšiřoval výklady Gruberovy učebnice, nenechává na pochybách, že autor si nekladl za úkol seznámit žáky s poznatky, které by je uváděly do samostatné práce s písemnými prameny, zvláště s listinami a rukopisy. To ostatně nezamýšlel ani Gruber. Úpadek diplomatiky, k němuž došlo v 18. století, se projevoval v zmenšené schopnosti diplomatiky prostředkovat nové poznatky. V diplomatice převládala systematika, v níž se dbalo na poučení o věcech zcela okrajových (tzv. stigmeologie a stauologie), avšak domácí látka zůstávala stranou. Lze pochopit, že Steinsky hleděl rozšířit málo zajímavé výklady v Gruberově učebnici a posluchače zaujmout kuriozitou a exotikou. Převážila tím látka univerzální a z období starověku. Steinsky také soustavně upozorňoval na fakta zajímavější přátele umění. V lekcích, které uváděl jako soukromé,²⁰⁾ kladl kromě toho důraz na praktickou stránku výkladů. Především pro příští posluchače lékařství určil přednášky o znacích, užívaných v medicíně. V hodině Steinsky kreslil na tabuli značky pro olej, vodu, med a jiné látky a podal výklad o váhových údajích, jež se vyžadují v lékárnictví.

Přednáška z diplomatiky byla omezena na zimní semestr a několik prvních hodin letního běhu; v letním semestru na ni navazovalo čtení z heraldiky. Steinskému se zdálo, že má málo prostoru a když mu nevyhovovalo ani celkové zaměření Gruberovy učebnice, podal žádost o povolení mimořádné přednášky. Po r. 1795, kdy byla povolena, ohlašoval tzv. diplomatické a bibliografické zvláštnosti. Konkrétní představa o látce, kterou tu probíral, však schází. V řádných kolegiích uvedl Steinsky dosti zajímavého pro poznání kultury v starém Egyptě a v Orientě i v antickém světě, s čímž se u Grubera nesetkáváme. Byla to však snůška informací, které chyběl vyšší cíl. Steinsky měl před očima spíše potřebu

²⁰⁾ V seznamu přednášek na rok 1809/1810 byly označeny jako „Erweiterungskolegium“.

získat tímto způsobem pro nepovinné přednášky posluchače než podat úvod do studia českého listinného a rukopisného materiálu, který by se adeptům historické vědy stal návodem k samostatné práci na úseku práce s prameny k českým dějinám. Existuje však náznak, že tomu bylo jinak v oné nepovinné přednášce, věnované diplomatickým a bibliografickým zvláštnostem. Steinsky totiž rozšiřoval rovněž přednášku z heraldiky, na niž navazoval výkladem o „praktické, zvláště české heraldice“. Ukázky listin a rukopisů preferovaly ústrojně českou látku.

V r. 1791 rozšířil Steinsky heraldické kolegium mimořádně čtením o původu a zásadách středověkých rytířských her. S přednáškou přišel v době, kdy se v zemském českém sněmu diskutovalo o založení stavovské akademie v Praze. Snad to bylo i důvodem k tomu, aby na tuto soukromou lekci zval zájemce tištěným pozváním. V pozvání uváděl, že o rytířských hrách přednáší na přání posluchačů, u nichž se prý projevuje sklón německých předků v cvičení k válečnické statečnosti. Steinsky v té souvislosti rovněž poznamenal, že zájem o tematiku dosvědčuje také velké rozšíření rytířských románů u čtenářů. Přednášet bude v dvouměsíčním kursu každý pátek a sobotu od 11 do 12 hodin.²¹⁾ Steinsky počítal zřejmě s účastí šlechtické mládeže. V tom smyslu lze vyložit i jeho poznámku o vztahu mezi rytířstvím a heraldikou a šlechtickou genealogií. Upozorňoval rovněž, že znalost látky prospěje právníkům v přednáškách ze státního práva a říšských dějin. Do soukromých hodin mohli přijít posluchači i odjinud. Z toho důvodu Steinsky vybízel zájemce, aby se informovali o podmínkách účasti v jeho bytě nebo v knihkupectví normální školy. Profesor snad počítal s poplatky účastníků.

Vůbec lze zjistit, že Steinsky věnoval otázkám prezence ve svých přednáškách značnou pozornost. Vzorně vedl třídní seznamy. Lze z nich dovodit, že se mu podařilo zaplnit posluchárnu i poté, kdy přednášky přestaly být obligátními. V zimním semestru je někdy navštěvovalo téměř sto posluchačů. Počet návštěvníků sám o sobě vylučuje, abychom mezi nimi hledali převahou příslušníky šlechty; procento šlechticů nepřesáhlo 5%.²²⁾

²¹⁾ Tištěné pozvání nese datum 3. 3. 1791, uloženo je v LA PNP, Pozůstalost F. A. Steinského. Kolegium spadá do období, kdy česká šlechta oživila myšlenku zřídit stavovskou akademii v Praze. Měla být v budově býv. generálního semináře; přednášky měly být společné s univerzitními. Šlechtická akademie měla vlastními prostředky zajišťovat jen ty předměty, které nebyly na univerzitě zastoupeny. Měla zaměstnávat učitele jazyků (francouzštiny, itaštiny, češtiny), profesora inženýrství, učitele šermu, tance, výuky jízdy na koni a učitele kreslení. V ústním přednesení učiněném na zemském sněmu 4. 9. 1790 F. A. Kolovrat zmínil ještě potřebu získat učitele krasopisu; zde by bylo zaměstnání Steinského evidentní. Návrh na zřízení akademie podal zemskému sněmu 2. 10. 1790 F. A. Kolovrat, k jeho provedení nedošlo. Viz spisy v SOA Třeboň, RA Buquoyové.

²²⁾ Přednášky z diplomatiky navštěvovalo ve šk. r. 1808/09 29 posluchačů, v r. 1809/10 75, v r. 1813/14 93, v r. 1814/15 91; čísla platí pro zimní semestr, v letním semestru

Steinskému ovšem záleželo na tom, aby šlechtickou mládež v přednáškách udržel. Snad i z toho důvodu upozorňoval v lekcích o heraldice na pramen, kterého užil při přednášce o rytířských hrách. Odkazoval na tehdy ceněnou knihu bavorského herolda Georga Ruxnera *Turnier-Buch*. Šlo o pramen z doby heraldického úpadku, nadto zatížený nekritickými údaji.²³⁾ Přednášku o heraldice nezapsal P. Bolzano v úplnosti. Je však dostatečně zřejmé, že Steinsky věnoval pozornost tvaru štítů a že vykládal podrobně o heraldických barvách.

Ze zápisu Steinského přednášek lze nabýt přesvědčení, že čas vyměřený pro látku z diplomatiky a heraldiky byl dostatečný. Ke konci letního semestru konal profesor pravidelně exkurze do archívů a knihoven. Je třeba litovat, že v žádném ze známých zápisů není informace o výkladech, kterými je Steinsky doprovázel. Můžeme vyslovit domněnku, že tyto exkurze a výklady, které při nich činil, byly náplní oně mimořádné přednášky, v níž hodlal číst o diplomatických a bibliografických zvláštěnostech? Zdá se, že tomu tak skutečně bylo a že z toho důvodu nemáme zápis mimořádné přednášky. Profesor výklady v pražských archívech, kde ukazoval nejstarší listiny, a v knihovnách, kde byly připraveny staré rukopisy, popřípadě staré tisky, stejně jako na vycházkách za památkami, na nichž bylo možno číst heraldická znamení, nediktoval a posluchači jen naslouchali. Ostatně po tom, co víme o Steinského přednášce řádné, lze smysl exkurzí spíše než s prohloubením výkladu látky prostřednictvím improvizovaného cvičení nad originály spojit se snahou upozornit na vzácnosti, kuriozity.

Na záznam přednášek Steinského o archeologii a numismatice jsem měl příležitost upozornit při jiné příležitosti.²⁴⁾ Spokojím se proto konstatováním, že v archeologii výklady zaměřil výlučně ke starověku a rozhodující část přednášek věnoval starožitnostem egyptským a skytským. S touto tematikou vystačil na celý zimní semestr. Bylo to svým způsobem obdivuhodné, uvědomíme-li si, že Steinsky měl k dispozici tabulky, které publikoval Montfaucon a popis Egypta z pera Niebuhro-

byla návštěva slabší. Menší byl také zájem o kolegii ze starožitností a numismatiky. Všichni posluchači, kteří přednášky skutečně navštěvovali (v číslech nejsou zahrnuti posluchači, kteří Steinského sice zapsali, ale nepřišli celý první měsíc do posluchárny), neskládali ovšem zkoušky. Znamky jsou zapsány zhruba u poloviny posluchačů. Steinsky upozornil, že posluchačů přichází ke zkouškám více, avšak vysvědčení si nechají vystavit jen ti, kteří je složili na výbornou.

²³⁾ G. Ruxner, *Turnier-Buch* (nejstarší vydání z r. 1527 s názvem *Anfang, Ursprung und Herkommen des Thurniers in Teutscher Nation*). M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, 1. Abt., München—Leipzig 1889, s. 667—668 upozornil na shody se starší prací L. von Eyba.

²⁴⁾ Z. Šimeček, *Kult památek na sklonku 18. a v první polovině 19. století a tzv. velkomoravské mince*, in: *Denárová měna na Moravě*. Sborník prací z III. numismatického symposia „Ekonomicko-peněžní situace na Moravě v období vzniku a rozvoje feudalismu“, Brno 1985.

va. V přednáškách z numismatiky se obíral zejména mincovnictvím římským. Mince chápal jednak jako pramen, který podává úplnější řadu římských vládců než psané prameny, jednak poukázal na význam mince pro poznání úrovně národa a jeho uměleckého stylu. Mince pro něho byly ústrojným doplňkem zájmu o umění, který byl charakteristický pro Steinského jako člověka i funkcionáře Společnosti vlasteneckých přátel umění. Blízký vztah k umění projevil v praktických cvičeních, která ohlašoval na sklonku letního semestru. Seznamoval posluchače s památkami v uměleckých sbírkách, s mincemi v pražských numismatických kabinetech a konal vycházky za památkami architektonickými, uměleckými i archeologickými.

Směr přednášek z pomocných věd historických v l. 1784—1816, kdy představitelem oborů byl na filozofické fakultě F. A. Steinsky, svědčí, že v nich převažoval zájem o starožitnosti. Postrádáme v nich naopak svědectví o posilování kontaktu oborů pomocných věd historických s rozvojem historického bádání, zvláště také českého. Snad i to přispělo k tomu, že nikdo z absolventů oboru nevzpomínal na učitelské působení Steinského a nezdůrazňoval podněty, které u něho získal pro další práci. Mezi studenty koloval názor, že profesor je podivín.²⁵⁾ Tento názor fixoval ve svých pamětech dr. Held, avšak z jeho slov je také patrné, že o problematiku přednášek neměl větší zájem. Je nepřesný v údajích a o interpretaci jeho informace o způsobu zkoušení lze uvažovat z více hledisek, zvláště když je patrné, že Held ji měl z druhé ruky. Na profesoru otázku „Kdy a kým byly vydány první německé listiny“ dává Gruberova učebnice jednoznačnou odpověď. Německé listiny se objevují až v 13. století. Steinsky správně odmítl tvrzení posluchače, že vydávání listin v německém jazyce je dosvědčeno za časů Karla Velikého. Dal se obměkčit teprve tehdy, když student dokázal, že důkladně studoval Gruberovu učebnici, avšak nesprávně spojil konstatování, že Karel Veliký se zasloužil o německou řeč, s přesvědčením, že vydával v němčině listiny.²⁶⁾

Význam předmětů, které Steinsky přednášel, snižovali také profesori. Výsledkem bylo přesvědčení, že obory by bylo nejlépe spojit přímo s výukou dějepisu. K izolaci Steinského v profesorském sboru přispívaly ostatně i neshody, které měl s jednotlivými jeho členy. Na druhé straně lze uvést, že Steinsky udržoval styky i se zahraničními historiky. Francouzskému historiku Du Mont de Florgymu, který se zabýval českými dě-

²⁵⁾ K. Kazbunda, l. c., 1. část, s. 158; A. Petráňová, l. c., s. 110.

²⁶⁾ Úryvky z Heldových pamětí publikoval v českém překladu J. Květ v *Lidových novinách* č. 58 z 2. 2. 1936, nedělní příl. s. 6 a č. 84 z 16. 2. 1936, nedělní příl. s. 3. Ke kritice pamětí srov. L. Hlaváčková—Kratochvílová, Jan Theobald Held 1770—1851, Praha 1972, s. 164 an.

jinami, obstaral Pelclovy *Kurzegefasste Geschichte von Böhmen* a v r. 1808 prostředkoval jeho spojení s Dobrovským.²⁷⁾ Více než vlastní znalosti v oboru působila přitom ovšem asi znalost francouzštiny. Lze uzavřít, že Steinsky neprokázal české historiografii služby badatelskou prací, ač mu pravděpodobně nechyběly ambice. Svědčí o tom Steinského pokus vztahovat na Král. českou společnost nauk členství, které platilo pro Soukromou společnost, do jejíhož časopisu kdysi přispěl. Vyvolal tím nepříjemnou aféru.²⁸⁾

Přednášky z pomocných věd historických, jak je zajišťoval na pražské univerzitě po více než 30 let první profesor oboru, založily tradici, jejíž hranice nedokázal překročit po celý čas více než čtyřicetiletého působení Steinského nástupce *Jan Helbling z Hirzenfeldu*, v letech 1805—1808 žák Steinského.²⁹⁾ Jeho působení na univerzitě lze jednoznačně označit za neúspěšné. K neúspěchu přispěly osobní vlastnosti, změny v organizaci studia dějin na univerzitě, kde byly obory pomocných věd historických jako samostatné zrušeny a Helbling se stal přespočetným profesorem, i proměny pojetí oboru, k nimž došlo. Měnily se potřeby historie i představy o výuce. Josef Šusta v Pamětech charakterizoval vztah studentů k přednáškám představitelů starší generace historiků na konci 19. století. V té souvislosti podal osobitý pohled na činnost Josefa Kalouska a zaznamenal názory mladé generace na zeměpisná čtení Jana Palackého.³⁰⁾ Mladí tušili, že jde o překonané stadium pojetí historie a zeměpisu jako vědního oboru.

V době předbřeznové, kdy měl Helbling poměrně početné kolegium, nelákal obor pomocných věd historických do posluchárny mladou generaci tím, že by poskytoval milovníkům historické vědy rozšíření obzorů, ale zábavou.³¹⁾ Přitom není třeba pochybovat, že profesor Helbling byl

²⁷⁾ List du Florygho z Vídně z 27. 4. 1808 uložen v LA PNP, Pozůstalost F. A. Steinského.

²⁸⁾ A. Petráňová, l. c., s. 110. Steinsky si zakládal také na členství ve Filozofické společnosti ve Filadelfii.

²⁹⁾ A. Markus, *Jan Helbling z Hirzenfeldu* profesor historických věd pomocných na univerzitě pražské 1789—1865. Nástin rodu a života, Praha 1933 (zvl. otisk z RSČS 5, 1933, kde název Profesor diplomatiky, heraldiky, archeologie a numismatiky na univerzitě pražské *Jan Helbling z Hirzenfeldu*); K. Kazbunda, l. c., 1. část, s. 164—168, 2. část, s. 151—157; H. Zatschek, *Die Anfänge*, s. 257 an.

³⁰⁾ J. Šusta, *Mladá léta učednická a vandrovní*. Praha—Viedeň—Řím, Praha 1963, s. 29 an., 32 an.

³¹⁾ Anekdoty, kolující o Hirzenfeldových přednáškách, zaznamenal jen zčásti anonymní autor publikace *Aus dem Hörsaal*. Studienbilder aus Oesterreich, Leipzig 1848 (2. vyd. podle něhož citují, Leipzig s. a., s. 128—134). Z publikace cituje A. Markus, l. c., s. 19 a J. Kalousek, *Děje Král. české společnosti nauk*, Praha 1885 (též něm.), str. 172. Nedostatků si byli vědomi i úřední činitelé, spisy cituje A. Markus, *passim* a K. Kazbunda, l. c., část 1, s. 220 an. Pro porozumění vztahu žáků k učitelům se jeví důležitá poznámka anonymního autora brožury *Aus dem Hörsaal*, který zvolil výjev z přednášky Helblingovy proto, aby dokumentoval, že rakouský student se chová v nepovinných přednáškách jinak než v povinných. Potvrdil to ostatně v pamětech

znalcem numismatiky a milovníkem starožitností. O svých výkladech z numismatiky prohlašoval, že je ve srovnání s přednáškami Steinského podstatně rozšířil.³²⁾ Lze tomu uvěřit, třebaže tvrzení nemůžeme konfrontovat s dochovaným zápisem numismatických čtení. Znalosti v numismatice dosvědčují Helblingovy pořádací práce v různých institucích i jeho publikační činnost. Přednášky nečetl toliko podle předepsané Ekkelovy učebnice, ale podle vlastní přípravy. V přednáškách využíval materiálu mincovního kabinetu, který byl při stolici pomocných věd historických z jeho iniciativy zřízen v r. 1823. Kabinet mincí a antik spravoval až do konce 50. let.³³⁾

Helbling nezanedbával ani jiné disciplíny pomocných věd historických. Přednášel chronologii podle Gatterera a Grubera, heraldiku podle Grubera a Gatterera a zvláště je třeba vyzdvihnout, že pro přednášky z diplomatiky zvolil za základ knihu Schönemannovu. Bohužel nevíme, jak dovedl její tehdy ještě moderní názory přiblížit posluchačům. Chybí jakýkoli ohlas pozitivního působení Helblingovy vědy na adepty historie.

Rozhodně nelze předpokládat, že by Helblingova čtení byla ovlivněna tím proudem v pojetí pomocných věd historických, který se projevil v založení speciální školy pro výchovu archivářů, knihovníků a historiků, připravených na práci se středověkými prameny. A přece École des Chartes byla v Paříži založena již v r. 1821 a úloha paleografie a diplomatiky v dějepisné výchově k vědecké práci v oboru historie tak zdůrazněna.³⁴⁾ Helbling nadále preferoval starožitnický přístup k výkladům z pomocných věd historických, jak zněl od r. 1824 oficiální název předmětů, které přednášel. Jako úplný anachronismus se takové pojetí projevilo po r. 1843, kdy reformy univerzitního studia učinily z vysokých škol v Rakousku rozhodující článek vědecké základny, s nímž hodlal stát disponovat. Thunovo ministerstvo vyučování dbalo na zvědečtění výuky ve všech předmětech, rozšířilo délku studia na filozofických fakultách a zřídilo po vzoru École des Chartes ve Vídni badatelský historický ústav. Šlo o přípravu schopných středoškolských profesorů dějepisu i odborníků všech historických oborů, nevyjímaje pomocné vědy historické. V Institutu für österreichische Geschichtsforschung se pomocné vědy

i Held, když vypráví, jak se profesor Veith snažil získat posluchače na mimořádné přednášky o českém státním právu tím, že je zval po přednášce na svačinu. Tuto skutečnost nelze pusit ze zřetele v úvahách o ohlasu přednášek z pomocných věd historických.

³²⁾ A. Markus, l. c., s. 13.

³³⁾ E. Prátová-Nohejlová, in: E. Nohejlová-Prátová — E. Šimek, *Dvě století vědecké numismatiky v českých zemích 1771—1971*, Praha 1972, s. 22 an. K. Kazbunda, l. c., část 2, *passim*.

³⁴⁾ Srov. K. Brandl, *Zur Geschichte der historischen Hilfswissenschaften*, Archiv f. Urkundenforschung 17, 1942, s. 319—328.

historické dostaly do služby historických výzkumů, zaměřených na dějiny obecné, rakouské i národní.³⁵⁾

Také na pražské univerzitě přinesla odborná vysokoškolská příprava na filozofické fakultě ovoce. K vědecké práci v oblasti historie byla vychována mladá generace českých historiků. Za badatelské úspěchy nedvěčila Helblingovi, který nebyl s to reagovat na nové potřeby, jak je přinášely snahy povznést historickou práci na vyšší úroveň a současně její výsledky zapojit do zápasu o prokázání českého podílu v kultuře českých zemí a rakouských slovanských národů v dějinách rakouského státu a Evropy, ale nově jmenovanému profesoru rakouských dějin Václavu Vladivoji Tomkovi a Němci Konstantinu Höflerovi, povolánému do Prahy pro obor všeobecných dějin. Tomek i Höfler kladli důraz na exaktnost zkoumání. Höfler se domníval, že tato cesta může sblížit historii s přírodními vědami.³⁶⁾ Vytvářel tím v teoretické rovině předpoklady k tomu, aby historická výuka se obracela v stále větší míře k výkladu pramenů.³⁷⁾

Pro výchovu nejstarší generace odborně vzdělaných českých historiků měla význam Tomkova historická cvičení, konaná v letech 1852—1856.³⁸⁾ Podněty k nim si přinesl Tomek ze studijní cesty, kterou podnikl s podporou ministerstva do Paříže na École des Chartes a na některé univerzity v Německu. První cvičení uskutečnil ve školním roce 1852/53. Četl v něm s posluchači Kosmovu kroniku a latinské rukopisy a v následujícím roce ohlásil v „seminářičku“, jak cvičení v dopisech přátelům označoval, čtení a výklad středověkých listin na základě českého diplomatáře. Zaslouhou těchto cvičení se ve vědomí posluchačů historie upevnilo přesvědčení, že k vědecké práci v dějinách, a to i národních, je

³⁵⁾ O reformách univerzitních studií srov. zejména R. Meister, *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens 1—2*, Wien 1963 (zde otištěny i nejdůležitější dokumenty) a H. Lentze, *Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein*, Wien 1962. Z literatury o dějinách Institutu ve Vídni srov. H. Zatschek, *Das Wiener Institut*, A. Lhotsky, *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854—1954*, MIÖG, Erg.-Bd. 17, 1954, str. 19 an.; N. Grass, *Benediktinische Geschichtswissenschaft und die Anfänge des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 68, 1960, s. 479 an.

³⁶⁾ Pro Höflerovy názory z 50. let je směrodatná přednáška, kterou přednesl na pražské univerzitě u příležitosti udílení cen filozofickou fakultou. Byla otištěna s názvem *Die philosophische Fakultät, ihre Stellung zur Wissenschaft und zum Staate*, Praha 1857.

³⁷⁾ Tak vylíčil Höflerovu učitelskou činnost také K. Kazbunda, I. c., část 2, passim a A. Bachmann, *Constantin von Höfler*, MGVDB 36, 1898, s. 381—410. Na tom, že Höfler kladl důraz na práci s prameny nic nemění skutečnost, že sám se osvědčil jako špatný vydavatel pramenů. O Höflerově malé zběhlosti v čtení rukopisů se zmiňoval již v 50. letech V. V. Tomek.

³⁸⁾ Cvičení zmiňuje K. Kazbunda, I. c., 2. část, s. 50—51; zaslouží však podrobnější ocenění již z toho důvodu, že jimi prošla značná část té generace českých badatelů a středoškolských profesorů, která se výrazně uplatnila v rozvoji české historiografie v druhé polovině 19. století. O Tomkových cvičeních pojednám na jiném místě.

třeba osvojit si některé specifické znalosti. Ke cvičením náležela četba starých rukopisů, jejichž přepisy pak Tomek s posluchači v Univerzitní knihovně v Praze kolacionoval. Nelze samozřejmě hovořit o spojení paleografických cvičení s úkoly pomocných věd historických. Poznatky diplomatické, sfragistické a chronologické, jež se uplatňovaly při cvičeních s listinami, směřovaly k výkladům, pro něž byl rozhodující obsah listiny. Tomek se zabýval v prvních cvičeních problémy staré české topografie. Nešlo mu o to, aby kladl specifické otázky, týkající se vzniku a funkce listin. Později Tomek volil jiný způsob, jak seznámit posluchače se zásadami kritického rozboru pramenů. Dával přednost přednáškám, které zaměřil k úzce vymezenému časovému období, kde měl možnost pracovat s prameny.

Současně s Tomkem začal ohlašovat historická cvičení na univerzitě Konstantin Höfler. Jako významný člen profesorského sboru filozofické fakulty a uznávaný mluvčí historického oboru prosazoval ještě v 50. letech u ministra Thuna studijní cesty nejlepších studentů historie a zeměpisu na zahraniční univerzity, zvláště na univerzitu do Berlína; studenty doporučoval zejména k profesoru geografie K. Ritterovi.³⁹⁾ Marně však hledáme doklady o tom, že by Höfler a Tomek uvažovali o potřebě poslat některého z žáků na zahraniční univerzity za účelem získat speciální vzdělání v pomocných vědách historických. Je známo, že Josef Emler se rozhodl pro studium na univerzitě ve Vídni ještě na gymnáziu. Přihlášku do 3. kursu na Institutu v letech 1859—1861 učinil pak z vlastního uvážení. Jako řádný člen Institutu získal Emler podporu pro studijní cesty, jež podnikl po rakouských a jihoněmeckých archívech za účelem diplomatických studií.⁴⁰⁾

Toto opomenutí lze vyložit odkazem na Höflerovo a Tomkovo pojetí funkce pomocných věd historických ve výuce dějepisu. Bylo vzdáleno úkolům, které v té době paleografii a diplomatice vytkl v Ústavu pro rakouský dějezpýt Theodor Sickel.⁴¹⁾ Emler přišel z Vídně s jinými zkušenostmi. Ale je zajímavé sledovat, jak u něho v Praze převládá důraz na paleografii a paleografická cvičení a koná přednášky, věnované rozboru vyprávěcích pramenů. Emler musel vzít v úvahu, že vychovává historiky a připravuje je k práci v historickém semináři. Sám sice neprošel

³⁹⁾ Srov. listy Höflera L. Thunovi v SOA Děčín, RA Thun-Hohensteinové, Leo Thun. První list s tímto námětem pochází z 18. 2. 1854 (sign. D 255), Höfler v něm mimo jiné upozornil, že je škoda, že není pamatováno na místo asistenta (adjunkta) pro historické vědy. Také v dějepise a zeměpise je prý třeba získat náležitou přípravu na vědeckou práci. Při té příležitosti litoval, že v Praze není historický seminář.

⁴⁰⁾ O Emlerových studiích ve Vídni podrobněji K. Kazbunda, I. c., část 2, s. 171 an. a H. Zatschek, *Das Wiener Institut*, zvl. s. 16 an. Studium ve Vídni zůstalo stranou v statích, otištěných v Památku Josefa Emlera 1836—1936, Praha 1936.

⁴¹⁾ K. Kazbunda, I. c., část 2, s. 176 an.; o Höflerových názorech H. Zatschek, *Die Anfänge*, s. 264 an.

Tomkovými historickými cvičeními, ale lze říci, že v jeho cvičeních v městském archívu pražském žila tomkovská tradice z 50. let.⁴²⁾

Zato v Emlerových přednáškách úplně zanikla původní starožitnická orientace oboru z dob F. A. Steinského a J. Helblinga. Dědicem této tradice se stal J. E. Vocel, který byl také ochoten spojit svou katedru české archeologie z 50. let s oborem archeologie, křesťanského umění a středověkého umění a zejména také s profesurou pomocných věd historických, jak ji dříve na fakultě zastával Helbling. Distancoval se jen od svého předchůdce, od něhož převzal mj. správcovství mincovního kabinetu. Nepovažoval Helblinga za vědecky rovnocenného partnera.

J. E. Vocel si v 60. letech uvědomoval, že kontinuita, a v přednáškách z numismatiky tu jistá kontinuita bezesporu byla, by jej mohla přivést k řádné profesuře. V době, kdy katedra pomocných věd historických byla neobsazena, psal v listě státnímu podtajemníkovi v ministerstvu kultury a vyučování J. A. Helfertovi, že zastupuje na univerzitě archeologii, dějiny umění a „téměř všechny pomocné vědy historické“.⁴³⁾ Avšak ani ochota převzít obory pomocných věd historických nevedla k cíli. Vedle ohledu na státní finance při zamítnutí rozhodovalo, že Vocelovy obory jsou speciální a také na jiných univerzitách proto zastoupeny, pokud tomu tak vůbec je, jen mimořádnými profesory.⁴⁴⁾ V krátkém čase se však přece jen naskytl Vocelovi příležitost postoupit v univerzitní kariéře. Cestu k řádné profesuře mu otevřelo převzetí přednášek z české literatury, když došlo k rozdělení katedry osiřelé kdysi smrtí Koubkovou. V souvislosti s tímto pověřením Vocel poznovu ohlašoval přednášky z paleografie, již chápal jako pomocnou vědu nejen historie, ale také jazykovědy.⁴⁵⁾

Vocel traktoval paleografii v 60. letech v první řadě jako pomocnou vědu literární historie. K spojení s klasickou archeologií směřoval ve výkladech z numismatiky. V obou případech spojoval disciplíny pomocných věd historických s obory, které pěstoval.

Smrtí J. E. Vocela byl spor o dvě koncepce pomocných věd historických vyřešen v neprospěch jejich spojení s naukou o starožitnostech, jak ji doba chápala. Jako neúčelné se ukázalo rovněž pěstování paleografie v rámci bohemistiky, zvláště literární. Při obsazení stolice pomocných

⁴²⁾ Vzpomínky žáků na Emlerův seminář jsou otištěny v Památku Josefa Emlera, Praha 1936.

⁴³⁾ Vocelův list J. A. Helfertovi z 25. 4. 1861 v SOA Brno, Pozůstalost J. A. Helferta, karton č. 29. V cit. listě Vocel vzpomíná, že profesura starožitností a pomocných věd historických byla zřízena na pražské univerzitě již za Josefa II. O Steinském a Helblingovi mluví jako o „málo vhodných docentech“.

⁴⁴⁾ K. Kazbunda, I. c., část 2, s. 163.

⁴⁵⁾ K. Kazbunda, I. c., část 2, s. 162. Soupis Vocelových přednášek také u K. Skleňáče, Jan Erazim Vocel, Zakladatel české archeologie, Praha 1981, s. 220 an.

věd historických v 70. letech plně převládl směr, který je spojil se studiem historie. Rozhodnutím bylo pro budoucnost zajištěno, že paleografie a diplomatika, kterýmžto disciplínám byla věnována největší pozornost, se mohou rozvíjet nejen jako obory, pečující o přípravu historiků, ale také jako obory, které si kladou vlastní vědecké cíle.

ZDENĚK ŠIMEČEK

Aus den Anfängen des Unterrichts der historischen Hilfswissenschaften an der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1784 wurde an der Prager Universität die Lehrkanzel der historischen Hilfswissenschaften errichtet. Zum ausserordentlichen Professor der Diplomatik und Heraldik und Altertumskunde und Numismatik ernannte Kaiser Josef II. Franz Anton Steinsky. Der Verfasser des Beitrages richtet seine Aufmerksamkeit auf die vorgefundenen Vorträge von Steinsky. Er stellt fest, dass Steinsky sich nach dem Lehrplan des vorgeschriebenen Lehrbuches von G. M. Gruber bediente. Man kann jedoch in seinen Vorträgen auch seinen eigenen Beitrag schätzen. Steinsky war gesonnen, die Teilnahme der Schüler, insbesondere aus den Adelsfamilien, auch durch Erweiterungskollegien zu gewinnen. Thematisch neigte er zur Kunstgeschichte sowie zur Heraldik und zur Ritterturnierkunst. Sehr viel Zeit widmete er der Kultur des Altertums, die Bemühung nach der Erweiterung des Stoffes ging zu exotischen Kulturkreisen über.

Voll in Steinsky's Richtung pflegte die historischen Hilfswissenschaften sein Nachfolger Johann Helbling von Hirzenfeld. Mit der Versetzung Helblings in den Ruhestand, beziehungsweise mit dem Misserfolg J. E. Vocel's, einige Hilfswissenschaften mit dem Fache Archäologie und Kunstgeschichte zu verknüpfen, endet die erste Epoche in der Geschichte der Lehrkanzel, die eine innere Einheit darstellt.

Kurz nach der Verwirklichung der Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun wurde jedoch die Aufgabe der historischen Quellenkunde für die Ausbildung der Studenten der Geschichte von Konstantin Höfler und V. V. Tomek hervorgehoben. In den Übungen boten Tomek und Höfler schon in den fünfziger Jahren ihren Schülern eine treffliche Einleitung zu selbständiger wissenschaftlicher Arbeit. Tomek hatte im Programm nicht nur paläographische Übungen und Interpretation der älteren Chronisten, sondern auch eine kritische Prüfung des Inhalts des ältesten Urkundenschatzes Böhmens.

Der Streit um zwei Auffassungen des Unterrichts der historischen Hilfswissenschaften wurde mit Neubesetzung der Lehrkanzel in den siebziger Jahren endgültig zu Gunsten der Konzeption der engeren Verbindung der historischen Hilfswissenschaften mit der Geschichte gelöst.

TEMNO OČIMA OSVÍCENCE PELCLA

(K 250. výročí narození Františka Martina Pelcla)

JAN HAVRÁNEK

František Martin Pelcl byl nejstarším mezi představiteli českého národního obrození. Byl o dvě desetiletí starší než Josef Dobrovský, o čtyři desetiletí starší než Josef Jungmann, a nejen to, byl i o patnáct let starší než Goethe, o dvacetpět let starší než Schiller. Narodil se v době, kdy vliv protireformace vrcholil, před sedmi lety byl svatořečen Jan Nepomucký, před pěti vyšel Koniášův Klíč. Ale Pelcl, ač vyšel z tak temné doby, dokázal její ovzduší plně překonat a svým smýšlením i činností se spojil s osvícenstvím. To, co osvícenskému údobí předcházelo, bylo v jeho očích obdobím temna, temna v celém duchovním životě a temna v dějinách české vzdělanosti, české literatury zvláště. Odraz tohoto jeho pohledu stručně, a právě proto výrazně zachycuje jeho příručka české konverzace, otištěná v *Základech české gramatiky*.¹⁾

Již v roce 1775 vydal Pelcl „*Handbuch zum Gebrauche der Jugend bey Erlernung der deutsch- französisch- und böhmischen Sprache*“, konverzační příručku se stručnými větami a frázemi, které mohli jeho žáci, mladí šlechtici, potřebovat v denním životě. Po druhém vydání v roce 1792 byla obdobně zpracována i závěrečná část jeho české gramatiky — „*Gespräche*“. Ve 2. vydání je na 62 stranách (217—278) 19 rozhovorů, z nichž rozhovory 12.—14. jsou věnovány českému jazyku a 15.—19. literatuře, což je vyjádřeno i v živém záhlaví. Pak následují na 15 stránkách česká úsloví a přísloví.

Nejsou neznámé, též v Johanidesově monografii nalezneme z nich dvě ukázky — rozmluvu 2. „*Při ranním navštívení*“ a část 13. rozmluvy věnované českému jazyku.²⁾ První rozhovory napovídají o tom, s kým mohl mladý šlechtic z Čech česky hovořit — se sloužícím, s krejčím, s hostinským. Jak a o čem s nimi hovořil? Příkladem tu může být rozhovor se sluhou při ranním oblékání:

¹⁾ Franz Martin Pelzel, Grundsätze der böhmischen Grammatik, 2. rozmnožené vydání, Praha 1798.

²⁾ Josef Johanides, František Martin Pelcl, Praha 1981, s. 245n.

III. O obláčení.³⁾

Brzo rozkřesejte a oblečte mne.

Dejte sem košili.

Tu jest, Pane, jest studená.

Jestliže poroučíte, já ji hned ohřeji.

Ne, přineste mi hedvábné punčochy.

Jsou roztrhané.

Nemůžete několik švů na nich udělati, nebo je spraviti?

Dal jsem je punčochářce.

Dobře jste udělal.

Kde jsou mé pantofle?

Kde jest můj župan?

Vyčešte mne.

Vezměte jiný hřeben.

Typický hovor pána se sloužícím, až po to česání. I když úprava hlavy rokokového šlechtice byla jistě náročnější, než je dnes při úpravě mužské hlavy pravidlem, přece právě v této větě nejlépe cítíme, jak veliký byl odstup obou účastníků tohoto rozhovoru.

To již situace v hostinci je podstatně bližší dnešku:

VI. Pocestný s hospodským.⁴⁾

Zdař Pán Bůh, pane hospodský.

Pěkně vítám urozený Pane, čím mohu sloužiti?

Chce se mi velmi jísti, ustrojte mi čerstvě dobrý oběd.

A co ráčíte poroučeti?

Dobrou polívku, hovězí maso s křenem, a něco zadělávaného.

Postarám se o to.

Dejte mi také něco hráchu s vepřovým masem, a bažanta v kyselém zeli.

Nebo slyším, že se ta jídla v Čechách dobře strojí.

Můžete obě míti. Ale jakou pečení ráčíte poroučeti?

Teleci kejtu, sele, husu, nebo dvě koroptví.

Toho nic nemám. Však dám upéci zajíce a dvě holoubátek.

Starobylost jazyka, která zde čtenáře zaráží, se netýká jen češtiny. Také německý text zní jako z „anno dazumal“:

³⁾ Pelzel, Grundsätze, s. 220. V ukázkách ponechán sloh i podoba originálu.

⁴⁾ Tamtéž, s. 224.

VI. Ein Reisender bei dem Wirthe.⁵⁾

Glück zu, Herr Wirth.

Willkommen, wohlgebohrner Herr, womit kann ich dienen.

Mich hungert sehr, bereitet mir hurtig ein Mittagmahl.

Und was belieben Sie zu befehlen?

Eine gute Suppe, Rindfleisch mit Krän, und etwas eingemachtes.

Ich werde dafür sorgen.

Při argumentaci o potřebě znalosti češtiny pro mladého šlechtice je v hovoru, který Johanides reprodukoval, poukázáno na češtinu jako možnou bránu k porozumění jiným slovanským jazykům. Je v tom kus dobové iluze, kterou praktické zkušenosti dalších generací vyvrátily.

Další argument vycházel z životních zkušeností století naplněného četnými válkami, které v době vydání gramatiky vrcholily v bojích s revoluční a pak napoleonskou Francií. Armáda potřebovala stále více rekrutů, chlapců z vesnic, kteří znali jen svůj rodný jazyk. Ti, kdož se s nimi měli domluvit, museli jej také znát. Pelzel o tom mluvil ve své nástupní přednášce, kde uváděl historku o tom, jak Josef II. spasil českého rekruta, který nic nedělal správně a marně německému kaprálovi říkal: „Nerozumím,“ tím, že ho svěřil českému poddůstojníkovi a snaživý hoch „za hodinu větší pokroky učinil než předtím za týden.“⁶⁾

Proto po argumentech, že čeština bude mladému šlechtici potřebná proto, že již v první vsi za branou se německy nedohovoří, že češtinu bude potřebovat při korunovaci českého krále, kdyby byl náhodou v té době „nejvyšším auředníkem v království českém“ a že tak mluví sedláci na statku jeho Pana Otce, přicházejí argumenty ještě pádnější:

XIII. O témž jazyku.⁷⁾

Takéli pak mi ta řeč jinde užitečná býti může?

O tom není žádné pochybnosti.

Budte tak dobrý a dejte mi o tom zprávu.

Mám za to, že půjdete na vojnu.

Mám k tomu velikou chuť.

Při vojsku naleznete mnoho rozených Čechů.

A snad veliký počet při vašem pluku.

A což mně to pomůže?

Velmi mnoho.

Když budete s nimi jejich řeči mluvit, budou vás, jakožto svého krajana, milovati.

⁵⁾ Tamtéž, s. 224.

⁶⁾ Johanides, cit. d., s. 360.

⁷⁾ Pelzel, Grundsätze, s. 235n.

*Mohou vám v bitvě života zachrániti.
Rádi svůj život pro svého krajana vynaloží.
Těší mne, že to vím.*

O tom, že slovanští vojáci byli oporou mocnářství, když tvořili bezmála polovinu jeho třisetitisícové armády, hovořil nejen Pelcl ve výše zmíněné nástupní přednášce, ale i Josef Dobrovský při návštěvě Leopolda II. v České společnosti nauk v Karolinu v září 1791.⁸⁾

Šlechtický žáček se dověděl i věci, které nám dnes známy nejsou:

Takéli pak všechny planety po Česku umíte jmenovati?

Proč ne? hned vám je vyčtu: Dobropán, Krásopaní, Země, Měsíc, Smrtonoš, Kralomoc, Hladolet, Nebeštanka.⁹⁾

Měl se také poučit o českém písemnictví, a to od svatého Vojtěcha a „Hospodine, pomiluj ny“ až po rok 1798. Zpočátku, pokud se hovořilo o rukopisech, nezbylo místa na více, než na uvedení jmen spisovatelů:

Ale ze čtrnáctého století, jak slýchám, mnoho se ještě knih nachází. Dobře máte, a již také těch časů spisovatelů několik zejména známe. Jakž se jmenují?

Dalemil Mezeřícký, Přibík Pulkava, Vavřinec z Březova; Beneš z Hořovic, Tomáš Štítný, Jan Milič, Ondřej z Dubé a jiní.¹⁰⁾

Avšak od počátků knihtisku, kdy první český tisk uvádí k roku 1459, kdy „byl tlačen list mistra Jana Husa z Konstancy“,¹¹⁾ Pelcl svého žáka doslova zasypává informacemi o českých spisovatelích a jejich dílech, což vrcholí v kapitole 17., věnované české literatuře 16. století:

O všech vypravovati bylo by tuze mnoho, však vám povím o znamenitějších.

Řehoř Hrubý z Jelení, šťastný překladatel knih Petrarchových a jiných. Mikuláš Konáč z Hodiškova vydal patnáct spisů, mezi kterými se také hry ve verších nacházejí.

Voldřich Velenský z Mnichova Lucyanovy spisy a jiných česky vyložil, maje svou vlastní tiskárnu.

Martin Kuthen psal kroniku Českou, život Žižkův a jiné věci.¹²⁾

⁸⁾ Flora Kleinschnitzová, Josefa Dobrovského řeč „Über die Ergebenheit und Anhänglichkeit der Slawischen Völker an das Erzhaus Östreich“ z r. 1791, in: *Listy filologické* 45, 1918, s. 97–98.

⁹⁾ Pelzel, *Grundsätze*, s. 241.

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 243n.

¹¹⁾ Tamtéž, s. 247.

¹²⁾ Tamtéž, s. 248n.

Podobně informuje i o Janu Augustovi, Václavu Hájku z Libočan, Janu Stránském a Sixtovi z Ottersdorfu, Tadeáši Hájkovi z Hájku, Tomáši Resslerovi, Janu Blahoslavovi, Petru Kodíčilovi z Tulechova, Janu z Gryllova, Danielu Adamovi z Veleslavína, Šimonu Lomnickém z Budče, Václavu Šturmovi, Janu Kocínovi z Kocínětu, Janu Štelcaru Želetavskému a Jiřím Střejcovi. Pak se již učitel zdá, že vyčerpal trpělivost žákovu, ale nebylo tomu tak:

Ale musím ukřátiti, aby se vám těmi jmény nestejskalo.

Nikoli, nýbrž rád bych ještě více věděl, totiž kdo ti spisovatelé byli, kdy a jak život svůj skončili.

Chodívejte pilně do mé školy, a o tom všem obšírně uslyšíte.

Prosím, ještě mi řekněte, kolik asi knih českých od léta 1500 až do 1600 tlačeno bylo.

Mám jich poznamenaných jeden tisíc tři sta a dvanáct.

Domnívám se, že každá ta kniha tisíckrát tlačena byla.

Toť bez pochyby, neboť v ty časy páni, paní i slečinky České knihy čítaly a tak velmi mnoho čtenářův bylo.

A tak se při konci toho šestnáctého století víc než milion Českých kněh v Čechách nacházelo.

Mám za to, že ano.¹³⁾

Nejsem odborníkem na tomto poli, zdá se mi však že údaj: „víc než milion“ neodpovídá skutečnosti, že je přehnaný. Chybný je totiž předpoklad tisíce vytištěných exemplářů každé knihy. Takový náklad byl jen výjimečný, spíše se vydání knih tehdy pohybovalo mezi třemi a pěti sty exempláři.

Po tomto výkladu musí následovat logická žákova otázka: „Ale pro Boha! kampak se ty knihy všecky poděly?“

Odpověď uvádí katolické misionáře, kteří je pálili, „jediný Koniáš se tím honosí, že jich samojediný 60 000 ohněm zkazil.“¹⁴⁾

A nejen to — po vypočtení jedenácti autorů a jejich děl z předbělohorského dvacetiletí přichází tvrdé konstatování:

„...léta 1621 téměř všichni spisovatelové čeští pro náboženství z Čech vyhnáni byli. ... Zním jich zejména čtyřmecítma“ a také deset z nich — naposledy Komenského — jmenuje a počet jejich děl podává. Naproti tomu uvádí, jak se v zemi vytisklo 1622 10 českých knih, 1623 ani jedna, 1624 toliko pět — a pro zbytek století uvádí Pelcl jména šesti katolických spisovatelů, kteří 51 knih vyhotovili.

¹³⁾ Tamtéž, s. 251n.

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 252.

Ještě chmurněji vyhlíží ve zkratkovitém Pelclově výkladu první polovina 18. století:

„Mnoholi bylo spisovatelů českých od léta 1700 až 1750?

Bylo jich as patnáct, ale pohřichu mohli by se spíše kaziteli než spisovatelé českými nazývati.“ U domácích neuvádí ani jména, zato jmenuje Kašpara Motěšického, Václava Kleicha, oba z Žitavy, a Jana Elsnera z Berlína, kteří vydali dohromady 34 českých knih.

Rokem 1750 začíná obrat: *„Od léta 1750 až do dnešního dne přes sto spisovatelů českých počítáme.“* Hlavní zvrát však shledává až kolem roku 1780 — *„od léta 1778 až nyní, tedy za dvacet let, vyšlo čtyři sta a padesát spisů... léta 1783 jich 52 tisknuto bylo“.*¹⁵⁾ Nepopírá, že na tomto vzestupu měla i jeho kniha své zásluhy:

Slyším také, že se nyní mnoho krásných básní ve verších píše.

Tak jest, a to od té doby, co pravidla jistá a důkladná pro veršovství v této Gramatyce jsou vydaná.

Takéli se mnozí jazyku Českému učí?

Ovšem, neboť se od léta 1782 až nyní sedm Gramatyk a šest zvláštních spisů o dobropisebnosti České vytlačilo.

Děkuji vám za to naučení o literatuře České.

*Rádo se stalo; mějte se dobře.*¹⁶⁾

Poznali jsme, že Pelcl měl rád číselné údaje, jsou pro něho přehlednými, přesvědčivými argumenty — podobně jako třeba pro jeho příznivce a přítele, Antona šlechtice Rieggra.

Zkonfrontujme jeho čísla s tím, co dnes víme o knižní produkci 17. a 18. století.¹⁷⁾ Na základě Knihopisu bylo zjištěno, že v první čtvrtině 18. století vycházelo v průměru ročně 20 českých titulů, nepřihlížíme-li k textům písní. Ve druhé čtvrtině 18. století činil roční průměr 30 titulů. Padesátá léta znamenají opět pokles na málo přes 20 titulů ročně, produkce let šedesátých se blíží třiceti a sedmdesátých třicítce o málo překračuje. Pak však nastal zlom. V osmdesátých letech vycházelo ročně v průměru skoro šedesát českých knih, v devadesátých o málo více než padesát. Absolutní údaje odvozené z rozboru Knihopisu jsou poněkud vyšší než údaje Pelclogy, ale trend je plně shodný s tím, co Pelcl uvádí.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 261n.

¹⁶⁾ Tamtéž, s. 263.

¹⁷⁾ Zde se opírám o vynikající diplomovou práci Jiřího Pokorného, *Knihy a knihovny na Starém Městě pražském v letech 1700—1784 podle inventářů pozůstalostí, která vznikla v roce 1981 pod vedením Rostislava Nového a dosud nebyla ani ve výtahu zveřejněna.*

Ukazuje se, že zlomem byl počátek let sedmdesátých, kdy se výrazně projevila josefinská osvícenská kulturní politika a zároveň již začínaly dozrávat výsledky první fáze osvícenské školské politiky a nastalo desetiletí, v němž byla uskutečňována s největší rozhodností. Počet základních škol v Čechách vzrostl od roku 1700 do roku 1775 ze 750 na 1 250 a pak za pouhých sedmnáct let do roku 1792 na 2 400. Počet žáků, kteří tyto školy navštěvovali, se mezi léty 1781 a 1791 zdvojnásobil, místo 89 000 dětí navštěvovalo na konci Josefovy vlády školy již 185 000. Tak v roce 1785 chodilo ve většině krajů do školy více než 50 procent dětí školou povinných; jen v krajích Bydžovském, Prácheňském a Budějovickém jich chodilo stále ještě méně než polovina. V roce 1804 napsal F. X. Niemetschek v Libussi hněvivou kritiku české literární a divadelní produkce: *„Viděli jsme nyní již i české divadelní hry a vyšlo mnoho románů v českých překladech. Obojí však nestojí za řeč, ba je to přímo škodlivé, vždyť obojí to je jen nepovedená peněžní spekulace.“*¹⁸⁾ Bylo-li však již možno s českými hrami a českými knihami spekulovat, svědčí to o jedné podstatné věci, že již existovala česká čtenářská a divácká obec, že zde již byla česká kulturní veřejnost. A tam, kde byla poptávka po české kultuře, existovaly také hospodářské předpoklady pro její vznik. Ředitelům se česká představení začínala vyplácet stejně jako nakladatelům vydávání českých knih, a tak se již snadno našli překladatelé a potom i autoři původních děl, když měli naději na honorář. To byl rozhodující předpoklad; avšak také kvalita češtiny, kterou se hovořilo na scéně a která se užívala v knihách, měla vliv na to, zda lidé české tvorbě rozuměli, zda o ni měli zájem. A právě v tomto směru měl Pelcl zásluhy nemalé.

Tak byla překonána stagnace české kultury, a knižní tvorby zvláště, jak k ní došlo v době Temna, což mimo jiné dokazují i výše uvedená data o počtu vydávaných českých knih. Pelcl a mnozí po něm tu poukazovali na vinu Koniášů, jistě právem. Avšak knihy, vydané před sto i více lety zanikaly i přirozeným způsobem. Pelcl se zmiňuje o nuceném vystěhování těch ze šlechty a měšťanstva, kdo nechtěli přijmout katolictví: *„...toho času přes třicet tisíc Čechů z Čech se vystěhovalo, a každý z nich několik knih s sebou vynesl.“*¹⁹⁾ Pokládá to za jednu z příčin mizení onoho pozoruhodného množství českých knih z období předbělohorského. Hlavní příčinou jejich zkázy však byly devastace, které s se-

¹⁸⁾ „Wir haben zwar in unseren Tagen sogar böhmische Schauspiele gesehen und Romanübersetzungen in Menge erhalten. Aber beides ist keiner Erwähnung wert, ja dient zum gänzlichen Verderben derselben; denn beides ist nur eine übel geratene Geldspekulation.“ — Eugen Lemberg, *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen*, Liberec 1932, s. 82.

¹⁹⁾ Pelzel, *Grundsätze*, s. 259.

bou přinesla třicetiletá válka, pokles počtu obyvatel českých zemí o více než třetinu, všeobecné zchudnutí, zvláště pak hluboký hospodářský a kulturní úpadek nepočteného zbytku českého měšťanstva a šlechty, a konečně zánik církví, užívajících při bohoslužbách i v církevní agendě národních jazyků. Staré české knihy podléhaly zkáze a pro nové nebylo dost čtenářů, a proto ani těch, kdo by je kupovali. Obecný hospodářský a společenský úpadek spojený s třicetiletou válkou však nebyl věcí pouze českou, vždyť v sousedních zemích byly i kraje, kde populace poklesla o více než dvě třetiny (Meklenbursko, Pomořansko, Wirttembersko, Falc)²⁰⁾ a zchudnutí v celé střední Evropě bylo přibližně stejné jako v Čechách.

Mezi léty 1650—1780 vycházelo málo českých knih proto, že nebylo zájemců, kteří by si knihy chtěli a mohli koupit. Avšak pokles počtu vydávaných knih nebyl českou zvláštností. Také počet knih vydávaných v němčině za války prudce poklesl a bezmála sto let stagnoval na velmi nízké úrovni, jak o tom svědčí následující tabulka.²¹⁾

Počet knih vydávaných v němčině v letech 1610—1756 (Roční průměry podle období)

Období	roční průměr
1610—1619	159
1620—1631	99
1632—1641	66
1642—1653	83
1654—1694	20
1695—1745	22
1746—1756	123

Poté však následoval bouřlivý vzestup, v šedesátých letech vycházelo ročně v průměru již více než 1 000 titulů (kritéria na titul knižní produkce v této době byla ovšem méně přísná než ta, podle nichž byla určována kniha v předchozí tabulce), na počátku let sedmdesátých to bylo 2 000 titulů ročně a na sklonku téhož desetiletí již 3 000.

Údaje o německé knižní produkci, jakkoliv nejsou přesné a jsou čerpány ze dvou zdrojů informací, uplatňujících rozdílná kritéria, vypovídají

²⁰⁾ M. Reinhard — A. Armengaud — J. Dupaquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Paris 1968, s. 156.

²¹⁾ J. Goldfriedrich, *Geschichte des deutschen Buchhandels vom Westfällischen Frieden bis zum Beginn der klassischen Literaturperiode (1648—1740)*, Lipsko 1908, s. 180; Jiří Pokorný, cit. práce.

přece jen naprosto přesvědčivě o jednom, o tom, že všeobecný kulturní pokles střední Evropy po třicetileté válce, který byl patrný i v první polovině 18. století, postihl německou literární produkci podobně jako postihl českou. Avšak nový prudký vzestup německé literatury začal již kolem roku 1750, tj. o třicet let dříve než se ze svého temného období začala probírat literatura česká. Zapůsobil silně na Pelcla a jeho české vrstevníky, mohl u některých vyvolat pochopitelné rozpaky o tom, zda je třeba probouzet také češtinu natolik, aby se stala i řečí nejvyšších oblastí vzdělanosti a kultury. Avšak proto, že tento vzruch národního jazyka byl vlastně průvodním jevem nástupu nového, kapitalistického způsobu výroby a německý jazyk byl zde jazykem měšťanské třídy, nositelky tohoto nástupu, nemohl být než předznamenáním objektivně nevyhnutelného obrození českého jazyka, jazyka několikamilionové národní pospolitosti, která se rovněž dostávala do sféry kapitalistického výrobního způsobu. Ovšem na tom, jak rychle tento proces národního obrození probíhal a jaká byla jeho ideová tvářnost i kulturní úroveň, se již významně podílela iniciativa vzdělanců, mezi nimiž byl Pelcl z nejprvnějších.

JAN HAVRÁNEK

Die dunkle Periode der tschechischen Literatur von František Martin Pelcl gesehen

ZUSAMMENFASSUNG

František Martin Pelcl (1734—1801), der erste Professor der tschechischen Sprache und Literatur an der Prager Universität, verfasste neben den der tschechischen Geschichte gewidmeten Werke auch die tschechische Grammatik. Da dieses Buch als praktisches Lehrbuch dienen sollte, schliess ihr Pelcl auch eine tschechisch-deutsche Konversation als Beilage an, deren erste Version er noch als Hauslehrer in der Familie des Grafen Nostitz verfasst hatte. Die hier angeführten Gespräche spiegeln nicht nur die soziale Lage der tschechischen Bevölkerung Böhmens im 18. Jahrhundert, wann der Adelige nur mit Bauern, Gastwirten. Schneidern und Soldaten tschechisch sprach, sondern auch in einer kurzen Übersicht der Geschichte der tschechischen Literatur die ideologische Orientierung Pelcl's wider. Als die goldene Zeit der tschechischen Literatur betrachtete Pelcl das 16. Jahrhundert bis zum Jahre 1620 und für den Niedergang der tschechischen Sprache und Literatur im 17. und 18. Jahrhundert machte er neben der erzwungenen Emigration der protestantischen Adelligen und Bürger, vor allem die jesuitische Aktivität bei der Durchsetzung der Gegenreformation verantwortlich. Die von ihm angeführten Zahlen der Bücherveröffentlichungen illustrieren ein tragisches Bild. Auch die neuesten Forschungen bestätigen den grossen Rückgang der tschechischen Buchproduktion in dieser Zeit, der erst nach 1780 überwunden wurde. Jedoch auch die Zahl der nicht nur in Böhmen veröffentlichten

deutschsprachigen Bücher sank im Dreissigjährigen Krieg und im folgenden Jahrhundert stark. Die Krise der deutschen Literatur wurde jedoch schon um das Jahr 1750 überwunden. Der Aufstieg wurde bei den Tschechen, wie auch schon früher bei den Deutschen, durch die Entstehung der kapitalistischen Produktionsweise und der bürgerlichen Gesellschaft verursacht. Die Tätigkeit solcher Intellektuellen wie Pelcl hinterliess jedoch ihre Spuren in der ideologischen Orientation und kulturellen Reife der neu entstehenden tschechischen Literatur.

CASUS ŠTĚPĀN DOUBRAVA

(K NEZNĀMÝM DOPISŮM ERNSTA MACHA AUGUSTU SEYDLEROVI
Z ROKU 1882)

IVO TRETERA

Fyzik, filozof a psychofyzikolog světového věhlasu prof. Ernst Mach (18. 2. 1838 Chrlice u Brna — 19. 2. 1916 Vaterstetten u Mnichova) působil v letech 1867—1895 na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Machova cesta do Prahy vedla přes Vídeň a Štýrský Hradec. E. Mach po svých univerzitních studiích ve Vídni (1856—1860), kde byl v roce 1861 jmenován soukromým docentem fyziky, přešel jako profesor matematiky na univerzitu ve Štýrském Hradci (1864) a v následujícím roce zde převzal katedru fyziky.

Mach se ucházel i o profesuru fyziky na pražské utrakvistické polytechnice. Došlo totiž k tomu, že řádný profesor experimentální fyziky pražské univerzity Viktor Pierre (1819—1886), který současně jako extraordinář suploval i na pražské polytechnice, oznámil na začátku školního roku 1866/67, že vzhledem ke svému jmenování ordinářem na polytechnice vídeňské, končí v Praze své přednášky zimním semestrem. Na jeho uvolněné místo byl vypsán konkurs, v němž se Mach umístil jako druhý za prof. Adalbertem Waltenhofenem z Innsbrucku.¹⁾

Nicméně již v roce 1867 — shodou okolností v témže roce, v němž také uzavřel celoživotní manželský svazek s Louisou Marussigovou — zahájil Mach přednášky na pražské univerzitě.²⁾ Po prof. Pierrovi se tu stal řádným profesorem experimentální fyziky a ředitelem fyzikálního kabinetu (později fyzikálního ústavu).

Mach v Praze žil a pracoval plných 28 let, která bývají v jeho biografiích shodně a právem považována za „nejplodnější léta jeho živo-

¹⁾ VELFLÍK, A. V.: Dějiny technického učení v Praze, díl 1., Praha 1906 a 1909, s. 499.

²⁾ V Ordnung der Vorlesungen an der k. k. Universität zu Prag (dále OVUP) pro let. semestr 1867 je Mach uveden jen jako ředitel fyzikálního kabinetu. Přednášky z fyziky zde vypsány nejsou, pouze je dán příslib, že budou oznámeny později na černé tabuli (s. 19 a 27). Teprve v OVUP pro zim. semestr 1867/68 najdeme Machovo jméno i mezi přednášejícími (s. 17—18 a 23).

ta“.³⁾ Právě v těchto letech provedl ve skromných, ale vcelku přesto poměrně příznivých podmínkách své hlavní fyzikální a fyziologické experimenty, napsal kromě jiného i dvě svá základní díla z oboru mechaniky a fyziologie vnímání a formuloval i stěžejní principy své metodologie věd a noetiky, které pak rozvinul po svém odchodu na vídeňskou univerzitu roku 1895, kde získal stolicí filozofie „zvláště pro dějiny a teorii induktivních věd“.

MACH A ČEŠI

S českým prostředím byl Mach spjat již svým moravským původem. Na piaristickém gymnáziu v Kroměříži se učil po tři roky i češtině. Český jazyk Mach uváděl mezi jazyky, které ovládá („böhmischen Sprache mächtig“). Potvrzovali to i jeho čeští žáci: „Mach uměl česky. Mluvil tak se mnou a s přítelem Maškem, když jsme jako studenti navštěvovali jeho přednášky a po přednáškách sledovali některé jeho pokusy a demonstrace“.⁴⁾ píše prof. Vladimír Novák (1869—1944). Jeden z našich nejpřednějších fyziků a nejvýznamnějších Machových žáků František Kolářek (1851—1913) vyslovil snad až poněkud nadsazený soud o nahodilosti Machova konečného etnického zařazení: „Tak jako ze mne se mohl vlivem škol málem státi Němec, tak mohl Mach za jiných okolností snadno vyrůstati v českého fyzika.“⁵⁾

Řada osobních svědectví i „littera scripta“ přetrvávající v Machových učebnicích nás opravňují se domnívat, že Mach byl skutečný *pedagog*, tedy zjev na vysoké škole ne tak zcela běžný. A jako takový měl zřejmě upřímný a vřelý zájem o vědecký vzestup i o náležité uplatnění svých studentů. Jeden z nich, a to opět jeden z nejvýznamnějších — prof. Čeněk Strouhal (1850—1922) o tom napsal: „K žákům svým byl Mach — bez rozdílu národnosti — vždy velmi laskavý a podporoval je ve všeliké snaze vědecké s ochotou vskutku vzácnou.“⁶⁾ Strouhal v tomto dobrozdání vyjádřil i trochu své osobní vděčnosti, neboť také jemu Mach dopomohl k místu asistenta u proslulého německého fyzika Friedricha Kohlrausche na univerzitě ve Würzburgu, které mělo pro jeho další vývoj veliký význam.

³⁾ BLÜH, Otto: Ernst Mach — his life as a teacher and thinker. In: Ernest Mach — Physicist and Philosopher. Ed. by Robert S. Cohen and Raymond J. Seeger, Dordrecht 1970, s. 2.

⁴⁾ NOVÁK, Vl.: Vzpomínky a paměti, Brno 1939, s. 82.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ STROUHAL, Vincenc (Čeněk): Dr. August SEYDLER I., Nástin životopisný, ČČM, r. 21, 1892, s. 4, podtrhl I. T.

Ernst Mach agilně zasahoval do univerzitního života nejen jako vysokoškolský učitel, ale i jako velmi exponovaný akademický funkcionář. Ve šk. roce 1872/73 byl děkanem filozofické fakulty. Dvakrát byl rektorem, a to v době mimořádně rušné a ožehavé, dva roky před rozdělením univerzity ve školním roce 1879/80 a v druhém školním roce po rozdělení 1883/84 na univerzitu německé. O Machově vztahu k česko-německé univerzitní otázce, o jeho skutečné roli, kterou v této nesmírně komplikované záležitosti hrál v době svého prvního rektorství a hned bezprostředně následujícího prorektorství, se dlouho udržovaly nesprávné představy.

V nejvýznamnějších světových encyklopediích je s malými obměnami nekriticky přejímána věta, která např. v „*Encyclopaedia Britannica*“ ve vydání z r. 1947 zní takto: (Mach) „1879 a 1880 jako *Rector Magnificus* bojoval proti zavedení češtiny místo němčiny na pražské univerzitě“.⁷⁾ Tato věta má svůj starý středoevropský původ.⁸⁾ Po dalších dvaceti letech ji Petr Alexander v „*The Encyclopaedia of Philosophy*“ v tlumenější variantě znovu opakuje: (Mach) „1879 a 1880 byl mezi těmi, kdo se stavěli proti nahrazení němčiny češtinou jakožto oficiálním jazykem na pražské univerzitě“.⁹⁾

Pomineme už, že tehdy vůbec nešlo o zavedení češtiny vedle němčiny — za Machova prvního rektorátu se na pražské univerzitě již dávno česky vyučovalo. Výjimečně, jak víme, vyučoval česky i sám Mach. Pomineme také, že požadavky národní a jazykové rovnoprávnosti, jak je na univerzitní půdě formulovala česká strana, směřovaly v té době již k jiným a vyšším cílům, třebaže ne tak přepjatým a nereálným, jak uvádí Alexander. V dané souvislosti nás zajímá zejména první z citovaných verzí, která Macha staví nesprávně do světla stoupence nějaké německé výlučnosti na pražské univerzitě. (V Alexandrově verzi by byl Mach spíše bojovníkem proti výlučnosti českého nacionalismu).

Historické skutečnosti totiž odpovídá něco jiného. Mach jako mluvčí německých univerzitních kruhů se pochopitelně neztotožňoval se zájmy a požadavky, jež vyslovovala česká strana. Již roku 1879 se Mach spolu

⁷⁾ „In 1879 and 1880 as *Rector Magnificus* he fought against the introduction of Czech instead of German in the Prague university.“ (Encyclopaedia Britannica, Chicago—London—Toronto 1947, Vol. 14, s. 574). V novějších vydáních této encyklopedie byla uvedená věta vypuštěna.

⁸⁾ „Als *Rector Magnificus* 1879/80 trat er gegen die Tschechisierung der Prager Universität auf“ (Meyers Grosses Konversations-Lexikon, 6. Aufl., Leipzig u. Wien, 1907, Bd. 13, s. 20 — psáno 1905). „Jako rektor 1879—1880 występował przeciw nadaniu charakteru czeskiego uniwersytetowi praskiemu“. (S. Orgelbranda Encyklopedja Powszechna, Warszawa 1901, tom 9., s. 510).

⁹⁾ „In 1879 and 1880 he was among those who opposed the replacement of German by Czech as the official language at the University of Prague“ The Encyclopaedia of Philosophy, N. York, London 1967, vol. 5., s. 115, (autor Peter Alexander).

s dalšími 61 německými profesory v tzv. Pamětním spise vyslovil pro zvláštní českou univerzitu vedle univerzity německé, což bylo v rozporu s českým požadavkem paralelních fakult v rámci dosavadní společné univerzity, jak jej vznesli čeští poslanci na Zemském sněmu. Stanovisko Pamětního spisu přijal po referátu prorektora E. Macha 8. 1. 1881 i senát univerzity. A také při jednání na pražském místodržitelství 2. až 6. 3. 1881 zastával Mach spolu s rektorem prof. Kremerem a dalšími německými profesory odlišné stanovisko než profesori čeští. V prohlášení, které Mach za německou stranu podporoval, se konceduje „budoucí české univerzitě jméno Karlo-Ferdinandovy jen na znamení její historické kontinuity, od které se rozeznává kontinuita právní, jež zůstane univerzitě německé“.¹⁰⁾ Takovéto pojetí kontinuity, které, kromě jiného mělo i své neblahé implikace majetkoprávní, čeští představitelé zastávat nemohli.

Přes všechny tyto názorové rozdíly nebyl postoj Ernsta Macha mluvčího za většinu německých profesorů zahrocen vůči Čechům nepřátelsky. Již v uvedeném — Machovo mínění vyjadřujícím — Pamětním spise se hovoří o tom, že „*Kreirung einer besonderen českischen Universität*“ má vytvořit „*Spielraum für die Befriedigung jener nationalen Bedürfnisse*“.¹¹⁾

Ostatně nedávno Jan Havránek dostatečně přesvědčivě doložil, že ve srovnání s minoritní skupinou prof. Rulfa a zejména významné části byrokracie představované místodržitelem Weberem, kteří prosazovali udržení, ba dokonce posílení německého charakteru pražské univerzity, bylo stanovisko majority německých profesorů (to znamená mezi nimi na předním místě i stanovisko E. Macha) „*konciliantní, projevuující pochopení pro české potřeby*“ a ovšem též pro to, že určitá ústupnost v této otázce byla s odvoláním na názor nejvyšších míst představována vládními kruhy jako věc státního zájmu“.¹²⁾

Ve světle těchto historických faktů nelze považovat za zdařilé a šťastné formulace některých českých autorů, kteří vedeni snahou Macha se zastat, nevycházeli z tohoto jeho stanoviska zastávaného a prosazovaného v poslední fázi rozhodujících jednání těsně před konečným rozhodnutím o univerzitě, nýbrž *bona fide* obhajovali a racionalizovali jeho stanovisko dřívější, kolem kterého se navíc vytvořila i určitá legenda. Tak např. Vl. Novák ve svých „Vzpomínkách...“ píše: „Machovi, který za svého působení na pražské univerzitě byl dvakrát rektorem, tj. 1879/

¹⁰⁾ GOLL, J.: Rozdělení pražské university, Praha 1908, s. 30.

¹¹⁾ Ibid., Přílohy, s. 83.

¹²⁾ HAVRÁNEK, J.: Česká univerzita v jednání rak. úřadů do r. 1881. HUCP, 22/1 (1982), s. 57—8.

80 a 1883/4, se vytýkalo, že tehdy vystupoval ostře proti rozdělení pražské univerzity na německou a českou. Mám za to, že v tom se Machovi křivdí. Stavěl se pouze proti tomu, aby z univerzity, která neoplývala ani ústavy, ani bohatými sbírkami, nepovstaly ještě chudší univerzity dvě“.¹³⁾ Ve stejném smyslu se Novák vyjádřil již u příležitosti oslav 100. výročí Machova narození,¹⁴⁾ podobně jako prof. František Nachtikal (1874—1939).¹⁵⁾

Tuto formulaci téměř doslova, jen s malou změnou k horšímu zopakoval před nedávnem brněnský historik Josef Sajner v časopisu „Bohemia“, který vydává Collegium Carolinum v Mnichově: „*Mach stand mit vielen Tschechen auf vertrautem Fusse und es wurde ihm von tschechischer Seite Unrecht getan, als man vermutete, dass im Schuljahr 1879/1880 als Rektor der Prager Universität aus Unverstand gegen die Errichtung der selbstständigen tschechischen Universität, den innigen Wunsch der Tschechen, votierte. Er tat dies nicht aus nationaler Voreingenommenheit, sondern weil er befürchtete, dass aus einer ungenügend dotierten und recht ärmlich ausgestatteten Universität zwei noch ärmlichere entstehen könnten. Sein Standpunkt setzte sich übrigens nicht durch, und die Prager Universität wurde 1882 in eine deutsche und eine tschechische geteilt*“¹⁶⁾

Tedy Novákova věta „Machovi se křivdí“ byla Sajnerem pozměněna na větu „z české strany byla Machovi učiněna křivda“. Proč jen z české strany? Například slovníková věta vyvolávající představy o Machově údajném protičeském postoji, kterou jsme shora citovali ve třech jazycích (odkazy 7, 8, 9), se vyskytuje v mnoha světových encyklopediích s výjimkou encyklopedií českých. Zcela chybná je poslední, z Nachtikala převzatá, Sajnerova věta: „Jeho (Machovo) stanovisko se ostatně neprosadilo a pražská univerzita byla 1882 rozdělena na německou a českou“. Ve skutečnosti právě v tomto rozdělení se prosadilo stanovisko

¹³⁾ NOVÁK, Vl.: Vzpomínky..., s. 82.

¹⁴⁾ „Machovi se vytýkalo, že byl proti zřízení české univerzity v Praze vůbec. Mám za to, že v tom se Machovi křivdí. Mach se stavěl proti tomu, aby z jedné univerzity skromně vybavené a chudě zařízené povstaly dvě univerzity, které by byly ještě v horším postavení.“ (NOVÁK, Vl.: Mach vědec, učitel, člověk. Elektrotechn. obzor, r. 27., č. 7., Praha 18. 2. 1938, s. 103).

¹⁵⁾ „Mach se stavěl ostře proti českým požadavkům. Nesmíme však v tom spatřovati národní zaujatost. Mach jako rektor se cítil povinna hájiti zájmy své školy; stál na stanovisku, že tehdejší univerzita je tak chudě vybavena, že při skutečném 'dělení' by byly obě univerzity na tom velice uboze. Avšak proti tomu, aby pro Čechy byla zřízena zvláštní nová univerzita, se nijak nestavěl. Pro nás Čechy bylo samozřejmě Machovo stanovisko naprosto nepřijatelné, neboť jsme právem cítili, že univerzita založená naším slovanským králem Karlem IV., patří nám a je částí naší staré tradice. Naše stanovisko také zvítězilo přes odpor Machův.“ (NACHTIKAL, Fr.: Arnošt Mach, Elektrotechn. obzor, ibid., s. 98).

¹⁶⁾ SAJNER, J.: Ernst Machs Beziehungen zu seinem Heimatort Chirlitz (Chrlice) und zu Mähren. Bohemia, Bd. 24., Hft. 2, München 1983, s. 368.

majority německých profesorů (a tedy i Machovo) a nikoli české stanovisko (paralelních fakult v rámci jedné univerzity). Rozdělení univerzity bylo z německé strany proto vítáno, že blokovalo přirozený počesťovací proces jednotné univerzity.¹⁷⁾ Mluvílo se dokonce o „porážce“, která Čechy stihla při dělení a po dělení.¹⁸⁾ Bylo také vysloveno „přesvědčení, že se Čechové dopustili chyby, přistoupili-li na rozdělení univerzity, při němž byli oklamáni“¹⁹⁾ atd. České stanovisko formuloval již v roce 1866 F. L. Rieger v návrhu, který s dalšími 72 poslanci předložil na českém zemském sněmu. Tento návrh, jak píše Karel Litsch „nesměřoval k založení samostatné české univerzity nebo k rozdělení stávající Karlo-Ferdinandovy univerzity, . . . nýbrž k zavedení důsledné dvojjazyčnosti univerzity, tj. zrovnoprávnění češtiny jako zemského jazyka . . .“²⁰⁾

Velké nejasnosti jsou i kolem Machovy předčasné rezignace z jeho druhého rektorátu. Někdy se uvádí, jak to např. naposledy činí prof. Viktor Kraft, že „když byl Mach podruhé zvolen rektorem . . . odmítl tento úřad na protest proti tomu, že by s ním měl rektor české univerzity zasedat na zemském sněmu jako rovnocenný člen“.²¹⁾ John T. Blackmore, který podrobně líčí všechny obtíže, na něž Mach během krátké doby svého druhého rektorátu narážel, uvádí tento motiv s odvoláním na nejmenovaného českého autora jen jako jeden z možných motivů vedle několika motivů jiných, stejně pravděpodobných, ba snad i pravděpodobnějších. Byly to těžkosti s teologickou fakultou, jejíž studenti odmítali skládat svatou imatrikulační přísahu do rukou rektora ateisty, dále obavy o univerzitní práva vůči zásahům z Vídně a konečně pak pouhopouhé Machovo přání, aby mohl opět v klidu přemýšlet, přednášet a psát.²²⁾

Mach sám ve svém abdikačním dopisu prorektorovi prof. Heringovi z 11. ledna 1884 nesděljuje žádné důvody, které by mohly být vysvětlovány jako nějaký jeho protest. Hovoří sice o své obzvlášť výrazně pocítované rozladěnosti, jež se ho zmocnila v důsledku posledních událostí na univerzitě, avšak jako vlastní důvod uvádí, že při své *churavosti* nebude s to vedle činností učitelských vykonávat ještě činnosti rektorské. („*Bei Wiederaufnahme der Vorlesungen nach den Weihnachtsferien habe ich die Verstimmung besonders deutlich empfunden, die sich meiner in Folge der letzten Vorgänge an der Universität bemächtigt hat, und es*

ist mir klar geworden, dass ich bei meiner Unpässlichkeit nicht im Stande sein werde, neben den Geschäften meines Lehramtes noch die Rectoratsgeschäfte zu versehen“).²³⁾

Také akademický senát německé Karlo-Ferdinandovy univerzity na svém zasedání dne 12. ledna 1884 přijímá Machovu rezignaci s výslovným poukazem na svědectví představitelů lékařské fakulty v senátu profesorů Gussenbauera, Knolla, Toldta a Heringa i na osobní zkušenost profesorů Seisse a Lippicha shodně konstatujících, že prof. Mach „v důsledku událostí poslední doby se nachází v takovém stavu psychické a fyzické deprese, že nejenže nyní nemůže dále zastávat úřad rektora, ale že není ani naděje, že by se brzy opět dostal do takového stavu, aby mohl rektorát znovu převzít“.²⁴⁾

Mám za to, že považoval-li akademický senát za nezbytné vtělit do jinak velmi stručného protokolu ze svého zasedání takovéto odvolání se na uvedené autority, chtěl tím kromě jiného i rozptýlit podezření, že Machova choroba je jen „diplomatická“ a že skutečné důvody jeho rezignace jsou jiné. Ostatně i v dopise, který jménem senátu odeslal 29. ledna 1884 prof. Hering prof. Lippichovi, aby mu oznámil, že den předtím byl jednohlasně zvolen novým rektorem, se hovoří výhradně o Machově „churavosti“ jako o důvodu předčasných voleb. Dopis byl napsán jako „*Bericht über die Wahl des Rector magnificus der K. K. deutschen Karl-Ferdinands Universitaet für den Rest des Studienjahres 1883/4 an Stelle des durch Unpässlichkeit dauernd verhinderten Rectors Reg. R. Prof. Dr. E. Mach*“.²⁵⁾

Vcelku lze říci, že i těch několik archivních pramenů, jež máme o Machově univerzitním působení k dispozici, nám umožňuje poopravit si zkreslený obraz, který bychom jinak získali, kdybychom se řídili jen tím, co nám o něm vypovídá periodický tisk, jenž byl tehdy vesměs oboustranně zmítán nacionalistickými vášněmi a předpojatostmi.

Mach, jak již naznačeno, vytvořil u nás svou *školu*, která se zdaleka neomezovala jen na fyziky německé. Mach se před českou společností nikterak neuzavíral, naopak, z nápadně početného kruhu českých lidí, vyskytujících se v jeho bezprostřední blízkosti, lze usuzovat, že Mach českou společnost spíše vyhledával. Vedle českých fyziků již jmenovaných patřil k Machově škole²⁶⁾ jeho první asistent Mirumil Neumann (1843—1873), po něm jeho další asistenti Čeněk Dvořák (1848—1922), Karel Domalíp (1846—1909), Václav Rosický (1850—1929). Dále Jan Sommer (1853—1929), Jaroslav Si-

¹⁷⁾ Srvn.: VANĚČEK, V.: Kap. o práv. děj. KU, Praha 1934, s. 79.

¹⁸⁾ GOLL, J.: Rozdělení . . . , s. 53.

¹⁹⁾ VOJTÍŠEK, V.: Karlova universita vždy jen naše. Brno 1946, s. 6.

²⁰⁾ LITSCH, K.: Rieger a univerzitní otázka v českém sněmu roku 1866, HUCP 22/1, s. 29.

²¹⁾ KRAFT, V.: Ernst Mach als Philosoph. In: Almanach d. Österreich. Akademie d. Wissenschaften, 166, Wien 1966, s. 374.

²²⁾ Srvn.: BLACKMORE, J. T.: E. Mach, His Work, Life, and Influence. University of California Press. Berkeley, Los Angeles, London 1972, s. 77—80.

²³⁾ AUK, AS NU, kart. 2.

²⁴⁾ Ibidem.

²⁵⁾ Ibidem.

²⁶⁾ Údaje o Machově škole čerpáme hlavně z: NOVÁK, Vl.: Vzpomínky . . . ,

monides (1876—1923). K Machově škole náleželi i středoškolští fyzici Josef Pšenička (1847—1900), František Kaňka (1850 až 1922), Antonín Libický (1854—1929). Nejsrdečnější vztah měl Mach zřejmě k chemiku kladenských železáren, později profesoru teoretické a fyzikální chemie a metalurgie na české technice v Praze Františku Waldovi (1861—1930). Machovi bylo blízké Waldovo přesvědčení o nedostatečnosti atomové teorie, o možnosti odvodit stoechiometrické zákony bez atomové hypotézy, tak jak to činil i známý zastánce tzv. energetismu prof. Wilhelm Ostwald (1853—1932), který se cítil být s Machem i Waldem kongeniálně spřízněn. Byla to pohříchu spřízněnost založená na koncepci, která, jak ještě uvidíme, byla nejslabší stránkou Machovy fyziky. Mach debatoval s Waldem tak zaujatě, že si při jedné výměně názorů vyměnili i klobouky. Když mu Wald klobouk poštou vrátil, Mach mu s díky oznámil — narážeje při tom na tehdejší hlavní předmět Waldova výzkumného zájmu — že klobouk dovršil svůj kruhový děj bez znatelného vzrůstu entropie.²⁷⁾

Při posouzení významu Ernsta Macha a jeho školy se přirozeně nelze opírat o soudy Vladimíra Nováka, který sice o věci pojednává velmi obeznameně a zajímavě, avšak s naprosto nekritickou oddaností. Z Macha vyzařovalo nepochybně velké osobní kouzlo a sugestibilita. Novák o tom píše: „Byl to vůdce *laskavý a trpělivý*, dovedl poradit a přispěti vlastním nápadem, kde scházela zkušenost, nebo napravit, co zavinila ukvapenost. Mach dovedl *nadchnouti* své žáky pro výzkumnou práci, měl zvláštní kouzlo v pohledu i v hlubokém, jímavém hlasu.“²⁸⁾ Mach ale působil velmi sugestivně i na ty, kteří si vůči němu dovedli zachovat kritický odstup, ba dokonce i na ty, kteří znali již jen ohlas onoho mocného vlivu. Z tohoto hlediska je zajímavý soud o Machovi, jaký podává Zdeněk Nejedlý. Musíme ovšem vzít v úvahu, že v roce, kdy Mach definitivně opouštěl Prahu, bylo Nejedlému teprve 16 let. Nejedlý proto svou charakteristiku nemohl zřejmě opírat o autopsii, nýbrž o svědectví dalších osob, kterým důvěřoval. Nejedlý sice vyjádřil příkrý nesouhlas se samotnou povahou Machovy filozofie, ale zároveň jakoby paradoxně připojil, že „jeho fyzika jeho filozofičností mnoho získala. Již přednášel o ní jinak, nejen skvěle [zvláště jeho přednášky o optice a akustice byly skvělé], ale i problémy, jež v ní viděl a vyzvedal, šly daleko za hranice

²⁷⁾ WALD, Emil: Dopisy prof. E. Macha prof. F. Waldovi, Elektrotechn. obzor, r. 27., č. 7., Praha 18. 2. 1938, s. 104. [Na navštívence od Macha z poč. 90. let: „H. H! Vielleicht haben wir nicht nur unsere Gedanken, sondern auch unsere Hüte ausgetauscht. Ich finde statt meines Huttes mit der firma Srba einer andern mit der firma Anton Blum vor. Hochachtungsvoll grüssend Mach“]. „Bylo to přátelství dvou velkých a ušlechtilých duchů“, dodává na závěr vydavatel ukázek z korespondence syn F. Walda Emil Wald (ibid., s. 105).

²⁸⁾ NOVÁK, Vl.: Mach vědec, učitel, člověk, El. obz., s. 103.

pouhé školské fyziky. Byla to *philosophia naturalis*, věda, jakou pěstovali staří *ludys* přírodovědci, matematikové a fyzikové.²⁹⁾

Dnešní objektivní posuzovatelé Macha a jeho školy, dnešní historikové přírodních věd mají výhodu časového odstupu. Vcelku se shodují v názoru, že Mach byl u nás nejvýznamnějším fyzikem 19. století, že jeho příchod do Prahy byl pro univerzitu i pro rozvoj některých oblastí fyzikálního bádání přínosem, že Mach „práce svých žáků vedl především k zjemnění a propracování měřicích metod“,³⁰⁾ nicméně že „Machova koncepce fyziky byla úzce zaměřena a Machovy filozofické názory hrály zde při tom do určité míry negativní úlohu.“³¹⁾ Irena Seidlerová s velkým přehledem probírá jednotlivé fyzikální disciplíny a ukazuje, proč se takto jeho škola dostala mimo hlavní proud světového rozvoje fyziky a nedosáhla proto ve svém vědním oboru významu, ke kterému měla předpoklady.³²⁾

AUGUST SEYDLER

Mezi Machovy české přátele patřil i náš přední fyzik a astronom prof. August Seydler (1. 6. 1849 v Žamberku — 22. 6. 1891 v Praze na Letné). Seydler byl Machovým žákem. A je to opět jedna shoda okolností, že Seydler zahájil svá studia na pražské univerzitě v roce Machova příchodu do Prahy. Měl tak možnost v zimním semestru 1867/68 navštěvovat Machovy pražské přednášky a praktika: „*Grundlehren der Physik für Lehramtskandidaten*“ a „*Praktische Übungen verbunden mit Besprechungen über ausgewählte Kapitel der Physik und Referaten über neusten Fortschritte*“.³³⁾

Mach velmi záhy rozpoznal Seydlerův kromobyčejný talent a již v druhém roce jeho triennia mu zařídil fyzikální stipendium, aby mohl pracovat v laboratoři fyzikálního ústavu, který řídil. Záhy však došlo k rozštěpení Seydlerova vědeckého uplatnění. Hned v následujícím roce profesor astronomie Karl Hornstein (1824—1882), který oceňoval Seydlerovu vzácnou přesnost a pořádkumilovnost, tedy vlastnosti tolik potřebné právě v jeho oboru vyžadujícím pravidelná a precizní pozorování, začal Seydlera pověřovat honorovanou astronomickou prací. Takto Seydler

²⁹⁾ NEJEDLÝ, Zd.: TGM, díl 4., Praha 1937, s. 26—27.

³⁰⁾ FOLTA, J. — TĚŠÍNSKÁ, E.: Čeněk Strouhal a česká fyzika jeho doby. DVT, 1979, č. 1., s. 3.

³¹⁾ SEIDLEROVÁ, I. — TICHÁ, L.: Fyzika na stř. školách s čes. vyuč. jaz. 1848—1919. Zpr. čs. spol. pro děj. věd. a techn. 1965, (21), č. 1., s. 39.

³²⁾ Dějiny exaktních věd v čes. zemích, Praha 1961, s. 313.

³³⁾ OVUP für Winter-Semester 1867/68, s. 17—18.

po skončení svého triennia, tj. ve šk. roce 1870/71, se stal asistentem a od roku 1872 adjunktem Pražské hvězdárny.

V roce 1871 získal Seydler na pražské univerzitě doktorát a o rok později — 1872 — zde byl potvrzen docentem fyziky. A byl to opět Mach, kdo jej ovlivnil, aby dal univerzitě přednost před kariérou gymnaziálního profesora, která by jednak neodpovídala jeho vědeckému formátu a jednak by nadměrným úvazkem převyšovala jeho fyzické síly podlomené těžkou chorobou. Seydlerův o rok mladší spolužák a později univerzitní kolega Čeněk Strouhal k tomu uvádí: „Mnoho přispěla k rozhodnutí tomuto též direktiva se strany jeho učitelů — zejména prof. Dra Macha, jenž byl osvědčeným mladším silám vždy upřímným rádcem a podporovatelem, hledě je zachovati pracem vědeckým.“³⁴⁾

Seydlerovo jedenáctileté působení na hvězdárně skončilo v roce 1881, kdy byl Seydler jmenován mimořádným profesorem fyziky na pražské, poslední rok ještě utrakvistické, univerzitě. Po jejím rozdělení se stal zprvu opět jen extraordinařem matematické fyziky na české univerzitě. Návrh z roku 1882 na jeho řádnou profesuru se uskutečnil až v roce 1885, a to s rozšířením na obor teoretické astronomie. Tímto jmenováním Seydler ztratil možnost, která se mu v jeho nedlouhém životě naskytla jen jedenkrát, a to možnost věnovat se plně pouze jednomu vědeckému oboru. Plodem tohoto čtyřletého období soustředěné práce byl kromě jiného i teoreticky velmi náročný 2. díl naší první vědecké, vysokoškolské učebnice „*Základové teoretické fyziky*“ (1880, 1885, 1895), jejíž úroveň byla ve své době považována za evropskou.

Na Seydlera dolehly — kromě dalších pedagogických úvazků — i vyčerpávající starosti spojené s jeho úsilím o vybudování „astronomického ústavu“, jak sám s rezervou nazýval tuto zárodečnou podobu budoucí řádné hvězdárny, pro jejíž zřízení nenašel tehdy dost pochopení.³⁵⁾ Seydler takto, ačkoliv byl svým vlastním zaměřením fyzik, se nakonec věnoval převážně astronomii. Proti svým původním záměrům se tedy stal „velkým prvním astronomem českým“,³⁶⁾ jak jej nazval jeho nástupce v úřadu ředitele jím vybudovaného prvního českého astronomického pracoviště prof. Gustav Gruss. Seydler musel jako astronom vykonávat i mnohá fyzicky náročná, každodenní meteorologická a magnetická pozorování. To nijak neprospívalo jeho dlouhotrvající chorobě — plicní tuberkulóze, které nakonec ve svých 42 letech podleh.

³⁴⁾ STROUHAL, V.: Památce Augusta Seydlera, *Athenaeum* (dále *Ath.*), r. IX., č. 9, 15. 6. 1892, s. 260.

³⁵⁾ „Kdo u nás seznal, na jaké překážky naráží sebeskrovnější projekt, než projde cedníkem různých komisí a instancí...“ [SEYDLER, A.: O projektování fotografické mapy nebes. *Ath.*, r. 6., č. 2., 15. 11. 1888, s. 43.

³⁶⁾ GRUSS, G.: Seydler jako astronom, *ČČM*, r. 21., 1892, s. 20.

Seydler nahlížel na univerzitu nejen jako na místo výkonu svého povolání, ale i v celkovém kontextu jejího poslání v probouzejícím se českém národním životě. V roce 1883 se Seydler stává redaktorem filozofické rubriky T. G. Masarykem nově založeného časopisu „*Athenaeum*“, kde se zúčastní se společenskou angažovaností v míře u přírodovědce nevšední velkých diskusí své doby. Zasáhne překvapivě i do bojů o rukopisy a podepře Gebauerovu filologickou kritiku RKZ přesvědčivými a vtipnými argumenty čerpanými z počtu pravděpodobností.³⁷⁾ Významně přispěje i do ankety o českých vědeckých institucích (KČSN a připravované Akademie).³⁸⁾

Seydler patřil k Masarykovým nejdůvěrnějším osobním přátelům. Po nějaký čas spolu i bydleli ve vinohradské Vlčkově vile „*Osvěta*“, měli děti přibližně stejného věku, které se denně navzájem navštěvovaly. Na podkladě vzpomínek Seydlerových dcer píše o tom poutavě Zdeněk Nejedlý: „A i Masaryk sám a rád vyhledával muže, který o tolik rozumem i ušlechtilostí povahy vynikal nad své okolí.“³⁹⁾ V mínění o těchto Seydlerových přednostech se shoduje mnoho jeho spolupracovníků i žáků. Jiří St. Guth-Jarkovský, který na pražské univerzitě poslouchal Machovu experimentální fyziku a Seydlerovu teoretickou fyziku, píše, že Seydler mu prokázal „mnoho a mnoho laskavosti“.⁴⁰⁾ Karel Petr, který v letech 1889—1899 působil v Seydlerově astronomickém ústavu, neváhá říci: „Po celý život můj zůstal (Seydler) pro mne jakožto zářící a nedostižný vzor.“⁴¹⁾

Prof. Čeněk Strouhal oceňoval Seydlerovo rozsáhlé vědění, spočívající na hlubokých základech, jeho široký vědecký rozhled, který jej činil „ozdobou a chloubou naší univerzity“.⁴²⁾ Jiný Seydlerův generační druh, který v době jeho pražského působení přednášel na brněnské polytechnice a který po jeho smrti převzal jeho univerzitní katedru, dokončil a vydal 3. díl jeho „*Základů fyziky*“, prof. František Koláček charakterizoval svého přítele takto: „Exaktnost vědění, hluboké prohloubení podstaty problémů, přesnost výrazu, veliká soudnost, neobvyklá jistota v provádění pozorování, mysl nepřístupná různým lidským nápadům a novým neoprávněným domněnkám přírodovědeckým, neobmezená dů-

³⁷⁾ SEYDLER, A.: Počet pravděpodobnosti v přítomném sporu. *Ath.*, r. 4., č. 7., 15. 4. 1886; SEYDLER, A.: Dodatek k mé úvaze o pravděpodobnosti, *Ath.*, r. 4., č. 10., 15. 7. 1886.

³⁸⁾ SEYDLER, A.: Jak zvelebovati naši literaturu naukovou? *Ath.*, r. 3., č. 5., 15. 12. 1885.

³⁹⁾ NEJEDLÝ, Zd.: op. cit., s. 28.

⁴⁰⁾ GUTH—JARKOVSKÝ, J. St.: Paměti, díl 1., část 2., Praha 1929, s. 286.

⁴¹⁾ PETR, K.: Prof. Aug. Seydler. Vzpom. k 50. výr. jeho úmrtí. *Rozhl. mat.-přírodovědné*, r. 21, 1941/42, s. 16—19.

⁴²⁾ STROUHAL, V.: Památce Augusta Seydlera, s. 270.

věra v jednoznačnost pravdy a elegance výkonů matematických vane ze spisů Seydlerových⁴³⁾

Prof. Vladimír Novák vzpomíná na Seydlera nejen jako na horlivého učitele a výkonného vychovatele, nýbrž také jako na „neobyčejně milého člověka“. „Obdivovali jsme se jeho jemnosti, se kterou vytýkal i hrubé věcné chyby“⁴⁴⁾ Shoduje se to i se Strouhalovým osobním vyznáním, že Seydlera činilo obzvláště sympatickým to, že si dovedl zachovat „dětinou mysl a prostotu srdce“, a za tuto upřímnost a nevinost platil ovšem tím, že jej „příliš dojímalý rozmanitý drsností, jak je společenské styky často sebou přinášejí“⁴⁵⁾ Přesto však líčí Strouhal Seydlera jako člověka veselého, společenského, který rád cestoval a měl smysl pro krásy přírody a umění. Mach a Strouhal naopak platili za osoby vážné: „Mach svou vážností a důstojným vystoupením připomínal našeho Strouhala“⁴⁶⁾ vzpomíná prof. Josef Velenovský.

Snad těchto několik svědectví umožňujících nám po sto letech rekonstruovat alespoň v matném osvětlení obrisy Seydlerovy lidské osobnosti, přispěje i k pochopení určitého zvláštního ladění Machových dopisů Seydlerovi, z nichž je patrné, že adresát je nejen člověk hodný mimořádné důvěry, ale i člověk, k němuž se musí přistupovat s velkým taktem.

MACH A SEYDLER V DOBĚ KORESPONDENCE

Machovy dopisy Seydlerovi, které tu uveřejňujeme, jsou kromě jiného zajímavé již proto, že byly psány na počátku roku 1882, tj. v posledních měsících před rozdělením pražské univerzity. V dopisech je také něco z pohnuté, nejisté a nervózní atmosféry tohoto přelomného roku bezděčně zachyceno.

Machovi tehdy bylo 44 let, Seydlerovi 33 let. Znali se již téměř 15 let. Mach byl řádným profesorem, Seydler stále ještě mimořádným profesorem fyziky. Mach tehdy přednášel experimentální fyziku, vybrané kapitoly z nauky o teple a o „Některých hlavních otázkách fyziky“. Seydler měl v téže době přednášku „Teoretická mechanika“ a „Výklad moderních názorů o elektřině“⁴⁷⁾

⁴³⁾ KOLÁČEK, Fr.: Seydler jako fysik.

⁴⁴⁾ NOVÁK, Vl.: Op. cit., s. 69.

⁴⁵⁾ STROUHAL, V.: Op. cit., s. 270.

⁴⁶⁾ VELENOVSKÝ, J.: První období klubu přírodovědeckého. In: Vývoj české přírodovědy. Jub. sborník na paměť 60letého trvání přír. klubu v Praze 1869—1927, Praha 1931, s. 19.

⁴⁷⁾ OVUP im Winter-Semester 1881/82, s. 26 a 27.

Mach v této době dokončuje svou základní práci „*Die Mechanik in ihrer Entwicklung*“ (do tisku odevzdána v květnu 1883). Píše českému místodržitelství v Praze dopisy (20. a 23. 3. 1882) na obhajobu svého proslulého „mechanika“, zřizence fyzikálního kabinetu Fr. Hájka, který byl svými závistivými sousedy křivě nařčen a v důsledku toho vystaven policejním prohlídkám.⁴⁸⁾ Mach si v těchto měsících připravuje i významnou přednášku, s níž vystoupí na slavnostním zasedání císařské Akademie věd ve Vídni 25. května 1882 a v níž podá zdokonalenou, téměř již definitivní podobu tzv. principu ekonomie myšlení.⁴⁹⁾ K důležitým událostem v Machově osobním životě bude v tomto roce patřit i setkání a rozhovory s americkým psychologem a filozofem Williamem Jamesem.⁵⁰⁾ Mach překypoval energií a byl na vrcholu svých tvůrčích sil.

Měsíce, k nimž se vztahuje Machova korespondence, patří v Seydlerově životním běhu k poměrně šťastnému období. Seydlerův život byl protkán mnoha dramaty předčasných úmrtí v rodině. V tomto roce ho naopak čeká radostná událost: 12. září 1882 se mu po dvou dcerách narodí syn Jan. V měsících Machovy korespondence žil Seydler ještě v druhém nadějném očekávání. Byly to přípravy na zahájení výuky na české univerzitě, které v těchto dnech vnesly do Seydlerova života nové povzbuzující impulsy. Rok 1882 patřil také k počáteční fázi onoho již zmíněného pracovně příhodného období, v němž Seydler mohl nerušeně koncentrovat své síly na fyziku. Jedním slovem, šlo tehdy o dobu Seydlerova rozběhu.

K MACHOVÝM DATOVANÝM DOPISŮM

Pokusíme-li se proniknout k hlubšímu smyslu Machovy korespondence, než je ten, který se nabízí při prvním čtení, najdeme v ní — lze-li to tak vyjádřit — dvě vrstvy. Mach se tu především obrací na Seydlera jako na rovnocenného kolegu, jemuž chce sdělit něco, co má význam pro vědu a univerzitu i pro osobní osud jeho žáka. Mach tu však zároveň činí Seydlera svým zpovědníkem. Snad právě pro ty Sey-

⁴⁸⁾ SEIDLEROVÁ, I.: Machův mechanik, DVT, r. 3, 1970, č. 2.

⁴⁹⁾ MACH, E.: Die ökonomische Natur der physikalischen Forschung. In: MACH, E.: Populär-wissenschaftliche Vorlesungen, 3. Aufl. Wien 1903, s. 215—243.

⁵⁰⁾ O svém pražském setkání s Machem napsal James nadšený dopis své ženě (z Ústí nad Labem 2. 11. 1882). Mach ho prý přijal s otevřenou náručí a zapůsobil na něho velmi silným dojmem (an impression of pure intellectual genius). Viz: THIELE, J.: William James und Ernst Mach, Briefe aus den Jahren 1884—1905, Philosophia Naturalis, Meisenheim am Glau, 1966, Bd. IX., Hft. 3.

dleryovy vzácné povahové rysy, na něž jsme ve výpovědích jeho přátel poukázali.

Čteme-li Machovy dopisy v tomto dvojím plánu, dovíme se předně, že Mach chce svého kolegu na ustavující se české univerzitě upozornit na negativní vlastnosti svého žáka dr. Štěpána Doubravy, sdělit mu důvody, proč Doubravu nemůže zaměstnat ve svém fyzikálním ústavu a svěřit ho do případné péče českých profesorů. Píše mu také, že Doubravovy názory jsou chybné, naivní a vágní, že se proto s Doubravou vědecky rozchází a Doubrava se na něho odvolává neoprávněně. Přeje si, aby to Seydler uvedl ve známost v českých kruzích.

Kromě této ryze věcné a v mezích racionality lokalizovatelné informace, můžeme však v Machově korespondenci odkrýt ještě spodnější, psychologickou vrstvu, jež je neobyčejně cenná pro poznání Macha jako člověka s jeho silnými i slabými charakterovými vlastnostmi. Mach považoval Doubravu za nadějněho žáka a byl jím hořce zklamán. Chvillemi mu dokonce připadá, že byl Doubravou podveden, okraden o vlastní myšlenky. Silná racionální kontrola mu však vzápětí velí tato podezření jen naznačit, zmírnit a nakonec je vůbec odvolat.

První tři dopisy z ledna 1882 píše Mach přímo eruptivně během pěti dnů ve zjevném citovém afektu. Tato emoce uvolnila stavidla Machovy výmluvnosti a nikterak jej nezbavila schopnosti uplatnit zde svůj pověstný „suchý humor“ a distinguovanou ironií. Svým jadrným slovním výrazem jakoby si Mach kompenzoval nezbytnou slohovou i expresivní strohost a „ekonomičnost“, k níž se musel uchýlovat ve svých slovesných výkonech exaktně přírodovědných. Machova téměř obsedantní představa, jak Doubrava během dvou námahyplných let denně a někdy i s největší dotěrností hází do jeho hlavy nestrávené drobtý vědění a jak Mach musí krok za krokem toto haraburdí Doubravových hypotéz zdolávat, je vskutku úděsná.

„Sotva ho ponechám sobě samému, tropí literární husarské kousky,“ píše Mach o Doubravovi v témže dopise (12. 1. 1882). „To, že si myslí, že musí mé myšlenky publikovat a že mé ideje považuje za své vlastní, to bych mu při jeho nejasnosti a naivitě, jako že je mým žákem, neměl ani tak za zlé. Horší je, že se budou všichni domnívat, že souhlasím s nesmyslem, který on napsal...“ (ibid.). To pak Mach znovu opakuje i v dalším dopise: „Nechovám v sobě žádnou zášť. To, že (Doubrava) vyžvanil věci, které jsem nehodlal publikovat, mohu také oželet. Nebudu proti němu bezprostředně vystupovat a jmenovat ho“ (16. 1. 1882). Machova roztrpčenost je tu přesvědčivá, jeho údajná povznesenost nad věci, jeho velkorysý postoj již méně.

Doubrava se v Machově životě stal jakýmsi nepřestajně se obnovujícím neuralgickým bodem, zdrojem bezmála paranoidních úzkostí: „Vůči

D. jsem byl vždy ve stavu nutné sebeobraně. Dělá si co chce, odpovědnost však padá, přinejmenším částečně, na mne.“ (ibid.) Hned v další větě jakoby chtěl Mach přenést svou vlastní labilitu na Doubravu: „Už několikrát byl D. zdrcen, ale vždycky se rychle vzpamatuje a hned už je zase na koni. Ostatně mu dnes píši, abych ho uklidnil“ (ibid.). Možná, že tomu tak bylo. Ale z toho, co jsme přečetli, jsme spíše nabyli dojmu, že právě Mach psal tyto dopisy, aby se uklidnil. Patrně se oba muži neurotizovali navzájem.

Z Machových dopisů lze přesto usoudit, že i po tom všem si Mach přece jen zachoval upřímný zájem o Doubravův další zdárný vývoj. Vyjádřil to již v prvním dopise: „Nechci nikoho ruinit, nýbrž podle možnosti léčit a dělat, co jsem povinen sám sobě.“ A Seydlera žádal, aby v této léčbě pokračoval. V druhém dopise Mach píše, že kromě prof. Seydlera by se měl Doubravy ujmout i prof. Studnička. Je s podivem, že Mach neuvádí také prof. Strouhala, jemuž v roce 1882 Doubrava dělal asistenta.

Ve třetím dopise (17. 1. 1882) Mach oceňuje, pravděpodobně s jistou dávkou lehké ironie, že Seydler smýšlí o Doubravovi velmi umírněně a objektivně, říká-li, že provedl jen hloupost a že je to o to hezčí, když byl i on sám — Seydler — Doubravou oklamán, což prý ho ostatně při Doubravově chování ani tak nepřekvapuje.

V závěrečném, dubnovém dopise, který je psán již klidnějším tónem, Mach znovu Seydlera prosí, aby Doubravovi pomáhal přesně podle toho, jak si zaslouží. „Potom z něho může ještě něco být. Já mu určitě nebudu nic dodatečně vyčítat a každý jeho dobrý výkon rád uznám“ (5. 4. 1882). Důležité je tu Machovo ujištění, že u Doubravy nepředpokládá nešlechternost, nýbrž jen nejasnost, čímž vlastně bere zpět svá předchozí obvinění, v nichž byla uváděna v pochybnost Doubravova vědecká čest a poctivost.

K FYZIKÁLNÍMU A FILOZOFICKÉMU OBSAHU MACHOVA NEDATOVANÉHO LISTU

Mach odeslal Seydlerovi i nedatovaný dopis s nadpisem „Ten-to list jen *pro Vás*“. Podle věcné souvislosti, písma a dopisního papíru, na němž byl psán, lze soudit, že následoval po prvním dopise, nebo ještě pravděpodobněji — vzhledem k tomu, že chybí oslovení adresáta, formální zakončení i podpis — že byl k prvnímu dopisu přiložen.

List obsahuje, jak Mach uvádí, hlavně objasnění, v čem je „jednoduchý klíč k tomu, co je v Doubravově spisu správné, ale také i nesprávné“.

K Machovu výkladu teorie potenciálu lze vztáhnout charakteristiku Abela Reye: „Krise fyziky spočívá v dobytí fyziky duchem matematiky... Elementy jako reálná objektivní data, tj. jako *fyzické* elementy zmizely úplně. Zbyly jen formální vztahy, vyjádřené diferenciálními rovnicemi...“⁵⁸) Lenin ve známé polemice s Machem a jeho ruskými stoupenci se Reye s některými výhradami obšírně dovolával a v tomto bodě ho souhlasně parafrázoval: „Hmota mizí, zůstávají jen rovnice.“⁵⁹)

Machova kritika atomismu a klasické mechaniky byla metodologicky založena v Machově empiristické teorii poznání. „Atomy nemůžeme nikde vnímat, jsou jako všechny substance myšlenkovými věcmi (Gedankendinge).“⁶⁰) Objasňujeme-li chemické, elektrické, optické jevy pomocí atomů, používáme takto jen *provizorního* pomocného vysvětlovacího prostředku. „Atomová teorie má ve fyzice podobnou funkci jako určité matematické pomocné představy (Hilfsvorstellungen); je to matematický *model* sloužící k znázornění skutečností.“⁶¹)

Machova noetika omezovala platnost poznání jen na smyslově prokazatelné jevy, neboli na oblast ryze fenomenální. A těmito smyslovou zkušeností danými fenomény jsou barvy, zvuky, různé komplexy počitků neboli tzv. *elementy*. „*Das Ding, der Körper, die Materie ist nichts ausser dem Zusammenhang der Elemente, der Farben, Töne, u. s. w., ausser den sogenannten Merkmalen.*“⁶²)

Elementy samy o sobě nejsou ani fyzické, ani psychické, jsou *neutrální*. Jestliže takové elementy jako jsou počitky barvy, zkoumáme v jejich funkčním vztahu např. k osvětlujícímu světelnému zdroji, pak jsou předměty fyziky a my je v důsledku takto uspořádaného poznání zakoušíme jako objekty fyzické. Obrátíme-li však svou pozornost k jejich funkční závislosti na sítnici, jsou předměty psychologie a my je zakoušíme jako objekty psychické. „*Das Physische und das Psychische enthält also gemeinsame Elemente, steht also keineswegs in dem gemeinhin angenommenen schroffen Gegensatz.*“⁶³)

Naproti tomu takové pojmy jako substance, hmotný substrát, hmota, látka, molekula, atom nemají povahu smyslově daných fenomenů, navíc jsou podle Macha spojovány s mnoha vedlejšími, naivními a dětinskými představami materialisticky orientované klasické mechaniky a proto jsou pro fenomenalistickou fyziku — v té podobě, jak se s nimi dosud

⁵⁸) REY, A.: La théorie de la physique chez les physiciens contemporains, Paris 1907, s. 230—232.

⁵⁹) LENIN, V. I.: Materialismus a empiriokriticismus, př. L. Svoboda, Praha 1952, s. 294.

⁶⁰) MACH, E.: Die Mechanik..., s. 466.

⁶¹) MACH, E.: *ibid.*, s. 467.

⁶²) MACH, E.: Die Analyse der Empfindungen, 5. Aufl., Jena 1906, s. 5.

⁶³) MACH, E.: Erkenntnis und Irrtum, 3. Aufl., Leipzig 1917, s. 9.

pracovalo — nepřijatelné. Proto také Mach hovoří v nedatovaném listu o odstranění „*der unnötigen Stoffhypothese*“.

NÁZOROVÉ NESHODY MEZI SEYDLEREM A MACHEM

V posledním Machově dopisu Seydlerovi nás zaujme věta: „Pokud jde o rozdíly mezi námi, nevybíhají jistě za hranice rozdílů názorových, ale ty přece, jak doufám, nemohou na našem dosavadním vztahu nic změnit“ (5. 4. 1882).

O jaké názorové rozdíly tu asi šlo? V daném případě se mohly týkat především Doubravy. Seydler napsal do „Beiblätter...“ na Doubravu práci „O elektřině“ kladnou recenzi.⁶⁴) Z větší části se zde Seydler omezil jen na referát, avšak přece jen i Doubravu pochválil. Shledal zajímavou jeho paralelu mezi silokřivkami či proudokřivkami na jedné straně a světelnými paprsky na straně druhé, i Doubravovu hypotézu z ní odvozenou. Za originální označil Doubravovo pojetí dvou druhů elektrické baterie.

Mach naopak považoval za nutné se od Doubravy veřejně distancovat. I když ve svém dopisu Seydlerovi (12. 1. 1882) píše, že „důtklivou nótu“ Wiedemannovi vzal zpět, přece jen se nakonec ve Wiedemannových „Annalen“ objevuje toto Machovo prohlášení:

„*Erklärung von E. Mach. Ich sehe mich veranlast zu erklären, dass die von H. Doubrava in seiner kürzlich erschienenen Schrift 'Über Elektrizität' dargelegten Ansichten mit den meinigen nicht zu identifizieren sind.*“⁶⁵)

Mohlo jít také o názorové rozdíly mezi Machem a Seydlerem ve věci samotné Maxwellovy teorie. Seydler totiž v témže roce a v roce následujícím vydal o ní ve Zprávách o zasedání KČSN dvě studie,⁶⁶) v nichž přijímá elektromagnetickou teorii jen s určitými výhradami. Seydlerovy stati již tehdy nebyly považovány za zdařilé. Mach je mohl znát v rukopisu a sdělit Seydlerovi své námítky.

To je ovšem jen dohad. Z písemných pramenů však bezpečně víme, že názorové neshody mezi Seydlerem a Machem — přes veškerý respekt,

⁶⁴) SEYDLER, A. {rec.}: St. Doubrava, Über Elektrizität, Beiblätter zu den Annalen der Physik u. Chemie, Bd. VI., N° 1., Leipzig 1882, s. 242—3.

⁶⁵) MACH, E.: Ann. d. Phys. u. Chem. Neue Folge. Bd. XV., N° 2., Leipzig 1882, s. 336.

⁶⁶) SEYDLER, A.: Poznámky k Maxwellovu mat. zprac. Faradayovy teorie el. indukce [ZKČSN 1882]; SEYDLER, A.: Über die Spannungstheorie der elektrostatischen Erscheinungen von Standpunkt der Elektrizitätstheorie“ [ZKČSN 1883].

kteřý tito muži vůči sobě navzájem chovali — byly založeny hlouběji. Týkaly se právě těch dvou domén, v nichž hrál Mach roli *enfant terrible*: klasické mechaniky a atomové teorie. Nešlo tu zdaleka jen o Machovy slabiny. Machova kritika Newtonovy klasické mechaniky, která vedla k závěru, že všechny hmoty a rychlosti jsou relativní a že tedy žádný popis děje není absolutní, ukázala podle Einsteina s dokonalou jasností nedostatky našeho dosavadního fyzikálního obrazu světa. Einstein byl Machovou kritikou a jejími závěry tak nadšen, že prohlásil: „Co já jsem přinesl, není nic nového.“⁶⁷⁾ Albert Einstein napsal o Machovi ve svém nekrologu: „Die zitierten Zeilen zeigen, dass Mach die schwache Seite der klassischen Mechanik klar erkannt und nicht davon entfernt war, eine allgemeine Relativitätslehre zu fordern, und dies schon vor fast einem halben Jahrhundert.“⁶⁸⁾

Negativní vztah k atomové teorii byl naproti tomu Machovým celoživotním omylem. Jestliže ji Mach zprvu dlouho pokládal pouze za neškodnou dětskou mozaikovou hru s kaménky, na sklonku života v něm zprávy o převratném pronikání do fyzikálního mikrosvěta vyvolávaly již jen makabrický dojem čarodějnického reje představ (Hexensabbat der Vorstellungen).

Některé své námitky proti Machově kritice Newtonovy mechaniky uvedl Seydler v recenzích uveřejněných v Athenaeu. Při posouzení Machovy „Mechaniky...“, píše, že její autor je „hluboký a duchaplný“ a s noblesou sobě vlastní dodává, že „lektura Machova spisu je zvláště poutavá i tam, kde s názory spisovatelovými nemůžeme souhlasit... Jest pak takových míst, při kterých nás stkvělá dialektika spisovatelova nemůže přesvědčit, několik“. Za nejdůležitější z nich považuje Seydler otázku *relativnosti pohybu*.⁶⁹⁾ Ke svým neshodám s Machem se Seydler vrací i v další recenzi: „Běží o Machovo důsledné odmítání absolutního prostoru a jeho doplnění principu setrvačnosti v tom, že již rychlost a nikoli pouze zrychlení pohybujícího se tělesa závisí na ostatních tělesech.“⁷⁰⁾

Závažnější byly výtky, které Seydler vznesl proti Machově kritice atomismu. Je zajímavé, že Seydler, který si vždy všímal filozofických otázek exaktních věd, vedl svou polemiku s Machem v rovině noetiky: „Příkrý princip Machem vyslovený, není ani se stanoviska noetického správným. Nejjednodušší dojem smyslový je produktem dvou činitelů: vnějšího

⁶⁷⁾ Srvn.: DRATVOVÁ, A.: Filosofie a přírodovědecké poznání, Praha 1939, s. 167.

⁶⁸⁾ EINSTEIN, A.: Ernst Mach, Physikalische Zeitschrift, 17. Jhg., N° 7., 1. 4. 1916, s. 103.

⁶⁹⁾ SEYDLER, A. [rec.]: E. Mach: Die Mechanik..., Ath., r. 1., č. 4., 15. 1. 1884, s. 105.

⁷⁰⁾ SEYDLER, A. [rec.]: H. Streintz: Die physikalische Grundlagen d. Mechanik. Ath., r. 1., č. 6., 15. 3. 1844, s. 177.

působení a vnitřního protipůsobení, tj. i v nejjednodušším takovém dojmu se obvykle daná látka upravuje činností duševní v jistý tvar, interpretuje se hypotézou. Oprávněnost atomismu jako *hypotézy* nebude lze vyvrátit leč uvedením fakt, jež se s hypotézou tou srovnati nedají. Posud není mi známo, že by fakta taková byla nalezena.“⁷¹⁾

Jestliže Seydler vytýkal Machovi jednostrannost spočívající v zanedbání objektivního založení fyzikálních procesů, neznamená to, že by stál na témže stanovisku jako pozdější marxističtí kritici Machova subjektivismu a imanentismu ve známé ruské „gnoseologické diskusi“ na počátku našeho století. Seydler totiž nebyl materialista. Materialismus pokládal za druhou nepřijatelnou krajnost.

Je ovšem pravda, že na poli samotné fyziky lze u Seydlera zaznamenat určitý náznak toho, co někdy bývá nazýváno spontánním, přírodovědeckým materialismem a co on sám tak nechápal a pochopitelně ani nenazýval. „V přírodě pozorujeme *hmotná tělesa*, jež na rozdíl od útvarů ryze prostorových se nám jeví jako komplexy rozmanitých úkazů (tj. dojmů smyslových); úkazy ty pojmáme dílem jakožto *trvalé*, dílem jakožto *proměnlivé vlastnosti* jakéhosi bytného, substanciálního jádra, které právě *hmotou* tělesa nazýváme.“⁷²⁾ Spolu s Machem zastává tedy Seydler názor o hmotných tělesech jako o komplexech smyslových dojmů, ale oproti Machovi přijímá pojem hmoty jako substanciálního jádra. V rozporu s Machem také považoval částice za *hmotný substrát* těles. Pojmu hmoty Seydler na rozdíl od Macha neupíral empiričnost: „... ve skutečnosti pohybují se předměty, které působí na naše smysly, dávají vznik pojmu hmoty. Pojem ten je úplně empirický...“⁷³⁾ Za hranicemi fyziky zastával Seydler spíše stanovisko *ignoramus et ignorabimus*: „Řešení problému *metafyzického*, otázky po pravé bytnosti hmoty stále před námi prchá.“⁷⁴⁾

Seydler se chtěl vyvarovat nebezpečí obou extrémů: jak přehnaného subjektivismu Machova, tak i přehnaného objektivismu, který spatřoval v některých materialistických přístupech. Podle Seydlera fyzik jistě svá bádání nezačíná výzkumem fyziologických a psychologických podmínek vzniku naší představy o vnějším světě, nýbrž studuje zákony proměn tohoto světa, jakoby tento svět byl nepopíratelně vnějším světem a my pouze jeho pasívními pozorovateli. „Tato abstrakce je k docílení žádoucí objektivnosti nutná, musí však jako pouhá abstrakce poznána býti a nesmí se nikdy zapomenout, že *tento vnější svět je produktem dvou*

⁷¹⁾ SEYDLER, A.: Základové theoretické fysiky. Díl 3., Vydal a doplnil F. Kolářek, Praha 1895, s. 37.

⁷²⁾ Ibid., s. 4.

⁷³⁾ SEYDLER, A.: Zákl. theor. fys., d. 1., Praha 1880, s. 193.

⁷⁴⁾ SEYDLER, A.: Zákl. theor. fys., d. 3., s. 4.

činitelů objektivního a subjektivního. Povinnost mít na zřeteli subjektivní podmínky našeho přírodovědeckého poznání nenastává nám však jen potud, pokud běží o vytvoření si správného názoru světového, jenž by netrpěl jednostranností stanoviska pouze fyzikálního (jak dokazují tak mnohé, *výstředně materialistické* doktríny); i tehdy, kdy chceme se omezit na obor fyziky samé a vyhýbat se všeobecnějším otázkám filozofickým, nemůžeme se vzdát pomůcek, jež nám k pochopení jiných otázek poskytuje fyziologie, zejména fyziologie smyslu, a psychologie, zejména novější odvětví její, fyzika Fechnerova založená psychofyzikou.⁷⁵⁾

Seydlerovi byl filozoficky nejbližší Gustav Theodor Fechner (1801—1877). Pro komparaci Seydlerových a Machových názorů má tento německý myslitel velký význam, neboť ovlivnil i Macha. V předmluvě k 1. vydání své „*Analýzy počítků*“ (Praha 1885) Mach píše, že nejsilnějšího podnětu (die stärkste Anregung) v otázkách, o nichž v této knize pojednává, se mu před 25 lety dostalo ve Fechnerových „*Elemente der Psychophysik*“ (Leipzig 1860).⁷⁶⁾ Fechnerem nejbezprostředněji inspirovaná byla již mnohem dříve Machova kniha „*Vorträge über Psychophysik*“ (Wien 1863). Potvrdil to i sám Fechner: „*Mach lässt meine Grundformeln für die äussere Psychophysik im Gebiete intensiver Empfindungen im Wesentlichen gelten*“.⁷⁷⁾

Fechnerova psychofyzika jakožto nauka o vzájemných či funkcionálních vztazích mezi tělem a duší obsahovala svérázně koncipovaný monismus, podle něž duch a hmota jsou totéž, jenže jednou pojaté z hlediska vnitřního a podruhé z hlediska vnějšího. Tento Fechnerův monismus měl nepochybný vliv i na Machovu zmíněnou teorii neutrálních elementů, která ve své výsledné podobě byla již však více poplatná Berkeleyovi než Fechnerovi.

Seydler se naopak k Fechnerovi hlásil, aniž by jej korigoval. Fechnera po léta pilně studoval, dopisoval si s ním a o jeho „*velkolepé koncepci filozofické*“ napsal obdivnou studii, kterou ze Seydlerovy pozůstalosti vydal rok po jeho smrti prof. Josef Durdík. Kritickému duchu, jakým Seydler nesporně byl, se pochopitelně přičilo být jednou provždy vyznavačem filozofické autority, avšak překonání Fechnerovy filozofie odkládal do neurčité budoucnosti. „*Bylo by potřebí ještě mnohaletých studií, než bych mohl zvláštní empirický idealismus Fechnerův kriticky ocenit*“.⁷⁸⁾

Fechner byl nejen filozofem, psychologem, lékařem, farmaceutem a chemikem. Byl také fyzikem. Macha i Seydlera ovlivnil svou koncep-

⁷⁵⁾ Ibid., s. 40, podtrhl I. T.

⁷⁶⁾ MACH, E.: Die Analyse der Empfindungen, s. VI.

⁷⁷⁾ FECHNER, G. T.: In Sachen der Psychophysik, Leipzig 1877, s. 19.

⁷⁸⁾ SEYDLER, A.: G. T. Fechner, Věst. Č. Ak. čís. Fr. Jos., Praha 1893, roč. II., s. 200.

cí tzv. dynamického atomismu. Macha dočasně, Seydlera trvale. Dynamický atomismus prostředkoval mezi dynamismem, respektive plerostismem, tj. hypotézou o nepřetržitě vyplnění prostoru hmotou a mezi hypotézou o rozpojitých, nejmenších a absolutně neměnných částicích hmoty čili atomech, jak ji jednostranně chápal mechanistický atomismus. Z Fechnera vycházely prvé Machovy přednášky, které hned po získání *venia legendi* měl jako soukromý docent na Vídeňské univerzitě v zim. semestru 1861/62. Tyto přednášky vyšly o rok později pod názvem „*Kompendium fyziky pro mediky*“. Atomovou teorii tu Mach uvádí obsáhlou pasáží z Fechnerova spisu „*Über die physikalische und philosophische Atomlehre*“ (1855), k níž nepřipojuje sebemenší výhradu.⁷⁹⁾ V předmluvě Mach píše: „*Die Atomentheorie liess ich überall in der Vordergrund treten, zwar nicht in der Meinung, dass sie die Letzte und Höchste sei, und selber keiner weiteren Stütze mehr nicht bedürfe, sondern weil sie die Erscheinungen in der einfachen und anschaulichen Zusammenhang bringt. Man kann die Atomentheorie, wenn es erlaubt sich so auszudrücken, als eine Formel betrachten, die schon zu manchen Resultaten geführt hat und auch fernerhin noch zu solchen führen wird*“.⁸⁰⁾ Tedy názor na atomismus, k němuž — odhlédneme-li od Machovy určité formulační opatrnosti — se v Základech fyziky hlásil i Seydler.

Mach se však atomismu, a to atomismu v jakékoli podobě, postupně zřikal.⁸¹⁾ Zároveň se stále více i v jiných ohledech Fechnerovi vzdaloval. Jakkoli Mach v dopise Jamesovi z 6. 5. 1909 píše, že s Fechnerem, jenž prý měl k němu otcovsky přátelský vztah, byl s jistými přestávkami v trvalém spojení až téměř do jeho smrti,⁸²⁾ z dopisů, které Mach v letech 1861—65 obdržel od Fechnera, je patrné, že poměrně brzy se jejich vztahy ochlazovaly.⁸³⁾ Třebaže si Mach nepřestal nikdy Fechnera vážit, přece jen některými narážkami dával najevo, že jako nenábožensky a pozitivisticky střízlivě založený přírodovědec se nemůže ztotožňovat s filozofií, z níž lze vyčíst nejen náboženský, ale dokonce i spiritistický smysl (např. v cit. dopisu Jamesovi: „*People called Fechner a fool and a fanatic. He was himself in part responsible for this on account of his leaning towards spiritism manifested in his association with Zöllner and Slade*“.⁸⁴⁾

⁷⁹⁾ MACH, E.: Compendium der Physik für Mediciner, Wien, 1863, s. 13.

⁸⁰⁾ Ibid., s. VI.

⁸¹⁾ Přehledný obraz o tom podává Ervin N. HIEBERT: The Genesis of Mach's early Views of Atomism. In: E. Mach. Phys. a. Phil., s. 79—106.

⁸²⁾ THIELE, J.: W. James u. E. Mach. Briefe..., s. 307.

⁸³⁾ THIELE, J.: Briefe von G. T. Fechner u. L. Boltzmann an E. Mach. Centaurus, 1966, r. 11., č. 4., Copenhagen, s. 222—235.

⁸⁴⁾ THIELE, J.: W. James... ibid.

Seydler naopak Fechnera hájil, a to právě před námitkami, že by Fechner byl „blouznivým mystikem, ba dokonce spiritistou“. Při tom Fechnerovo pojetí náboženství z „*Drei Motive und Gründe des Glaubens*“ (1863), Seydler, jak se zdá, přijímá: „Zdravý empirismus doznává tudíž, že jest ve vědě místo též pro věření...“⁸⁵⁾ A tak se Fechner nestal trvalým inspirátorem, který by svým vlivem Macha a Seydlera názorově sblížoval.

DOUBRAVŮV DALŠÍ OSUD

Kdo byl vlastně onen „D.“, to jest dr. Doubrava, který se v Machových dopisech ukazuje v tak nepříznivém světle? Š t ě p á n D o u b r a v a se narodil roku 1857 v Brně. Po absolvování brněnského českého gymnázia a po filozofických studiích na pražské univerzitě získává v roce 1880 titul doktora filozofie. Zprvu pracuje ve fyzikálním ústavu prof. Macha, 1882 se stává asistentem prof. Strouhala. V témže roce, tedy osm měsíců od posledního dopisu Macha Seydlerovi, podává Doubrava na české již pražské univerzitě tuto žádost.⁸⁶⁾

Slavnému sboru professorskému
fakulty filosofické.

Nižepsaný osměluje se žádati slavný sbor professorský, aby připuštěn byl co soukromý docent k přednáškám z „*praktické fyziky*“. Za práci habilitační osměluje se nižepsaný předložit spis svůj „O elektřině“. Aby nižepsaný spůsobilost svou k přednáškám vědeckým odůvodnit mohl, osměluje se přiložit ostatní své práce vědecké. V Praze dne 6. prosince 1882 Dr. Štěpán Doubrava

Doubravovu žádost posoudila dne 11. ledna 1883 komise složená z prof. F. J. Studničky (tehdy děkana filosofické fakulty), prof. V. Strouhala a prof. A. Seydlera. Profesorskému sboru filosofické fakulty dala toto doporučení:⁸⁷⁾

Slavný sbor profesorský

ad Č.

384
F. F.

Komise nižepsaná podává o *habilitační žádosti pana Dra Št. Doubravy*, assistenta při ústavu fyzikálním, zprávu, jak následuje:

⁸⁵⁾ SEYDLER, A.: G. T. Fechner, op. cit., s. 375.

⁸⁶⁾ AUK, fond FF UK, inv. č. 174., Štěpán DOUBRAVA, 1882–1888.

⁸⁷⁾ Ibid.

P. Dr. Št. Doubrava, nyní v 26. roku věku svého, jest, jak diplom přiložený dosvědčuje, od roku 1880 *doktorem filozofie university Pražské*. Ku své žádosti přikládá *biografický nástin života svého* jakož i *programm přednášek*, kteréž po případě míti hodlá a jichž hlavním předmětem býti má fyzika praktická. Za důkaz spůsobilosti vědecké podává dvě větší práce a některá menší pojednání z oboru elektřiny.

Dle přiloženého seznamu přednášek zamýšlí žadatel pojednávat o hlavních oddílech *experimentální fyziky vůbec* a sice se zvláštním ohledem na část *praktickou*, tudíž na tu část, kteráž dílem ku *pracem vědeckým v laboratoriu* má připravovati, dílem k porozumění užívání elektřiny k *účelům technickým* má napomáhati. Jest tudíž obsah zamýšlených přednášek v úplné shodě s vědeckým účelem universitních studií a nemůže komise proti němu činiti námitek žádných.

Přiloženými *pracemi vědeckými*, kteréž žadatel v laboratoriu ústavu fyzikálního nyní university německé z části společně s ředitelem ústavu toho, p. *prof. Dr. E. Machem* byl provedl a kterýmiž materiál podán jest obsáhlý k možnému rozřešení otázek nesnadných z oboru *theorie elektřiny*, dává žadatel důkaz *spůsobilosti a zručnosti* co *experimentator* jakož i *samostatnosti* ve vysvětlování úkazů experimentem podaných, jestliže pak tu i tam veden byl ku theoretickým názorům, kteréž všeobecně za pravé uznány nebudou a kteréž dojísta sám později pozmění a poopraví, tož předce ceniti a uznati dlužno samostatnost i snahu jeho v bádání vědeckém a poněvadž nad to experimentální části prací těch vědecké ceny upřiti nelze, tož uznává komise nižepsaná podané *práce habilitační* za *postačitelné*.

Poněvadž tudíž, jak ze všech příčin uvedených vysvitá, *není důvodu, proč by žádost pana Dra Št. Doubravy měla se odmítnouti*, činí komise nižepsaná návrh: „*Slavný sbore professorský račiž připustiti žadatele ku colloquiu vědeckému a po případě ke přednášce habilitační*“.

V Praze 11. ledna 1883.

Dr. V. Strouhal

A. Seydler

Studnička

Dva profesori z tříčlenné komise byli tedy někdejší Machovi žáci a asistenti. Seydler při jednání nemohl nemít na mysli poměrně nedávné Machovy rozhořčené dopisy. Také Strouhal se Studničkou, pokud jim Seydler přímo nesdělil obsah Machových dopisů o Doubravovi, museli znát alespoň Machovo prohlášení z loňských Wiedemannových Annálů. Machovi komise zřejmě vyšla vstříc větou, v níž vyslovuje nijak nezavazující přání, aby Doubrava v budoucnu něco „tu i tam“ ze svých názorů pozměnil a poopravil. S tím asi Mach moc spokojen nebyl. A už vůbec ne-

mohl být spokojen s poznámkou o Doubravově „samostatnosti“, když on sám v dopisech Seydlerovi tolik zdůrazňoval právě Doubravovu nesa-mostatnost, jeho neschopnost dovést převzaté poznatky třeba jen v nej-menším o kousek dál (5. 4. 1882).

Sezení profesorského sboru FF shledalo Doubravovu habilitační přílo-hu za dostatečnou a pozvalo žadatele k habilitačnímu kolokviu. „V se-zení 1. února 1883 odbýváno colloquium, posouzeno 'zcela uspokojivě' a přednáška hab. odpuštěna,“ stojí v protokolu.⁸⁸⁾ Dne 15. března 1882 potvrdilo Doubravovu úspěšnou habilitaci ministerstvo kultury a vyučo-vání ve Vídni. Vzhledem k tomu, co Mach psal o Doubravovi ve svých dopisech Seydlerovi, proběhlo celé řízení neuvěřitelně hladce.

Soukromý docent Štěpán Doubrava se hned pouští do poměrně intenzivní pedagogické činnosti. V zimním semestru 1883/84 přednáší o elektromag-netismu a indukci a současně má i repetitorium pro mediky a farmaceu-ty.⁸⁹⁾ V letním semestru 1884 vypisuje přednášku o metodách galvano-metrických a o některých otázkách moderní elektrotechniky přístupnou i veřejnosti.⁹⁰⁾ V zimním semestru 1884/85 ve své přednášce o galvano-metrických metodách pokračuje.⁹¹⁾ V letním semestru 1885 Doubrava nepřednáší. V zimním semestru 1885/86 má přednášku o některých vybra-ných částech z nauky o elektřině,⁹²⁾ v letním semestru 1886 o základech mechaniky a o optice,⁹³⁾ v zimním semestru 1886/87 o experimentální optice a principech mechaniky.⁹⁴⁾ Optika je i jeho posledním přednáš-kovým kursem v letním semestru 1887.⁹⁵⁾ V zimním semestru 1887/88 již Doubrava mezi přednášejícími uveden není. Vysvětlení najdeme v ná-sledujícím Doubravově dopisu:⁹⁶⁾

Slavnému Děkanství filosofické fakulty V Brně dne 10/10 88.
c. k. české Carlo Ferdinandské v Praze

Jelikož povolání mé stálý pobyt v Praze mi nedovoluje, nelze mi zadost činiti povinností čestného úřadu bezplatného docenta, jenž mi slavným sborem profesorským propůjčen byl. Vidím se tudíž nucen složit úřad tento k rukoum slavného děkanství a prosím totéž, by re-signaci moji vzalo láskavě k vědomosti.

V nejhlubší úctě

Dr. St. D o u b r a v a

⁸⁸⁾ Ibid.

⁸⁹⁾ Seznam přednášek na c. k. České Karlo-Ferdinandské universitě v Praze (dále SPČUP), zim. sem. 1883/84, s. 11.

⁹⁰⁾ SPČUP, let. sem. 1884, s. 12.

⁹¹⁾ SPČUP, zim. sem. 1884/85, s. 19.

⁹²⁾ SPČUP, zim. sem. 1885/86, s. 14.

⁹³⁾ SPČUP, let. sem. 1886, s. 19.

⁹⁴⁾ SPČUP, zim. sem. 1886/87, s. 18.

⁹⁵⁾ SPČUP, let. sem. 1887, s. 14.

⁹⁶⁾ Archiv UK, ibid.

Doubrava totiž již po roce svého akademického působení se stal spo-lumajitelem elektrotechnického závodu Robert Bartelemus a Josef Do-nát v Brně. A tato jeho dráha „praktického elektrotechnika“, jak sám sebe v záhlaví svých dalších publikací tituloval, byla úspěšná. S ing. J. Donátem tu zkonstruoval novou obloukovou lampu, která byla v roce 1890 odměněna zlatou medailí na světové výstavě v Paříži.

Doubrava se již dříve přátelil a spolupracoval s nikým menším, než s chvalně známým vynálezcem Františkem Křížíkem. Křížík ve svých „Pamětech“ vzpomíná, jak dr. Štěpán Doubrava přednášel v plzeňské Měšťanské besedě o elektřině a jejím použití k osvětlování a pohonu a jak on, Křížík, při tom předváděl obloukovky, pohon šicího stroje elek-trickým motorem apod. Křížík si Doubravy velmi vážil, z jeho knížek o elektřině si doplňoval své odborné znalosti. Doubrava pak pravidelně docházel jako stálý poradce do Křížíkových závodů. (Podobné služby poskytoval i Mach bratřím Fričům při budování jejich podniku). Když došlo ke sporu, zda se má v Praze zavést stejnosměrný proud — podle návrhu ing. Křížíka, nebo střídavý proud — podle návrhu ing. Kolbena, podpořil Doubrava za svou brněnskou firmu ing. Křížíka.⁹⁷⁾

Doubrava se nedal Machovou kritikou nikterak odradit od další publi-kační činnosti. Měsíc po posledním Machově dopisu Seydlerovi, v květnu 1882 odevzdává do tisku učebnici fyziky pro vyšší třídy škol reálných, kterou napsal spolu s profesorem na gymnáziu v Třebíči J. Simonidesem. Jaroslav Simonides byl rovněž Machovým žákem, v jehož laboratoři v ro-ce 1879 pracoval o šíření zvukové vlny způsobené elektrickou jiskrou. V předmluvě své učebnice autoři děkují za „mnohá pokynutí a vzácné rady“ i prof. Augustu Seydlerovi. Vedle řady odborných článků i popu-lárních pojednání ve „Vesmíru“, „Škole i životě“, „Paedagogiu“, při-pomeňme ještě Doubravovu větší práci „*Nauka o elektřině, praktické upo-třebení elektřiny*“ (Praha 1887), v níž se už Doubrava na Macha neod-volává. Doubravovy příručky byly psány srozumitelně a přehledně, se smyslem pro vědecké a technické novinky a při tehdejších nedostatku odborné české literatury své didaktické poslání nepochybně splnily.

Ani Štěpán Doubrava nežil dlouho. Zemřel ve svých 41 letech, tedy téměř ve stejném věku jako Seydler, 27. července 1898 ve Vídni.

Seydler zachoval asi obsah Machových dopisů o Doubravovi v diskre-tnosti, anebo se této epizodě nepřisuzoval v kruzích fyziků nějaký zvláš-tní význam. Můžeme tak soudit z Novákových „Vzpomínek“, kde se uvá-dí, že Josef Theurer (1862—1928), od roku 1884 asistent prof. Strouhala, nastoupil na místo dr. Št. Doubravy, který „s úspěchem pra-

⁹⁷⁾ KŘÍŽÍK, Fr.: Paměti, Praha 1952, s. 76—8, 81, 152.

coval na některých elektrických problémech s prof. Machem, jehož byl zvláště oblíbeným žákem“.⁹⁸⁾

Doubrava byl i jinými předními odborníky posuzován velmi příznivě. Prof. Seydler kromě uvedené pozitivní recenze Doubravova spisu „O elektřině“ doporučoval ve svých „Základech...“ i Doubravův spis „Rozdíly mezi oběma stavy elektrickými“ (Praha 1881) jako literaturu, která „se hodí nejlépe pro doplnění a odůvodnění theoretických úvah přehledem nejdůležitějších výsledků experimentálních“.⁹⁹⁾ Také prof. F. J. Studnička hovoří o „mnohoslibném“ Štěpánu Doubravovi, který však „okolnostmi převeden byl na dráhu praktickou, když záhy, bohužel! byl dalekosáhlým záměrům svým smrtí vyrván... že konečně snažil se i do teorie zasáhnout reformátorsky, o tom svědčí spis jeho 'Über Electricität...'“¹⁰⁰⁾ Takto tedy i druhý člen Doubravovy habilitační komise posuzuje pozitivně Machem kritizovanou práci. Vysokého ocenění se Doubravovi dostalo i v „Národním albu“, které ovšem vzhledem k oslavnému účelu knihy musíme brát *cum grano salis*: „Mezi předními našimi elektrotechniky má Doubrava jméno zvučné. Nebyl jen vynikajícím praktikem na poli tomto modním, ale i theoretikem... Doubrava uveřejnil rozličná veledůležitá pojednání v rozpravách vídeňské akademie.“¹⁰¹⁾

Ještě několik vět na závěr k případu „Mach kontra Doubrava“. Šlo tu zřejmě především o napětí a nedorozumění, k jakým často dochází, setkají-li se dvě individuality s odlišným typem nadání. Mach i Doubrava byli oba experimentálními fyziky. První však se sklonem spíše — i když zase ne výhradně — k exaktní teorii a k „vyšším“ epistemologickým sférám. Druhý naopak zcela vyhraněně se sklonem k praktickému využití experimentu v konstrukci a výrobě. Oba se vášnivě věnovali laboratornímu experimentování, pozorování, měření, srovnávání. Machovi však nesmírně záleželo na tom, aby všechny výsledné závěry, hypotézy, teorie, pojmy a principy byly vědecky přesné a logicky konsistentní s určitou koncepcí, v daném případě mu šlo samozřejmě hlavně o jeho koncepci. Doubravovi naopak záleželo na co nejrychlejší propagaci nových experimentálních a vědeckých výsledků, na jejich nejširší publicitě a nejbezprostřednější upotřebitelnosti, a to i za cenu určité ukvapenosti, nepřesnosti a nehotovosti.

Důležitým momentem tu bylo i hlediska národní. Jakkoli Mach naprosto nebyl — jak jsme se snažili doložit — nějakým protičesky

⁹⁸⁾ NOVÁK, VI.: Vzpomínky..., s. 100—101, podtrhl I. T.

⁹⁹⁾ SEYDLER, A.: Zákl. teor. fyz., d. 3., s. 416.

¹⁰⁰⁾ PAMÁTNÍK na osl. 50let. panovníckého jub. J. V. c. a k. Fr. Josefa I., Věd. a uměl. rozvoj v nár. čes. 1848—1898, Praha 1898, s. 32/II.

¹⁰¹⁾ NÁRODNÍ ALBUM. Sběrka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých, Praha 1899, s. 288.

orientovaným německým nacionalistou, přece jen nedovedl, ba ani nechtěl posuzovat akademické a vědecké záležitosti očima malého národa pozvedajícího se z téměř nulového stavu ve všech sférách své existence. Češi sledovali ty nejelementárnější cíle, jako byl zájem o sepsání učebnic ve vlastním jazyce, o obsazení univerzitních stolic česky přednášejícími učiteli, o vědeckoexperimentální výzkum sloužící k „povzbuzení“ českého průmyslu jako důležitého činitele v celkové národní emancipaci atd. Proto také mohli při posuzování takovýchto personálních záležitostí dospět k jiným, shovívavějším závěrům než Mach. Tím lze vysvětlit i překvapivě hladký průběh Doubravovy habilitace na české univerzitě i uvedené rekomandace, jakých se Doubravovi dostalo od tehdejších českých autorit na poli fyzikální teorie i praxe. A to tím spíše, že tito odborníci — přes veškerou úctu a vděčnost vůči Machovi — se necítili být vázání Machovou fyzikální koncepcí.

Mach vznášel neúprosně ty nejvyšší nároky, ať šlo o Čecha nebo o Němce. Doubrava nebyl žádnou výjimkou. Machovi šlo o úroveň univerzity, o úroveň vědy. Bylo pro něho naprosto nemyslitelné, že by se v těchto záležitostech mohlo pod jakoukoli záminkou cokoli slevovat.

„Causus Doubrava“ je poučný hlavně v dvojím ohledu: *in nuce* ukazuje jeden z podstatných směrů Machovy nesprávné fyzikální orientace. Zároveň však podává — a to paradoxně přes rozněvaný a polemický tón Machových dopisů — jeden z mnoha důkazů Machova nepředstíraného a účinného zájmu o univerzitní a vědeckou spolupráci s Čechy. Oproštnost od jakýchkoli šovinistických sklonů byla výrazným rysem Machovy osobnosti. Když Mach zemřel uprostřed první světové války, kdy konflikt nacionálních fanatismů dosahoval svého krvavého vrcholu, Albert Einstein v závěru svého nekrologu připomenul Machovu větu o velké naději lidstva: „*Hoffnung auf eine Verständigung der Völker*“.¹⁰²⁾ A na druhé straně znepřátelených a bojujících zemí píše ve stejných dnech anglický autor nekrolog věnovaný Machovi v časopisu „Nature“: „... nikdo neukázal tak jasně jako on, že v nestranném pěstování vědy lidé všech dob a jazyků jsou navzájem druhy.“¹⁰³⁾

¹⁰²⁾ EINSTEIN, A.: Ernst Mach, *Physikalische Zeitschrift*, s. 104.

¹⁰³⁾ NATURE, 9. 3. 1916, In: *Elektrotechnický obzor*, s. 104.

DOPISY ERNSTA MACHA AUGUSTU SEYDLEROVI¹⁰⁴⁾

1. Dopis z 12. ledna 1882

Mach informuje Seydlera o některých intelektuálních a zejména charakterových nedostatech svého žáka Št. Doubravy: je sangvinický a natolik pyšný, že není schopen se učit. Není to vědecká povaha. V jeho pracích je dobrá jen tendence. Doubrava publikuje Machovy myšlenky v mlhavé podobě.

Hochverehrter Herr College!

Sie würden sich um Doubrava ein Verdienst erwerben, wenn Sie ihm den Kopf ein wenig zurecht setzen wollten. D. ist nach der Phantasieseite merkwürdig begabt; es fehlt ihm aber jede gesunde Kritik, und er ist in jeder ebengefassten Idee so sanguinisch und hochmüthig, dass er dadurch ganz unfähig ist zu *lernen*. Er ist kein wissenschaftlicher Charakter.

Durch zwei mühevollen Jahre, während er mir täglich einigemal mit der grössten Aufdringlichkeit seine ungekauften Brocken in *meinen* Kopf warf, habe ich seinen Hypothesenkram nach und nach überwunden. Kaum auf einen bessern Standpunkt durch *meine Mühe* gelangt, glaubt er schon wieder hoch über mir zu stehen, und glaubt Dinge aus dem Fundament zu verstehen, die *ich* mir noch einigemal herumdrehen werde, bevor ich darüber schreibe.

Ich habe mit ihm zwei Arbeiten ganz im Detail durchgemacht;¹⁰⁵⁾ *mehr* konnte ich nicht vertragen, denn ich kann meine Zeit nicht D. allein widmen. Kaum allein gelassen, macht er literarische Husarenstreiche.

Dass er glaubt meine Gedanken publizieren zu müssen, oder dass er meine Ideen für die seinigen hält, das würde ich ihm bei seiner Unklarheit und Naivetät, da er mein Schüler ist, nicht so sehr übel nehmen. Schlimmer ist, dass alle Welt glauben wird, ich stimme dem Stiefel bei, den er geschrieben hat, und an dem nur die Tendenz gut ist, die übrigens *jeder* meiner Schüler, der hören will, auf den Weg mitbekommt.

Es blieb mir unter solchen Umständen nichts übrig, als in mildesten

¹⁰⁴⁾ Archiv ČSAV. Pozůstalost A. Seydlera.

¹⁰⁵⁾ MACH, E. — DOUBRAVA, Št.: Über die elektrische Durchbrechung des Glases. Sitzungsberichte der Kais. Ak. d. Wissenschaften. Math.-Naturwiss. Cl., Wien (dále SW), Bd. 78, Jg. 1878, Abt. 2., S. 729—732. Přetisk in: Ann. P., 3. Fl. 8. Bd., Jg. 1879, s. 462—466. MACH, E. — DOUBRAVA, Št.: Beobachtungen über die Unterschiede d. beid. elektr. Zust., SW, Bd. 80., Jg. 1879, Abt. 2., S. 331—345. Přetisk in: Ann. P., 3. Fl., Bd. 9., Jg. 1880, s. 61—76.

Form, und ohne ihn zu nennen, die Grundlagen meiner Anschauung in der Akademie zu publizieren.

Eine sehr *deutliche* Note, die ich in dem ersten Ärger an Wiedemann¹⁰⁶⁾ geschickt hatte, habe ich wieder zurückgezogen, denn ich will niemand ruinieren, sondern nur wo möglich kurieren, und thun, was ich mir selbst schuldig bin.

Ich möchte Sie nur bitten, in Ihren Kreisen in dieser Angelegenheit aufklärend zu wirken, und die Fortsetzung der Kur zu versuchen. Viel Glück dazu!

Entschuldigen Sie, dass ich Ihren freundlichen Besuch noch nicht erwidert habe und suchen Sie nichts anderes dahinter als Schwerfälligkeit und Mangel an Zeit.

Hochachtungsvoll grüssend

Ihr ergebenster

E. Mach

Prag 12. Jänner 1882

2. Nedatovaný list určený jen pro Seydlera

Mach tu naznačuje, s čím souhlasí a s čím nesouhlasí v Doubravově práci „Über Elektrizität“. V souvislosti s tím podává nejstručnější nástin své vlastní interpretace teorie potenciálu. Mladík (Doubrava) se musí ještě nějaká ta léta učit a ne ve zhoršené kvalitě předávat dál sousta, jež sotva sám stačil spolknout.

Dies Blatt nur *für Sie*

Mán konnte zuerst die elektrischen Kräfte	F
gelangte dann zum Begriff der Menge	Q
dann zum Begriff Potentialfunktion	V
und Potential	W

Es steht nun nichts im Wege die historischen Zufälligkeiten, sammt der *unnöthigen* Stoffhypothese zu beseitigen, indem man

den *Begriff V als den primären*

betrachtet, wobei V nach wie vor durch die Kräfte F, die nun durch die Gefälle ($\frac{dV}{dn}$) bestimmt sind,

gemessen wird

indem man ferner *definirt*

¹⁰⁶⁾ WIEDEMANN, Gustav Heinrich (1826—1899) byl od r. 1871 prof. fyz. chemie a od r. 1887 prof. fyziky na univerzitě v Lipsku. Zkoumal kromě jiného i vztahy mezi vedením tepla a elektriny. Právě v r. 1882 vydal 1. díl své čtyřdílné „Die Lehre von der Elektrizität“. Od r. 1871 redigoval a vydával „Annalen d. Physik u. Chemie“, do nichž přispívali i Mach, Seydler a Doubrava. Počínaje r. 1878 připojoval k Annálům i jeden svazek „Beiblätter zu d. Annalen...“.

$$Q = \frac{-1}{4\pi} \int \left(\frac{d^2V}{dx^2} + \frac{d^2V}{dy^2} + \frac{d^2V}{dz^2} \right) dv$$

und *definirt*

$$W = \frac{1}{2} \int VdQ$$

Hiemit ist jede Stoffhypothese beseitigt und man beschäftigt sich lediglich mit dem *Thatsächlichen*, der zeitlichen und räumlichen Vertheilung der Werthe *von V*, wobei *V* als eine Art Temperatur angesehen werden kann. Die Übertragung auf mehrere Medien mit verschiedenen Dielektricitätsconstanten liegt auf der Hand. Dies der einfache Schlüssel zu dem Richtigen aber auch zu dem Unrichtigen in d. erwähnten Schrift.¹⁰⁷⁾

Man darf nicht *V* un *W* verwechseln, wie es dort geschieht, darf nicht von der Energie eines Punktes auch nicht von der eines Volum- oder Körperelementen sprechen (denn das letztere gibt es nur in der Wärme).

Man darf auch nicht sagen, dass die gleichnamigen Elektricitäten sich nicht immer abstossen. Sie sind zwar keine Stoffe, behalten aber diese Eigenschaft.

Man kann gar nicht aufzählen, was alles verfehlt ist. Und *das* wird überall hingeschickt und mein Name kommt *x* mal darin vor. Urtheilen Sie über meine Empfindung!

Der junge Mann soll noch einige Jahre lernen und nicht die kaum geschluckten Bissen in verschlechterter Qualität wiedergeben.

3. Dopis z 16. ledna 1882

Mach Seydlerovi sděluje, že v novém Doubravově spisu se opět nachází mnohé z toho, co shledal jako závadné v jeho práci minulé, kterou spolu s Lippichem Doubravovi vylepšili a kterou Doubrava publikoval proti jeho vůli. Do fyzikálního ústavu již Doubravu vzít nemůže. Prosí Seydlera, aby se spolu s prof. Studničkou Doubravy ujali.

Verehrter Herr College!

Ich habe H. Dr. Doubrava schon vor mehr als einem Jahr gesagt, dass ich nicht im Stande bin, so viel zu überlegen und zu controllieren, als er zu schreiben beabsichtigt. Schon seine vorige Schrift¹⁰⁸⁾ hat er gegen

¹⁰⁷⁾ DOUBRAVA, St.: Über Elektricität. Versuch einer neuen Darstellung der elektrischen Grunderscheinungen. 1. Theil. Prag 1882. (Do tisku odevzdáno 21. října 1881).

¹⁰⁸⁾ Podle všeho jde o práci DOUBRAVA, St.: Untersuchungen über die beiden elektrischen Zustände. Prag. 1881.

meinen Willen publiziert. Lippich¹⁰⁹⁾ und ich haben dieselbe ausgebessert, das Bedenklichste weggestrichen und ich habe die mir zuge dachte Widmung *abgelehnt*. Manches von dem, was ich damals beanstandet habe, findet sich in der neuen Schrift *wieder*. Gewarnt habe ich ihn genug, meine Kraft reicht aber nicht aus, ihn im Zaum zu halten, denn er ist zu — *eingebildet*.

Groll habe ich gar keinen. Dass er Dinge ausgeplaudert hat, die ich nicht zu publizieren gesonnen war, mag auch hingehn. Ich werde nicht direct gegen ihn auftreten und ihn nicht nennen. Dass aber etwas nothwendig ist, sehe ich ja gerade aus Ihren Schreiben, denn Sie sind ja sehr geneigt, seine Ansichten auf meine Rechnung zu schieben — wenigsten theilweise — weil ich ihn nicht zurückgehalten habe.

Ich bitte das *selbst* zu versuchen.

In's Institut kann ich D. nicht mehr nehmen. Ich sehe auch nicht ein, warum Sie und Prof. Studnička¹¹⁰⁾ sich nicht um ihn annehmen sollten und könnten, da ich es durch einige Jahre gethan habe. Ich befände mich D. gegenüber immer im Zustande der Nothwehr. Er thut was er will, die Verantwortung fällt aber, theilweise wenigstens, auf mich. Zerknirscht war D. schon einigemal, er erholt sich aber immer sehr schnell und ist gleich wieder auf dem hohen Ross. Ich schreibe ihm übrigens heute beruhigend.

Hochachtungsvoll grüssend

Ihr ergebenster

Prag 16. Jänner 1882

E. Mach

4. Dopis ze 17. ledna 1882

Mach navazuje na svůj dopis z předchozího dne a pokračuje ve svých stížnostech na Doubravu. Znovu poukazuje na jeho publicistickou lehkovážnost. Doubravu podporoval jako nadějného studenta. Mezi nadějným studentem a významným učen- cem je však velká vzdálenost. Za dosavadního 15letého pobytu v Praze Mach jen jednou prožil něco, co se ho tak silně dotklo jako Doubravovo počínání.

¹⁰⁹⁾ LIPPICH, Ferdinand (1838—1913). Studoval na pražské technice, kde se 1863 habilitoval. Byl Machovým generačním vrstevníkem a dlouholetým kolegou již ze Štýrského Hradce, kde byl rok po Machovi (1865) jmenován profesorem mechaniky, ale na technice. V letech 1874—1909 byl profesorem matematické fyziky na pražské, od r. 1882 na německé univerzitě. Spolu s Machem tvořili častou dvojici oponentů při obhajobách disertací. Oba fyziky sblížoval kromě jiného i společný zájem o polarimetrii. V optice právě Lippich nejvíce proslul. V dlouholetém sporu mezi Weberem a Helmholtzem o elektrický potenciál tělesa podpořil Lippich Helmboltzovo stanovisko, jež se později ukázalo být správnějším.

¹¹⁰⁾ STUDNIČKA, František Josef (1836—1903), studoval na Vídeňské univerzitě. 1864 docentem, 1866 profesorem matematiky na pražské technice. V letech 1875—1903 profesorem matematiky na pražské, od 1882 české univerzitě. V zim. sem. 1881/82 přednášel analytickou geometrii a integrální počet. Zabýval se i fyzikou, fyz. zeměpisem, ombrometrií aj.

Verehrter Herr College!

Erlauben Sie, dass ich meinem gestrigen Schreiben noch einige Zeilen hinzufüge.

Es ist sehr ruhig und objektiv von Ihnen gedacht, wenn Sie sagen, D. hat nur eine Dummheit gemacht. Es ist das um so schöner, als Sie selbst, was mich bei seinem Auftreten gar nicht wundert, von ihm hintergangen worden sind. Wenn er sich hiebei noch auf mich berufen hat, so kennzeichnet dies nur seine Aufrichtigkeit. Er hat sich auch bei mir auf Lippich und bei Lippich auf mich berufen. Das war von keinen Folgen.

Für mich steht die Sache so. Ich habe D. als hoffnungsvollen Studenten behandelt und unterstützt. Dass zwischen diesem und einem bedeutenden Gelehrten noch ein grosser Zwischenraum ist, wurde ihm wiederholt bemerklich gemacht. Wiederholt wurden ihm seine Ideen als fehlerhaft und unreif nachgewiesen, wiederholt „druckfertiges“ Manuscript zurückgewiesen. Wiederholt wurde ihm gesagt: „Sie werden sich durch Ihr leichtfertiges Publikationen so ruinieren, dass niemand mehr eine Zeile von Ihnen lesen wird“.

Wenn nun nach alle dem der prophezeite Fall *doch* eintritt, so bleibt der Betreffende ein Mensch, der als solcher noch alle Ansprüche an mich machen kann, es steht aber für mich fest, dass er mir keinerlei *wissenschaftliche* Zumuthung mehr machen darf. Niemand, welche Hochachtung ich auch sonst vor ihm haben mag, wird mir das Gegentheil einreden.

Während meines 15 jährigen Aufenthaltes in Prag habe ich nur einmal etwas erlebt, was mich ebensosehr gekränkt hat. Dr. Rosicky¹¹¹⁾ kennt die Geschichte.

Mit dem Wunsche Ihres besten Wohlseins

hochachtungsvoll grüssend

Ihr ergebenster

Prag 17. Jänner 1882

E. Mach

5. Dopis z 5. dubna 1882

Mach Seydlerovi vysvětluje, proč přece jen nakonec Wiedemannovi — nepochybně ohledně Doubravy — napsal. Mach tu již značně moderuje svá podezření a nařčení, která vůči Doubravovi vznesl. Vyslovuje přání, aby názorové rozdíly mezi ním (Machem) a Seydlerem nic nezměnily na jejich dosavadních vztazích.

¹¹¹⁾ ROSICKÝ, Václav (viz též s. 65) český fyzik a stenograf. Po vystudování pražské univerzity byl v letech 1874—78 asistentem prof. Macha. Spolu s Machem publikoval studii „Über eine neue Form der Fresnel-Arago'schen Interferenzversuche“ (1875, In: SW 72, s. 315—328), týkající se modifikace Fresnel-Aragova interferenčního pokusu v polarizovaném světle. V letech 1879—1884 byl Rosický asistentem hvězdárny v Klementinu. Od r. 1884 prof. na něm. gymnáziu na Staroměstském nám. v Praze.

Verehrter Herr College!

Ich glaube selbst, dass wir die ganze Sache könnten auf sich beruhen lassen. Das Referat hat mich allerdings überrascht und veranlasst, Wiedemann die Schrift zuschicken. Ich würde es nicht gethan haben, wenn ich Ihren Brief gehabt hätte. Es liegt aber an allem nicht viel.

Bei D. setze ich nicht Unredlichkeit sondern nur Unklarheit voraus. Was mich an seinen Vorgehn verdrossen hat, war die Prätension, mit welcher er ihm mühsam im Lauf der Jahre Beigebrachtes und minimal weiter Geführtes präsentierte. Dass einen das wirklich verdriessen kann, werden Sie wohl gelegentlich selbst erfahren. Noch fataler aber ist mir die Verschwommenheit der ganzen Schrift.

Nehmen Sie sich um D. an und fördern Sie ihn genau nach Verdienst, da er mehr nicht zu vertragen scheint. Es kann noch etwas aus ihm werden. Ich werde ihm gewiss nichts nachtragen und jede Leistung gern anerkennen.

Was unsere Differenz betrifft, so kann dieselbe doch nur auf eine Meinungsdivergenz hinauslaufen, die doch hoffentlich unser bisheriges Verhältniss nicht ändern wird. Indem ich dies lebhaft wünsche

hochachtungsvoll grüssend

Ihr ergebenster

Prag 5. April 1882

E. Mach

IVO TRETERA

Casus Štěpán Doubrava

Unbekannte Briefe von Ernst Mach an August Seydler aus dem Jahre 1882

ZUSAMMENFASSUNG

Professor Ernst Mach wirkte in den Jahren 1867—1895 an der Karl-Ferdinands-Universität in Prag. Die bisher unveröffentlichten Briefe, die Mach im Januar und April 1882 an Prof. August Seydler adressierte, wurden von ihm nur einige Monate vor der Teilung der Prager Universität geschrieben. Prof. A. Seydler (1849—1891) — ein ehemaliger Schüler Mach's — war ein ausgezeichneter tschechischer Astronome und Physiker. Ausser anderem war er Autor des ersten in tschechischer Sprache verfassten Hochschullehrbuchs der Physik, dessen wissenschaftliches Niveau damals als europäisches aufgefasst wurde. Mach's Briefe befassen sich mit Beschwerden über seinen ursprünglich sehr beliebten tschechischen Schüler und Mitarbeiter an zwei physikalischen Experimenten Dr. Štěpán Doubrava, besonders dann mit der Kritik seiner Arbeit „Über Elektrizität“ (Prag 1882). Prof. Mach distanzierte sich in Wiedemanns „Annalen der Physik und Chemie“ öffentlich von dieser Arbeit, Seydler unterdessen schrieb für die „Beiblätter“ derselben Zeitschrift eine im Grundsatz positive Rezension.

Die Widersprüche in den Ansichten von Mach und Seydler betrafen hauptsächlich einige Aspekte der Kritik Mach's an Newton's klassischer Mechanik. Seydler — ein Vertreter der Philosophie G. T. Fechner's und seines dynamischen Atomismus, war nicht mit der radikalen antiatomistischen Konzeption Mach's einverstanden. Diesen Streitpunkt betraf auch Mach's undatiertes Brief, der Ausführungen über die Überflüssigkeit der Stoffhypothese in der Lehre über die Elektrizität enthält, die von Mach später in seiner Arbeit „Die Mechanik in ihrer Entwicklung“ weiter entfaltet wurde.

Dr. Štěpán Doubrava (1857—1898) habilitierte 1883 an der tschechischen Karl-Ferdinands Universität und wurde Privatdozent für Experimentalphysik. Nach vier Jahren verließ er die akademische Laufbahn und widmete sich als Mitinhaber eines elektrotechnischen Betriebes in Brünn der praktischen Ausnützung der Elektrizität. Er konstruierte zusammen mit Ing. J. Donát eine neue Bogenlampe, die 1890 auf der Weltausstellung in Paris eine Goldmedaille erhielt.

Professor Mach's Briefe an Seydler sind einer der vielen Beweise seines hohen und wirksamen Interesses an der Universität und der wissenschaftlichen Zusammenarbeit mit den Tschechen. Auch im Zusammenhang mit weiteren Zeugnissen tschechischer Physiker (Čeněk Strouhal, František Koláček, Vladimír Novák u. a.) ist es notwendig die einseitige und ungenaue Einschätzung Mach's als antitschechisch orientierten deutschen Nationalisten abzulehnen.

VÝVOJ BRNĚNSKÝCH VYSOKÝCH ŠKOL V LETECH 1945—1947

PAVEL MATES

Obnovování vysokých škol v Brně začalo prakticky současně s osvobozováním města. Do jejich budov přicházeli učitelé, studenti i zaměstnanci, aby pomohli urychlenému zahájení výuky. Jedním z prvních opatření revolučních národních výborů bylo jmenování zmocněnců, kteří měli zabezpečit majetek škol a podle možností i jejich aktivizaci. Na technice byl 28. dubna pověřen prof. J. Syříšřt národním výborem Brna, aby zajistil majetek české i německé školy, zorganizoval profesorský sbor a učinil opatření potřebná k uvedení školy do provozu. Pokud šlo o univerzitu, dostali pověření buď ti, kteří byli posledními děkany před uzavřením škol v roce 1939, nebo některý z profesorů, u něhož nebylo pochyb o národní a politické spolehlivosti, jako byl prof. F. Čáda na právnické fakultě. V. Vrtiš byl 28. dubna zmocněn, aby na Vysoké škole zvěrolékařské až na další zajistil a zabezpečil majetek školy a v této věci jednal se sovětským velitelstvím. Příštího dne vydal brněnský národní výbor nové rozhodnutí, jímž zmocnil vedle doc. Vrtiše splněním uvedených úkolů ještě E. Příbyla a dále oběma uložil, aby uvedli školu do stavu aktivity. 3. května byl nakonec prof. Příbyl již sám tímto národním výborem jmenován pověřencem pro tuto školu. Analogicky byl pro Vysokou školu zemědělskou ustaven prof. R. Háša.¹⁾

Z řad studentů byla zřízena stráž, která se souhlasem velitelství Rudé armády a národního výboru hlídala budovy škol před pokusy o rabování.

A tak, když 1. května informoval B. Havránek plénum brněnského národního výboru, že všechny vysoké školy byly k 30. dubnu uvedeny v činnost, měl na mysli především fakt, že všude byli ustaveni zmocněnci, kteří usilovali o to, aby se skutečně všude začalo pracovat a co možná nejdříve byl obnoven normální život.

¹⁾ Státní oblastní archiv Brno (SOAB) B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1795; Archiv města Brna (AMB) Zápisy o schůzích pléna národního výboru, kartón 40; F. X. Halas: Právnická fakulta MU v letech 1945—1950, Universitas 2/69, str. 28; 50 let vysokého učení veterinárního v Brně, Brno 1968, s. 74.

Jedním z důležitých kroků na této cestě bylo ustavení akademických funkcionářů. Na univerzitě se konala volba rektora 18. května, kdy byl do této funkce zvolen prof. V. Neumann. O něco později, 1. června, byl jmenován ministrem školství a osvěty rektorem Vysoké školy zemědělské prof. O. Hykeš a až na další rok zvolen prof. A. Klobouk. Na technice byl počátkem června ustaven ministerstvem tzv. komisařský rektor a k volbě řádného došlo až v září 1945, kdy se jím stal prof. Syříš. Konečně na Vysoké škole zemědělské byl ministrem jmenován 25. 5. 1945 rektor prof. E. Bayer, který byl vystřídán v září téhož roku prof. Hášou. Vesměs současně s ustavováním rektorů byli voleni na jednotlivých fakultách děkani.²⁾

S největším urychlením byly na všech školách zahajovány přednášky, konána cvičení a zkoušky, které se umožňovaly hlavně těm studentům, kteří měli složit závěrečné zkoušky v roce 1939. Již 7. května se zabýval touto otázkou národní výbor města Brna, který schválil prozatímní opatření o zkouškách na vysokých školách. Ukládalo se v nich, aby na všech českých vysokých školách bylo přikročeno ke zkouškám ihned, jakmile to dovolí podmínky. Při národním výboru se měl zřídit poradní sbor, jehož úkolem bylo pomáhat při přípravě opatření umožňujících dokončení studia těm, kteří studovali před uzavřením vysokých škol. Za neplatné se prohlašovaly veškeré zkoušky složené za okupace na německých vysokých školách. Příslušníci německé a maďarské národnosti a kolaboranti nesměli být ke zkouškám připuštěni. Examinátory se směli stát pouze profesori, u nichž byla zjištěna národní a politická spolehlivost.³⁾

Na univerzitě byly zahájeny přednášky v polovině června, v omezeném rozsahu vlastně již koncem května 1945. V červnu se konaly první přednášky i na Vysoké škole zemědělské a počátkem července na technice. Vzhledem k nedostatku místností se přednášelo v kinech a dalších zařízeních. Současně s tím začali posluchači skládat zkoušky, k čemuž jim školy poskytovaly rozmanité úlevy. Nejvíce těm, kteří byli v roce 1939 v závěrečném ročníku tím, že nemuseli předkládat druhou státní písemnou práci. V ostatních případech se přihlíželo i k ročníku maturit apod. Tak se mohly již několik týdnů po osvobození v červnu a červenci

²⁾ Slovo národa z 19. 5. 1945, První volba universitního rektora v osvobozené vlasti; Čin z 8. 6. 1945, Vysoké školy na prahu nové práce; J. Cabalík: Vysoké učení technické v Brně od osvobození do dnešních dnů (1939—1945—1959), Sborník Vysokého učení technického 3—4/1959, str. 132; O. Petráš: Přehled historického vývoje Vysoké školy zemědělské v Brně, Brno 1969.

³⁾ AMB Zápis ze schůze národního výboru konané 7. 5. 1945, kartón 60; Slovo národa z 11. 5. 1945. Prozatímní opatření o zkouškách na českých vysokých školách v Brně; Čin z 8. 5. 1945, České vysoké školy v Brně otevřeny. Ministerstvo školství uložilo všem vysokým školám povinnost vypracovat zvláštní studijní program.

konat na brněnských vysokých školách první poválečné promoce.⁴⁾

Profesoři, zaměstnanci i studenti museli přitom vynakládat skutečně mimořádné úsilí, aby mohl být zabezpečen alespoň nejnútnejší chod škol. V Brně nebylo jediné, jíž by se válečné události nějak nedotkly. Objekty techniky v ulici Veverí sloužily na sklonku války jako kasárna německé armády, která vyrabovala nebo zničila zbylá vnitřní zařízení. Při zahájení výuky chyběly nejen učební pomůcky, většina inventáře, ale i okenní skla. Předsednictvo Zemského národního výboru dne 15. 5. a 5. 6. 1945 k návrhu referenta pro věci školské dr. Černocho přijalo usnesení o zajištění majetku německých škol, který měl být předán českým. To ovšem nemohlo vést k okamžitému zlepšení poměrů české techniky, protože většina jejího zařízení zmizela. Na krátkou dobu zadržela knihovnu německé techniky Rudá armáda jako trofejní materiál, ale k žádosti našich činitelů ji urychleně uvolnila.⁵⁾ Vcelku rychle se podařilo nakonec sehnat nejnútnejší vybavení, provést opravy a vytvořit základní podmínky k chodu této školy.

Ve značně svízelné situaci se ocitla univerzita. V budově právnické fakulty na Veverí sídlilo gestapo, které zde provedlo mnoho nevhodných stavebních úprav a při odchodu ji zcela vyrabovalo. Ještě hůře na tom byla přírodovědecká fakulta, které byly vybombardovány zeměpisný a antropologický ústav. Některé teoretické ústavy lékařské fakulty musely být přeměněny na lazaret, přeplněná byla též fakultní nemocnice. V průběhu války a tím spíše na útěku odvezli Němci mnoho přístrojů. Kritickou situací této fakulty se zabýval ZNV, který 29. 5. 1945 přijal rozhodnutí, že jí musí být přiděleny všechny budovy bývalé německé techniky. Protože si je nárokovala i technika česká, došlo počátkem června k jednání mezi zástupci obou škol, na jejímž základě bylo ujednáno, že se lékařská fakulta vzdá svých budov v Údolní ulici a na Úvoze, za což jí bude přidělen komplex budov německé techniky na třídě Obránců míru a Komenského náměstí. Filozofická fakulta byla sice postižena méně, ale zato se v její budově v Gorkého ulici usídlil ONV Brno-venkov a přes snahu Zemského i brněnského národního výboru se podařilo situaci vyřešit až koncem roku 1946.⁶⁾

⁴⁾ Dějiny university v Brně, UJEP v Brně, Brno 1969, str. 236—240; Slovo národa z 8. 6. 1945, Slavnostní promoce na Masarykově univerzitě v Brně; Slovo národa ze 4. 7. 1945, První promoce na brněnské právnické fakultě.

⁵⁾ O. Franěk a kol.: Dějiny Vysokého učení technického v Brně 1945—1975, 2, Brno 1975, s. 9—10; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 58; AMB Zápis o schůzích pléna národního výboru, kartón 40, zápis o schůzi konané 2. 5. 1945.

⁶⁾ H. Kráčmarová: Vysokoškoláci v revolučních letech 1945—1948, Praha 1976, s. 34; F. X. Halas, cit. práce, s. 28; Dějiny university v Brně, str. 233—236; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 58, zápis z 8. a 9. schůze předsednictva ZNV z 29. 5. a 5. 6. 1945; Slovo národa z 1. 6. 1945, Lékařská fakulta Masarykovy univerzity za války; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1976.

Silně poškozena byla řada objektů Vysoké školy zemědělské v Čer-
ných Polích, takže zpočátku bylo možno učit pouze v budově lesnické
fakulty, která samozřejmě nemohla pojmout tak velký nápor studentů.
K 10. 9. 1945 jí sice byly předány všechny její budovy, ale jako u ostat-
ních vysokých škol chybělo i zde zařízení, inventář, učební pomůcky,
nemluvě o přístrojích pro vědeckou práci. V příštím roce bylo sice již
možno zahájit výuku v některých renovovaných prostorách, ale celko-
vě neprobíhaly práce na opravách tak rychle, jak by bylo třeba a pře-
sáhly ještě do roku 1947.⁷⁾

Mimořádně komplikovaná situace vznikla na Vysoké škole zvěrolé-
kařské. I zde okupanti zničili nebo zašantročili majetek a navíc byl
v jejích prostorách po osvobození zřízen zajatecký tábor a lazaret. Veli-
telství Rudé armády sice přislíbilo, že je co nejdříve uvolní a sku-
tečně do počátku září 1945 to učinilo, ale celkový stav školy, nedostatek
učitelů a značný nával studentů vyvolaly v život úvahy o tom, že nej-
vhodnějším řešením by bylo přenést ji do Prahy.

Oficiální podnět k tomu dala zvěrolékařská komora v Praze, která
14. 6. 1945 přijala memorandum, v němž se pro přeložení školy argumen-
tovalo dobrými podmínkami hlavního města z hlediska širokého zeměděl-
ského zázemí, materiálním vybavením i kontakty s vědeckým životem.
Prakticky stejné stanovisko zaujal i Spolek veterinárních mediků v Brně,
který už 12. 6. 1945 zaslal některým vedoucím činitelům obsáhlý roz-
klad, jehož jádrem byla žádost o spojení brněnské zvěrolékařské školy
s Univerzitou Karlovou. Kladný postoj k těmto návrhům zaujali i Slová-
ci a rektor této školy O. Hykeš. Proti tomu naopak protestoval profes-
orský sbor a závodní rada školy, jež v průběhu června a července vy-
pracovaly několik materiálů adresovaných ZNV a ministerstvu školství,
v nichž oprávněně poukazovaly na nevhodnost navrhovaných opatře-
ní, neopodstatněnost argumentů o potřebě spojování škol, přibližování
studentů kulturnímu centru apod. Připomínaly naopak, že právě v Brně
byly dány všechny podmínky pro zdárný rozvoj školy, jejíž urychlenou
obnovu a dobudování žádaly.⁸⁾

Třebaže se ukazovalo, že v Praze nebyly opravdu v dané chvíli pro
zvěrolékařskou školu dobré podmínky a ozvaly se hlasy o vhodných bu-
dovách v Libverdě, byl rektor oficiálně vyzván, aby vypracoval návrh na
její připojení k pražské univerzitě. V ministerské komisi byl návrh pro-

⁷⁾ 40 let práce Vysoké školy zemědělské a lesnické v Brně 1919—1945, Praha 1960,
s. 201—202; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 58, zápis z 23. a 50. schůze
rady dne 18. 9. 1945 a 21. 1. 1947; Slovo národa z 23. 1. 1947, Vysoká škola zemědělská
se obnovuje.

⁸⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1811; Čin z 23. 6. 1945, Vysoká
škola veterinární do Prahy; Slovo národa ze 3. 7. 1945, O vysokou školu veterinární
v Brně; Rovnost z 8. 7. 1945, Vysoká škola veterinární v Brně zůstane.

jednán a schválen, ale proti se postavil rektor Univerzity Karlovy J.
Bělehrádek, profesorský sbor i akademický senát, kteří pochopili neúčel-
nost takového kroku. Počátkem srpna se ostatně jednoznačně pro za-
chování Vysoké školy zvěrolékařské v Brně vyslovil ministr školství
Z. Nejedlý. Vzápětí nato navštívili tuto školu zástupci ZNV a národní-
ho výboru města Brna a přislíbili všestrannou pomoc při její obnově.
Ovšem ani potom nebyla záležitost vyřízena. Třebaže prof. Nejedlý
vyslovil na základě memoranda, které mu 19. 8. 1945 zaslal profesorský
sbor, této škole opět podporu, objevily se další návrhy na její přeložení
do Plzně, Českých Budějovic a Hradce Králové. Ještě závažnější však
bylo rozhodnutí ministerstva školství z počátku roku 1946 o zřízení po-
bočky zvěrolékařské školy v Praze, která měla být jakousi první eta-
pou pro její přesídlení z Brna. Proti tomu opět protestoval ZNV v memo-
randu z dubna 1946, kde poukazoval na lepší materiální podmínky Br-
na, nedostatek kvalifikovaných sil pro obsazení učitelských míst na
dvou školách a zdůraznil, že akce byla vyvolána jen osobními ambice-
mi některých úředníků ministerstva, zřejmě bez vědomí ministra. Si-
tuace se však postupně konsolidovala, zejména vzhledem k pomoci, kte-
rou Vysoké škole zvěrolékařské poskytoval ZNV, jenž měl zájem na je-
jím udržení v Brně, takže mohla být zahájena normální výuka i vědec-
ká práce.⁹⁾

Zvláště obtížná situace vznikla na brněnských vysokých školách na
počátku zimního semestru šk. r. 1945—1946, kdy se jí byl nucen několi-
krát zabývat brněnský i Zemský národní výbor. 11. října se na radni-
ci konala porada zástupců studentských spolků, Svazu vysokoškolského
studentstva a rektorů, kde byly tlumočeny požadavky na zajištění otopu
a okenního skla, aby bylo možno vůbec zahájit výuku. Ačkoli byl vysloven
příslib pomoci, situace se nelepšila a tak byla o týden později svolána
nová porada, na níž byly opakovány požadavky předchozí. Studenti
přitom prohlásili, že jsou ochotni všemi silami pomoci k zvládnutí situa-
ce, pokud jim k tomu budou poskytnuty nástroje a odborný dohled, kte-
rý jim pak jménem odborů slíbil tajemník KOR V. Kapoun. Třetí set-
kání se konalo 9. listopadu a představitelé vysokých škol museli konsta-
tovat, že se stav nijak nezměnil, třebaže studenti i profesori skutečně
začali sami s opravami. Jak se v této souvislosti ukázalo, měli na situa-
ci vinu nepochybně představitelé nekomunistických stran v ZNV i národ-
ním výboru města Brna, kteří se mnohdy jen vymlouvali na malé pra-
vomoci, nerespektovali rozhodnutí ministerstev apod. Příznačný pro je-

⁹⁾ 50 let vysokého veterinárního učení v Brně, s. 77—79; Slovo národa z 12. 8. 1945,
Ministr dr. Nejedlý o moravských vysokých školách; Slovo národa z 26. 2. 1946, O dru-
hou vysokou školu zvěrolékařskou; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón
1817; B 280 Zemský národní výbor I, kartón 84, zápis z 34. schůze rady dne 23. 9. 1946.

jich postoj byl závěr posledního jednání: jakmile zástupci vysokých škol opustili místnost, navrhli ihned, aby již nikdy nebyly žádné delegace do jednání národního výboru v Brně zvány.¹⁰⁾

Kritická situace byla nicméně zvládnuta, mimo jiné i za pomoci horníků, kteří dodali vysokým školám mimořádné přídělky uhlí,¹¹⁾ avšak větší opravy budov trvaly ještě v letech 1947—1948.

Velikou bolestí zejména v prvních měsících po osvobození byl naprostý nedostatek ubytovacích míst a menz. 28. 5. 1945 se z podnětu brněnského národního výboru ustavil výbor pro sociálně zdravotní péči, který si vytkl za úkol vrácení všech studentských sociálních institucí, zejména Kounicových a Sušilových kolejí, předání českým studentům majetku německých studentských zařízení a konečně opatřit ubytování a stravování pro 1000 vysokoškoláků. 29. května přijala sice vláda usnesení, že je třeba vrátit školám veškerý majetek, kterým disponovaly do 30. 9. 1938, resp. též za války, avšak téhož dne pověřil ZNV dr. Černocho, aby učinil kroky k zajištění potřeb studentů, vzhledem k tomu, že Kounicovy koleje nebudou v dohledné době uvolněny. V jejich prostorách byl totiž zřízen zajatecký tábor a v dalších se usídlil mimořádný lidový soud, jiné koleje zabrala armáda.¹²⁾

Dne 17. července vyzvalo ministerstvo školství a osvěty ZNV, aby neprodleně zajistil uvolnění všech brněnských kolejí a uvedl je do provozu. Velkou aktivitu projevoval Svaz vysokoškolského studentstva, který soustavně bombardoval ZNV, národní výbor města Brna, ministerstvo školství a práce a sociální péče žádostmi o vrácení kolejí a menz. Jeho snaha přinesla postupně určité úspěchy. 24. 8. 1945 se ZNV usnesl, že osoby dosud internované v Kounicových kolejích budou přemístěny jinam a brněnský národní výbor přijal rozhodnutí o soupisu nadměrných bytů, v nichž měli být nuceně ubytováni studenti. Tím ovšem nebyla věc ani zdaleka vyřešena. Koleje byly uvolněny až po dalších průtazích a činnost mohly zahájit zčásti od 1. 1. 1946 a zbytek v říjnu 1946. Nacházely se totiž ve velice špatném stavu a v Brně nebylo kapacity na jejich opravu, kterou nakonec provedli většinou svépomocí sami studenti.¹³⁾

¹⁰⁾ AMB Zápisy o schůzích presidia, kartón 1, zápis o schůzi presidia dne 12. 10. 1945; Čin z 13. 10. 1945, 8000 vysokoškoláků nemá kde jíst a 4000 kde bydlet; Rovnost z 13. 10. 1945, Budoucnost brněnských vysokých škol; Národní obroda z 20. 10. 1945, Požadavky brněnských vysokých škol.

¹¹⁾ V letech 1946—1947 přijížděli na oplátku studenti z Brna do ostravských dolů (Rovnost z 27. 6. 1945, Vysokoškoláci na uhelnou brigádu).

¹²⁾ J. Zapletal: Vraťte studentstvu jeho sociální instituce, Rovnost z 31. 5. 1945; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 58, zápis z 8. schůze předsednictva dne 29. 5. 1945.

¹³⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1790; Rovnost z 25. 7. 1945, V zájmu ubytování vysokoškolských studentů; AMB Zápisy o schůzích presidia, kartón 1, zápis o schůzi presidia dne 16. 8. 1945; Slovo národa z 8. 9. 1945, Kaunicovy koleje budou vyklizeny; uvolněny byly též Sušilovy koleje.

Postarat se bylo třeba též o jejich stravování. Počátkem června byl sice dán k dispozici Kounicův palác s Akademickou menzou, ale vzhledem k tomu, že zde za války byly kanceláře NSDAP a část zařízení byla převezena na právnickou fakultu, kde sloužilo v kantýně gestapa, nemohla tato menza začít ihned fungovat. Provizorně se vařilo v kuchyni restaurace na Stadionu, ale to zdaleka nedostačovalo. 3. 10. 1945 se studenti obrátili otevřeným dopisem na ZNV, národní výbor města Brna a veřejnost, v němž informovali o svých neutěšených poměrech. Uváděli v něm mimo jiné, že 12 000 studentů nemělo kde bydlet a sedm tisíc zajištěno stravování.¹⁴⁾ Situací se v říjnu 1945 zabývalo několik porad zástupců vysokých škol, národních výborů a vysokoškoláků, kteří se roztrpčeně domáhali nápravy. Jejich požadavky byly sice nepochybně oprávněné, ale těžko jim bylo možno vyhovět tak rychle, jak si to přáli vzhledem k celkovým potížím, v nichž se republika v poválečných měsících nacházela. Mimo to bylo nyní zapsáno na brněnských vysokých školách pětikrát více posluchačů než před válkou.

Krokem kupředu se stalo zřízení Správy studentského majetku výnosem ministerstva školství a osvěty z 21. 9. 1945, která přijala ihned opatření k obnově kolejí a menz, resp. jejich vrácení studentům. Již v únoru 1946 obhospodařovala Správa Zemědělskou kolej, První vysokoškolskou kolej, Technickou a Veterinární kolej i řadu bývalých německých kolejí. Zajištěn byl též provoz čtyř menz a to Akademické, Zemědělské, První vysokoškolské a na právnické fakultě. Do konce listopadu 1945 pak vyklidilo ministerstvo národní obrany všechna studentská zařízení a ponechalo si pouze budovu bývalé německé Mensa academica, kterou potřebovala vojenská správa pro svoje účely.¹⁵⁾

Součástí procesu obnovy vysokých škol v Brně bylo doplnění jejich učitelských sborů. V průběhu války zahynulo celkem 40 profesorů a docentů, po osvobození jich řada odešla na jiné vysoké školy, hlavně do Prahy, jiní byli penzionováni a několika zakázáno působení pro kolaboraci. K návrhům profesorských sborů bylo na univerzitě jmenováno do konce roku 1945 13 řádných a dva mimořádní profesori, na Vysoké škole zvěrolékařské čtyři profesori, na Vysoké škole zemědělské žádný, ale habilitovalo se zde devět docentů, na technice do konce roku 1946 bylo ustanoveno 27 profesorů.

¹⁴⁾ F. Ninger: Sociální a zdravotní péče o vysokoškolské studenty, Slovo národa ze 6. 6. 1945; Slovo národa ze 6. 10. 1945, Otevřený list brněnského vysokoškolského studentstva; Rovnost z 20. 10. 1945, Potřeby brněnských vysokých škol.

¹⁵⁾ E. Venhoda: Budujeme správu studentského majetku na Moravě, Čin ze 3. 2. 1946; O. Franěk a kol., cit. práce, s. 20; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1790; mimo dispozici Správy stály pouze Kounicovy a Sušilovy koleje, které měly svoje vlastní vedení. Tento stav přetrval do roku 1951, kdy celou agendu převzala Ústřední správa kolejí a menz.

Každý návrh na profesuru i docenturu musel být předem schválen závodní radou příslušné vysoké školy a ZNV, které se vyjadřovaly k národnosti a politické spolehlivosti. Například v srpnu 1945 dal ZNV souhlas k návrhu na jmenování tří docentů techniky a v prosinci sedmi profesorů univerzity a techniky. Pokud se výjimečně stalo, že návrh nebyl ZNV předložen, jak tomu bylo u několika univerzitních profesorů v červnu 1945, vznesl velmi energický protest.¹⁶⁾

☆

Vedle obnovy stávajících byly po osvobození v Brně zřízeny též dvě nové vysoké školy a to Vysoká škola sociální a Janáčkova akademie múzických umění.

Iniciátory zřízení Vysoké školy sociální byli někteří profesori Masarykovy univerzity a Svaz spolku sociálních pracovníků. V pozadí této aktivity stála ovšem národně socialistická strana, která viděla v brněnské škole jakousi protiváhu pražské Vysoké školy politické a sociální a to s ohledem na tradičně silné pozice, které v Brně měla. Zpočátku se uvažovalo pouze o zřízení sociální fakulty Masarykovy univerzity, ale již v memorandu, které 29. 6. 1945 rozeslal přípravný výbor, se hovořilo o samostatné vysoké škole, jež by připravovala odborníky pro otázky rodinné, zdravotní, sociální péče apod. Podporu tomuto úsilí vyslovil akademický senát univerzity i ZNV. A tak, když 17. 9. 1945 požádal přípravný výbor lékařskou fakultu o zapůjčení několika místností, aby mohla být zahájena výuka, protože prý ministerstvo školství dalo závazný příslib, že na podzim bude škola otevřena, bylo mu vyhověno. Ve skutečnosti organizátoři dobře věděli, že se v této době na ministerstvu školství a osvěty i ochrany práce a sociální péče teprve uvažovalo a zřízení jakési pobočky pražské Vysoké školy politické a sociální.

Přesto se 2. října přípravný výbor obrátil na ZNV, aby převzal náklady na otop a osvětlení s tím, že ministerstvo školství údajně povolilo předběžný zápis a orientační kurs, které měly předcházet vlastnímu zahájení výuky na Vyšší zdravotně sociální škole a ta měla být přípravnou fází pro Vysokou školu sociální. V tomto duchu byl též informován tisk a národně socialistické a lidovecké noviny přinesly zprávy, jako by se již jednalo o vyřízenou záležitost.¹⁷⁾

Přitom o den dříve byl přípravný výbor ministerstvem školství vyžván, aby zrušil všechny předběžné zápisy, poněvadž otázka Vysoké školy sociální měla být projednávána až v souvislosti s přípravou další

etapy rozvoje vysokého školství na léta 1946—1947. V této souvislosti se začaly objevovat některé nerealistické návrhy, jako např. na zřízení zemské Vysoké školy sociální placené z rozpočtu ZNV. Dočasně konec těmto úvahám učinil dekret prezidenta č. 140 Sb. z 26. 10. 1945, kterým se zřizovala Vysoká škola politická a sociální v Praze, resp. vl. nař. č. 9/1946 Sb., jímž byl vydán statut této školy, stanovící v § 3, že sociální fakulta má otevřít dva první ročníky i v Brně.

K slavnostnímu zahájení výuky v těchto ročnících došlo 2. 3. 1946 v Mahenově divadle za účasti zástupců vysokých škol, ministerstev a národních výborů. Tento krok uvítal zejména nekomunistický tisk, který si zároveň neodpustil invektivy o potřebě budování nadstranických, nepolitických škol.¹⁸⁾

Záhy se ovšem začaly dostavovat potíže, a to nejen pokud šlo o materiální vybavení, jaké měly i jiné vysoké školy, ale i v podobě nedostatku kvalifikovaných pedagogických sil.

Hned na první poradě designovaného profesorského sboru této školy 3. 3. 1946 bylo usneseno navrhnout rektorovi, aby bylo provedeno oficiální ustavení sboru. Zároveň se mělo začít s klíčovými přednáškami. Hned v příští schůzi bylo rozhodnuto požádat národní výbor města Brna, aby při zpracování regulačního plánu pamatoval na potřeby této školy. V dalších měsících se ukazovalo, že k rychlému splnění těchto požadavků zřejmě nedojde. Pokud se jednalo o budovu, měla brněnská pobočka pouze propůjčeny místnosti, vesměs od lékařské fakulty a nikdy nebylo docela jasné, zda dojde k prodloužení nájemní smlouvy. Například od počátku roku 1946 bylo podáno nejméně šest žádostí o přidělení nějakých místností, ale bez úspěchu. Komplikace byly i pokud šlo o profesorský sbor a přesné vymezení vztahů k pražskému rektorátu. Už od počátku května 1946 byla opakována žádost o definitivní ustavení profesorského sboru v Brně, určení zásad organizace a správy pobočky apod. Ani v tomto případě nedošlo k brzkému řešení. Nepochybně značný vliv na tento stav měla okolnost, že se v Brně nepodařilo nalézt potřebné množství odborníků, kteří by jako interní členové přišli na novou školu, jež tak naprostou většinu výuky i zkoušek zajišťovala externisty.¹⁹⁾

Brněnská pobočka byla čtyřsemestrální. Na konci každého semestru skládali posluchači zkoušky a po ukončení studia státní komisionální zkoušku. Pokud chtěli získat úplné vysokoškolské vzdělání, museli vykonat doplňovací zkoušky do pátého semestru a pokračovat v Praze.

I přes neutěšené poměry neutichly hlasy, žádající ustavení samostat-

¹⁶⁾ Čin z 3. 3. 1946, Vysoká škola politická a sociální v Brně; Slovo národa z 3. 3. 1946 Nové vysoké učiliště v Brně; V. Stránský: Smysl Vysoké školy politické a sociální, Národní obroda z 3. 3. 1946.

¹⁹⁾ SOAB B 285 Vysoká škola sociální, kartón 33, čj. 312—999 a čj. 1000—1610.

¹⁶⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1813 a 1823.

¹⁷⁾ SOAB B 285 Vysoká škola sociální, kartón 33, čj. 1—311; Národní obroda ze 4. 10. 1945, Vysoká škola sociální v Brně; Slovo národa z 2. 10. 1945, Vysoká škola sociální v Brně.

né vysoké školy v Brně. Příznivá situace se utvořila po volbách v roce 1946, kdy národní socialisté získali křeslo ministra školství a školský referát na ZNV. Na počátku října 1946 se konala schůze studentů brněnské pobočky, kteří přijali rezoluci o její přeměně na samostatnou vysokou školu. Oficiální podporu jim v zápětí vyslovila národně socialistická poslankyně Uhlířová, která intervenovala u ministra školství J. Stránského, jenž zase přislíbil pomoc, zejména pokud šlo o překonání námitek ministra financí. Mimo to formulovala Uhlířová ostré podání, v němž prohlašovala daný stav za neudržitelný a nespravedlivý a žádala, aby od šk. r. 1946—1947 byla otevřena Vysoká škola sociální v Brně. Záležitost se konečně dostala až do Ústavodárného národního shromáždění (ÚNS), kde se jí zabývala subkomise kulturního výboru, která výboru doporučila, aby vypracoval návrh příslušného zákona. Formálně jej pak podala skupina moravských poslanců a odůvodnila potřebou realizace Košického a Budovatelského vládního programu, jehož úkoly v oblasti sociální by nemohly být provedeny bez odborně vzdělaných lidí. Navrhovatelé tvrdili, že v Brně byly dány všechny podmínky a jeho poloha vyhovovala i potřebám Slovenska.²⁰⁾

Hlavními zastánci návrhů zůstali národní socialisté, kteří v průběhu jednání ve výboru ÚNS mimo jiné kritizovali ministerstvo ochrany práce a sociální péče vedené komunistou Z. Nejedlým za nedostatečnou podporu a naznačovali, že se tu prý jednalo o projev nezdravého pražského centralismu. O zřízení této školy se pak jednalo ve výborech ÚNS ještě několikrát a jak se ukazovalo, proti nebylo jen ministerstvo práce a sociální péče, ale též průmyslu, Úřad předsednictva vlády, Vysoká škola politická a sociální i další instituce a orgány. Oprávněně bylo poukazováno především na nedostatečné zajištění školy potřebným počtem habilitovaných učitelů. Přesto však označila poslankyně Uhlířová ve schůzi profesorského sboru brněnské pobočky a zástupců nekomunistických stran 24. 2. 1947 tento postoj za pouhou prestižní záležitost Prahy a slibovala podporu národních socialistů. V podobném duchu vystoupil i pracíkový lidovec Bohdan Chudoba.²¹⁾

Osnova zákona a zřízení Vysoké školy sociální byla projednána v plénu ÚNS 24. 6. 1947. S projevy vystoupili především zpravodajové výborů kulturního, rozpočtového a sociálně politického, kteří přirozeně odůvod-

²⁰⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 84; B 285 Vysoká škola sociální, kartón 48; Čin z 13. 12. 1946, Návrh na zřízení samostatné vysoké školy sociální; Tisky Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé, návrh. posl. Pažoutové, Uhlířové, dr. Chudoby a druhů na vydání zákona, kterým se zřizuje vysoká škola sociální v Brně, tisk 267 z 10. 12. 1946.

²¹⁾ Slovo národa z 20. 10. 1946, O zřízení vysoké školy sociální v Brně; Rovnost z 28. 1. 1947 Jednání o Vysoké škole sociální v Brně opět na pořadu; SOAB B 285 Vysoká škola sociální, kartón 45.

ňovali potřebu zřízení této školy a to prakticky stejnými argumenty, které uvedli navrhovatelé. Zdůraznili, že se nejedná o projev nějakého separatismu, ale pouze zdravé decentralizace a plní se přání celé Moravy. Politické pozadí celé akce však prozradil národně socialistický poslanec Lesák, který ostře napadl ve svém vystoupení poměry na pražské Vysoké škole politické a sociální, jejíž levicové zaměření bylo dobře známo. Uvedl, že mezi oběma školami nyní dojde ke zdravému soutěžení a tím zároveň naznačil, jakou orientaci bude chtít jeho strana brněnské škole vtisknout.²²⁾

Vlastní text zákona č. 124/1947 Sb. byl velmi stručný. Stanovil, že se od zimního semestru šk. r. 1947—1948 zřizuje v Brně Vysoká škola sociální s právem udílet akademické hodnosti. Její statut, studijní a zkušební řády měla vydat vláda a ministr školství a osvěty.

Osamostatněním této školy se však mnoho na jejich poměrech nezlepšilo. 22. 8. 1947 pověřil až na další ministr školství prof. I. A. Bláhu funkcí rektora. Pokud se jednalo o materiální podmínky a získání potřebných odborníků, situace zůstala i nadále nezměněna a trvala v této podobě až do roku 1949, kdy byla škola zák. č. 227 Sb. zrušena.

Řada komplikací provázela i zřízení Janáčkovy akademie múzických umění, protože to byli opět hlavně národní socialisté, kteří z této otázky udělali prestižní záležitost, motivovanou politickými cíli. V souvislosti s jednáním o vytvoření Akademie múzických umění v Praze byl vznesen i požadavek na podobnou vysokou školu pro Brno. Na přelomu října a listopadu 1945 o tom jednalo na ministerstvu školství několik oficiálních delegací i zástupci Akčního výboru posluchačů brněnské konzervatoře, kteří vypracovali memorandum zdůvodňující návrh tradicemi hudební Moravy i její kulturní současností. Ve stejném tónu vyzněla rezoluce Zemské kulturní rady z listopadu 1945.²³⁾

V polovině tohoto měsíce navštívil ministerstvo školství kulturní referent ZNV dr. Černoch, jemuž kompetentní činitelé vysvětlili, že prozatím nelze v Brně tuto školu zřídit s ohledem na požadavky hospodárnosti a takto informoval ministr školství při návštěvě Brna v listopadu oficiální deputaci města. Slíbil nicméně, že v Brně bude vytvořeno při konzervatoři vysokoškolské oddělení.

Za této situace se věci chopili brněnští národní socialisté a pod heslem obrany zájmů kulturní Moravy se dožadovali ustavení vysoké školy

²²⁾ Těsнопisecké zprávy o schůzích Ústavodárného národního shromáždění republiky Československé, zápis z 59. schůze dne 24. 6. 1947; v podobném duchu psal o této škole nekomunistický tisk (viz např. Národní obroda z 5. 4. 1947, Vysoká škola sociální v Brně a z 28. 6. 1947, Morava má své vysoké učení sociální).

²³⁾ Rovnost z 29. 10. 1945, Také Brno žádá vysokou školu hudební; Rovnost ze 4. 11. 1945. Zatím nevyřízeno; Národní obroda ze 4. 11. 1945, Brněnská konzervatoř ztracena?; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 83.

uměleckého směru. V tomto duchu 12. 12. 1945 interpelovali ministra školství, který jim ovšem v odpovědi připomněl závěry své listopadové návštěvy i příslib stolice AMU v Brně.²⁴⁾

V průběhu roku 1946 se pokračovalo v jednáních a v listopadu se záležitost přetřásala v kulturním výboru ÚNS. Osnovu zákona, kterým se zřizuje odbočka hudebního odboru AMU v Brně, schválila vláda 26. 8. 1947. V důvodové zprávě se připomínalo, že již při zřizování pražské vysoké školy umělecké bylo několik jejích profesorů pověřeno působením v Brně, což se nyní mělo jen legislativně potvrdit. Ustavení odbočky bylo chápáno jako krok k rozvoji moravského kulturního života, snížení nákladů na profesorský sbor i úspora pro studenty. Ve výborech ÚNS bylo však nakonec přeci jen prosazeno, že v Brně bude samostatná škola. V plénu byla jedinou diskutující poslankyně Pažoutová, která navrhla, aby brněnská akademie byla pojmenována po L. Janáčkovi.²⁵⁾ Zák. č. 168/1947 Sb. o zřízení Janáčkovy akademie múzických umění byl velice stručný: stanovil, že škola má odbor dramatický a hudební a pověřil ministra školství, aby vydal příslušné prováděcí předpisy.²⁶⁾

Mimo to došlo v Brně v letech 1945—1947 na stávajících vysokých školách k zřízení některých nových fakult. Za pozornost stojí především ustavení pedagogické fakulty na univerzitě. Podle dekretu prezidenta č. 132/1945 Sb. o vzdělání učitelstva, zák. č. 100/1946 Sb., kterým se zřizují pedagogické fakulty a prováděcího nařízení č. 170/1946 Sb., došlo i v Brně k ustavení pedagogické fakulty. Obdobně jako na Univerzitě Karlově bylo třeba i v Brně překonávat konzervativní postoje některých profesorů. Profesorské sbory filozofické a přírodovědecké fakulty se postavily již proti návrhu zákona o pedagogických fakultách a i po jeho přijetí byly kladeny četné překážky tomu, aby tato fakulta mohla začít normálně fungovat. Teprve 19. 6. 1946 ustavil akademický senát k návrhu přírodovědecké fakulty komisi pro budování pedagogické fakulty, složenou z rektora, prorektora, děkana a proděkanů filozofické a přírodovědecké fakulty a zástupců obou zbylých fakult, jakož i odborníků, která byla doplněna v říjnu téhož roku o prof. F. Trávnička, pověřeného děkana budované fakulty. Tato komise měla rozhodovat o všech organizač-

²⁴⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 83; Rudé právo z 23. 11. 1945, Jednání o vyšším hudebním školství na Moravě; Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Prozatímního národního shromáždění republiky Československé, tisk 53 z 12. 12. 1945 a 286 z 19. 3. 1946.

²⁵⁾ Čin z 29. 8. 1947, Akademie musických umění v Brně; Tisky Ústavodárného národního shromáždění..., tisk 789 z 27. 8. 1947 a 795 z 9. 9. 1947; Těsnopisecké zprávy o schůzích..., zápis ze 69. schůze dne 12. 9. 1947.

²⁶⁾ V roce 1948 byl vydán organizační statut JAMU. 8. 5. 1948 byla škola slavnostně otevřena, přičemž nejdříve byl aktivován odbor hudební. Na zřízení této školy měla značný podíl filozofická fakulta, která poskytla učitelské kádry pro teoretické obory. Děkanem se stal komunista F. Wollman.

ních i osobních otázkách souvisejících s pedagogickou fakultou. Akademický senát zaujal též proti mínění ministerstva školství stanovisko, že tvoří-li nová fakulta součást univerzity, náleží až do ustavení profesorského sboru jemu veškeré jeho pravomoci. Vzápětí vytvořil zvláštní komisi k přípravě návrhů na jmenování profesorů.²⁷⁾

Dne 3. 10. 1946 pověřil ministr školství k návrhu prof. Trávnička 11 vědeckých pracovníků a odborníků z praxe prozatímním vedením přednášek a cvičení. 21. října se konala první schůze tohoto prozatímního sboru, o tři týdny později, 10. listopadu, byla fakticky zahájena výuka, imatrikulace se však konala až v březnu příštího roku. Značným problémem stále bylo definitivní schválení profesorů pedagogické fakulty. Návrhy byly sice podány již 12. 11. 1946, ale jejich vyřízení bylo ministerstvem protahováno tak, že ještě v květnu 1947 mohla právnická fakulta vyslovit stanovisko, že zástupce této fakulty nelze připustit k volbě rektora, protože dosud nemá řádně zřízený sbor. Ač proti tomu děkan protestoval, vyslovil se akademický senát, že pedagogická fakulta se skutečně volby účastnit nemůže. A tak byla v Brně, stejně jako v Praze tato otázka definitivně vyřešena až po únoru 1948.²⁸⁾

Druhou novou fakultou na brněnské univerzitě se stala farmaceutická. Iniciativa k zřízení samostatného lékarnického studia vzešla od lékarnického grémia v Brně, jež navrhlo, aby bylo ustaveno při přírodovědecké fakultě. 10. 6. 1945 dal její profesorský sbor souhlas a od 4. 10. 1945 bylo dvouleté studium zavedeno. Slavnostní zahájení se konalo 1. 12. 1945. Vlastním vybudováním studia byl pověřen prof. V. Morávek, který přitom musel překonat četné organizační, personální i věcné potíže, spojené s vytvořením ústavů pro farmaceutickou chemii a farmakologii. Situace se vyhroutil dokonce natolik, že v únoru 1946 sdělil ministr školství, že nebudou-li nalezeny potřebné budovy, bude studium farmacie v Brně zrušeno. Teprve potom se našlo řešení. Postupně krystalizovaly podmínky pro vytvoření samostatné fakulty, ale pro rozpory mezi zainteresovanými ministerstvy byla v listopadu 1947 stažena osnova příslušného zákona. Ten byl schválen až v příštím roce pod č. 190 Sb. o lékarnickém studiu, které probíhalo na lékařské fakultě.²⁹⁾

Ihned po osvobození byla na Vysoké škole zemědělské dán podnět k vytvoření zvláštního ovocnářsko-zahradnického oboru, případně zahrad-

²⁷⁾ Archív UJEP, Akademický senát R1—D2, R1—D3, R1—D4, R1—D5; Dějiny university v Brně, s. 247 a násl.; J. Kopáč: Dvacet let vysokoškolského vzdělání učitelstva v Brně, in: Dvacet let pedagogické fakulty University J. E. Purkyně v Brně, Brno 1966, s. 16—17.

²⁸⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1798; Dějiny university v Brně, s. 248.

²⁹⁾ Rovnost z 2. 12. 1945, Zahájení vysokého studia farmaceutického v Brně; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1795.

nické fakulty. K tomuto účelu vypracovala komise profesorského sboru elaborát, jenž byl v březnu 1946 zaslán ministerstvu školství a zároveň bylo usneseno, že od šk. r. 1946—1947 se tento předmět bude vyučovat samostatně. Ministerstvo návrh přijalo s upozorněním, že i pražská škola podala podobný podnět a ten již projednával kulturní výbor PNS. Na to došlo k řadě jednání mezi oběma školami a ministerstvem. Brněnská Vysoká škola zemědělská poukazovala na to, že Morava má lepší podmínky pro rozvoj ovocnářství a zahradnictví než Čechy, připomínala se, jako ostatně ve všech podobných případech, poloha, která vyhovovala též Slovensku, příznivá situace Lednice, kde měla fakulta fungovat, s rozsáhlým a vhodným parkem apod. Celou záležitostí se v listopadu 1946 zabýval kulturní výbor ÚNS za účasti členů rektorské rady, který dal zásadní souhlas ke zřízení tohoto oboru v Brně a stejné stanovisko zaujal počátkem roku 1947 i ministr školství. Ten též nakonec rozhodl, že dosavadní hospodářský odbor brněnské Vysoké školy zemědělské bude rozdělen na zemědělský a vinařsko-zahradnický, který bude umístěn v Lednici. Proti tomu sice protestovaly Jihomoravské vinařské závody v Mikulově, které tvrdily, že mají lepší předpoklady pro zajištění výuky, ale nakonec přeci jen zvítězila výhodnější poloha Lednice.³⁰⁾

V souvislosti s realizací Košického vládního programu byla i v Brně diskutována otázka zřízení nových stolic dějin, práva a ekonomiky SSSR. Hovořilo se o ní již na 4. schůzi předsednictva ZNV 16. 5. 1945 a znovu při zahájení nově zvoleného ZNV 6. 11. 1945. Jednomyslně bylo doporučeno zřídit příslušné stolice na právnické a filozofické fakultě Masarykovy univerzity s tím, že by posluchači ostatních vysokých škol tyto přednášky navštěvovali. Zvláštní stolice však ustaveny nebyly, ale od zimního semestru šk. r. 1946—1947 začali externisté konat na právnické fakultě přednášky o ústavě SSSR, později nahrazené vybranými partii ze sovětského práva a dále o národním hospodářství SSSR. Výuku dějin Sovětského svazu zajišťoval na filozofické fakultě prof. J. Macůrek.³¹⁾

Vcelku bez většího ohlasu zapadly návrhy na zřízení katolické i nekatolické bohoslovecké fakulty podané v prosinci 1945 a v lednu 1946 na půdě ZNV. S větším důrazem bylo prosazováno vytvoření Vysoké školy obchodní. V červnu 1945 byl vytvořen přípravný výbor zájemců o tuto školu, který 29. 6. 1945 svolal schůzi, již se účastnili i zástupci uni-

³⁰⁾ M. Vávra: Padesát let Vysoké školy zemědělské v Brně, Vysoká škola zemědělská v Brně 1968, s. 101; Slovo národa ze 14. 4. 1946, Potřebujeme vysokou školu zahradnickou na Moravě; Čin ze 17. 11. 1946, Nové vysoké školy v Brně; SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 84 a 43.

³¹⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 58 a 83; Rovnost z 8. 11. 1945, O vysokou školu hudební a stolice ekonomie a práva v Brně; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1819; Seznam přednášek na Masarykově universitě v Brně pro šk. rok 1946—1948, Brno 1946—1947.

verzity, techniky, obou národních výborů a zájmových korporací. V projevech, které zde byly proneseny, zdůrazňovali řečníci velký zájem studentů, vhodnou polohu města a potřebu Moravy mít náležitě vzdělané lidi pro řízení průmyslu a obchodu. Posléze bylo rozhodnuto, že dojde k ustavení zvláštního studia při právnické fakultě. Záležitostí se ještě v červenci zabýval akademický senát univerzity, který vytvořil komisi pro posouzení problému. Ta v prosinci 1945 doporučila nezřizovat obchodní studium a po dalším jednání s pražskou Vysokou školou obchodní měla být při právnické fakultě vytvořena dvouletá exportní akademie.³²⁾ Nakonec byl v šk. r. 1946—1947 zde zřízen jen lektorský předmět podnikové hospodářství, který v příštích letech zmizel.

☆

Na závěr je třeba alespoň stručně rozebrat politické poměry na brněnských vysokých školách.³³⁾ Jednou z prvořadých otázek se stala očista jejich řad od nepřátel, zrádců a kolaborantů. Již 16. 5. 1945 nařídil ZNV, aby byly uzavřeny německé školy včetně techniky a zároveň bylo zakázáno příslušníkům německé národnosti jakékoli působení na vysokých školách. Na fakultách byly záhy ustaveny závodní rady, které podávaly návrhy na suspendování těch pracovníků, kteří se za války dopustili kolaborace; později převzaly jejich úkol disciplinární komise. Na právnické fakultě byli pro kolaboraci vyloučeni tři profesori a jednomu zastavena činnost do konce roku 1947. Na zbylých fakultách univerzity byli někteří učitelé suspendováni, ale řízení proti nim bylo zastaveno buď proto, že se nedokázalo provinění nebo dotyčný v průběhu řízení zemřel. V říjnu 1945 se zabývala závodní rada techniky očištěními případy deseti profesorů, honorovaných i soukromých docentů. Tam, kde byla dokázána kolaborace, navrhla vyloučení, pokud šlo o menší provinění, bylo doporučeno buď přeložení do penze nebo na jiné místo. Ti, u nichž nebyla zjištěna žádná závada, byli připuštěni k výuce. Procesem očisty prošli i všichni neučitelští zaměstnanci vysokých škol.³⁴⁾

Pro vysoké školy v Brně byl zřízen čestný soud, který měl fungovat jako druhá instance nad fakultními vyšetřovacími komisemi. Univerzita do něj vyslala předsedu, místopředsedu a tři přísedící, technika místopředsedu a ostatní školy po jednom přísedícím. Situace se však zkom-

³²⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 10 a 83; Rovnost z 3. 7. 1945, Bude v Brně vysoká škola obchodní?; Archív UJEP, Akademický senát R1—C15 a R1—C16.

³³⁾ Rovnost ze 17. 5. 1945, Důležité rozhodnutí zemského národního výboru. Toto opatření bylo potvrzeno dekretem prezidenta č. 123/46 Sb. o zrušení německých technik v Praze a Brně. Rovnost z 13. 5. 1945, Pořádek mezi mediky; F. X. Halas, cit. práce, s. 29—30; SOAB B 280 Zemský národní výbor Brno, kartón 1815; Archív UJEP, Akademický senát R1—C15.

³⁴⁾ Archív UJEP, Akademický senát R1—C16.

plikovala tím, že pravicové složky jeho činnost zlehčovaly, byly vytvářeny konstrukce o právní bezvýznamnosti rozhodnutí a nakonec v prosinci 1945 SVS odvolal svého zástupce u čestného soudu, jehož činnost nazval fraškou. To vyvolalo naopak ostrou reakci akademického senátu, který žádal disciplinární zákrok a prohlásil, že nebude-li delegát studentstva urychleně vyslán, bude se jednat bez něho. V každém případě se nepodařilo do února 1948 důslednou očistu provést.³⁵⁾

Prošetřování národní a politické spolehlivosti bylo prováděno i mezi studenty. Každý musel podepsat prohlášení o své činnosti za okupace a zápis se prováděl podmíněně. Pokud vyšly najevo závadné skutečnosti, byli posluchači ze studia vylučováni.

Mezi profesorskými sbory se vesměs neprojevovala vyhraněnější příslušnost k některé politické straně. Zejména v prvních měsících přetrvávalo stanovisko o nadstranickém rázu vysokých škol, kam politika nepatří. Postupně se stále zřetelněji ukazoval opak a při řešení konkrétních otázek vystupovaly stále více zcela určité politické postoje. Výjimku představovala právnická fakulta, kde prof. J. Stránský byl členem vlády za národně socialistickou a prof. A. Procházka za lidovou stranu, prof. V. Kubeš patřil k čelným ideologům národních socialistů a prof. V. Vybral byl aktivním lidovcem. Otevřeně se k národním socialistům hlásili též někteří učitelé Vysoké školy sociální. KSČ neměla mezi profesory příliš silné zastoupení, ale na druhé straně byla jejími členy řada významných osobností jako prof. F. Trávníček, O. Chlup, F. Herčík, J. Kroha, O. Hykeš a další. Opomenout nelze též levicově orientované nestraníky jakými byli prof. Hora, Podlaha, Blažke a jiní.

Organizace KSČ na brněnských vysokých školách zahájily práce na podzim 1945, nejdříve na technice. Zpočátku byli členy základních organizací jen zaměstnanci, později se připojili i studenti. Jejich práci řídil vysokoškolský výbor strany.³⁶⁾ Ačkoli nešlo o početně velké složky, měly značnou autoritu, protože v jejich řadách byli bývalí vězňové koncentračních táborů, partyzáni a vojáci armád bojujících za naši svobodu.

Výrazněji se projevoval politický život ve studentských spolcích, třebaže oficiálně platil zákaz politické činnosti na fakultách, jenž se brzy ukázal jako iluzorní. Svoji činnost obnovil Svaz vysokoškolského studentstva, jehož členy byly spolky posluchačů škol resp. fakult. V prvních volbách do fakultních spolků na podzim 1945 získali převahu národní socialisté, kteří měli většinu i v SVS.³⁷⁾

³⁵⁾ H. Kráčmarová, cit. práce, s. 141.

³⁶⁾ O. Franěk a kol., cit. práce, s. 25; H. Kráčmarová, cit. práce, s. 82; schůze ZO KSČ se většinou konaly na agitačně propagačním oddělení KV KSČ.

³⁷⁾ B. Pšir: Ke 40. výročí university J. Ev. Purkyně v Brně, in: Brno v minulosti a dnes III, Brno 1961, s. 215; Rovnost z 20. 5. 1945, Projev brněnského studentstva.

Hladinu politického života Brna rozvířily události z února 1946. 30. ledna zahájil mjr. V. Šoffr výuku předmětu nauka o obraně státu a na úvodní přednášku pozval zástupce tisku. Nazítří publikovala Rovnost článek kritizující úroveň přednášky, v níž V. Šoffr hájil mladé lidi, kteří za války studovali v Německu, obviňoval dělníky ze šmelinářství, prohlašoval, že nepotřebujeme žádné výhodné hranice ani aliance apod. Záležitost byla prošetřována vojenskými orgány, které požádaly Rovnost, aby ji dále nerozvířovala a zároveň bylo sděleno, že mjr. Šoffr nebude do konce zimního semestru přednášet. Mezitím navštívila redakce Rovnosti delegace studentů techniky a předložila dopis, požadující otištění plného znění přednášky a omluvu mjr. Šoffrovi. Rovnost text přednášky otiskla, ale odmítla se omluvit, protože obsah vystoupení byl podle jejího mínění reakční a v rozporu s míněním pracujících.

Zároveň rostlo mezi studenty, hlavně na technice, uměle vyvolávané napětí. 4. února vypracoval z podnětu Spolku posluchačů techniky SVS rezoluci, kterou rozeslal do redakcí brněnských novin, v níž kritizoval postup Rovnosti, ale v zápětí ji odvolal. 6. února se v kině Metro shromáždilo několik set studentů a očekávalo zahájení další přednášky. Sem se dostavil rektor univerzity V. Neumann a zemský velitel gen. Žák, kteří sdělili, že mjr. Šoffr onemocněl a přednášky budou pokračovat až v létě a vyzvali přítomné k rozchodu. Většina uposlechla, ale asi 150–200 studentů techniky odešlo před budovu Rovnosti, kde vykřikovali protistátní hesla. Později vyšlo najevo, že šlo o připravovanou akci, protože mezi přítomné byly rozdávány štvavé letáky a činěny pokusy o vyvolání srážek, což zmařil zásah SNB a závodní milice Rovnosti. Vzniklou situaci zhodnotilo vedení odborové organizace Zbrojovky jako projev reakčních sil a vyzvalo pracující k účasti na demonstraci. Část zbrojováků odešla k technice, kde její delegaci přijali akademičtí funkcionáři. Potom se vrátili před Rovnost, kde se konala manifestace lidu, na níž promluvili zástupci odborů a ZNV, kteří odsoudili akce rozvracející Národní frontu.

Událost měla samozřejmě svoje dozvuky. Na obranu pravicových studentů i mjr. Šoffra vystoupili národní socialisté. Podle jejich tvrzení byla akce zbrojováků uměle inscenována, dokazovali, že stávkou v dané chvíli poškodila národní hospodářství a označili ji za podnik, který měl sloužit zájmům komunistů. V komentáři z 8. února k prohlášení ministra informací V. Kopeckého ve výboru ÚNS, se Svobodné Slovo jednoznačně postavilo za údajná práva studentstva. Oficiální stanovisko předsednictva národně socialistické strany v Brně z 11. února označilo vystoupení zbrojováků za pokus o rozbití národní jednoty, protestovalo proti narušování akademických svobod a dožadovalo se potrestání rušitelů veřejného klidu, konkrétně vedení odborové organizace Zbrojovky.³⁸⁾

V podobném duchu vyznělo i hodnocení lidové strany. Zpočátku se v jejím deníku psalo o menších nedorozuměních mezi studenty a dělníky, nicméně se dodávalo, že v žádném případě nelze strpět demonstrace. Stávku Zbrojovky hodnotili jako uměle vyvolanou a zbytečnou, protože prý k zvládnutí hloučku reakcionářů stačil zásah SNB. Postupně ovšem nabývaly jejich komentáře na ostrosti až dospěly k prohlášení, že se jeví neslýchaným, když jedna strana, tj. komunistická, zabránila přednášet členu vysokoškolského sboru.³⁹⁾

Sociální demokracie se pokusila zaujmout neutrální stanovisko. Její klub v národním výboru města Brna i předsednictvo brněnské organizace prohlásily, že je třeba přiznat tisku právo kritiky, ale též studentům možnost s ní nesouhlasit. Neschválily ani demonstraci studentů ani vystoupení Zbrojovky. Občané byli vyzváni ke klidu až do konce oficiálního vyšetřování. Mluvčí jejího pravého křídla se však vyslovil způsobem, který měl blízko spíše k mínění ostatních nekomunistických stran. Mezi jinými se zastával mjr. Šoffra, kritizoval zbrojovák za škody, které vznikly jejich stávkou a naznačil, že byla uměle vyvolána.⁴⁰⁾

Stanovisko KSČ bylo zcela jednoznačné. Vystoupení studentů, ale též odezvu pravicových stran chápala jako projev reakce, jejíž postup bylo třeba okamžitě zastavit. V tomto duchu vyzněly i rezoluce, které Rovnosti zasílaly různé závody a závěr jednání závodní rady Zbrojovky a KOR v Brně.⁴¹⁾

V dalších dnech po událostech 6. února proběhla v Brně řada schůzí Národní fronty, záležitostí se zabýval ZNV, jenž ve zvláštním prohlášení nabádal ke klidu a sliboval důkladné prošetření případu. V podobném tónu se obrátil 7. února akademický senát univerzity ke studentstvu.⁴²⁾

Vzhledem k tomu, že brněnské vedení SVS bylo v této době v rukách národních socialistů, nebyl nijak překvapující jeho přístup k věci. Ve své rezoluci označil psaní Rovnosti za zkreslené, vystoupení stu-

dentů jako pokojný, brutálně rózehnaný pochod a dožadoval se přísného vyšetření původce demonstrace dělníků.

Události měly dohru i na půdě ÚNS, kde se v ostré diskusi utkali komunističtí poslanci s národními socialisty a slovenskými demokraty. „Šoffriáda“ byla první otevřená zkouška sil zejména na vysokých školách v Brně, ale nejen na nich. Pokus vrazit klín mezi studenty a dělnickou třídu nakonec nevyšel. Významný podíl na tom měli studenti—komunisté na technice i univerzitě, z nichž řada (např. posluchači filozofické fakulty Hejl, Janše a jiní) se účastnili na protiakci s dělníky a později napomohli k odhalení pozadí akce pravice.

Třebaže závěrečná úřední zpráva ČTK označila jako původce událostí mjr. Šoffra a neodpovědnou část studentstva, které nazvala nositeli reakce, upevnila se právě po únorových událostech ve studentských spolcích i SVS pozice pravicových stran. Nepochybně k tomu přispělo i postavení národních socialistů v Brně, kteří zde zvítězili v květnových parlamentních volbách v roce 1946. Významně se aktivizovali též lidovci, kteří ustavili agilní Klub lidových akademiků, jenž ovlivňoval nábožensky založené studenty. Přes tyto složité podmínky se v zásadě podařilo komunistům udržet v podzimních volbách do studentských spolků dobré pozice a to vzhledem k tomu, že byla uzavřena dohoda o rozdělení mandátů, na jejímž základě získali tři místa v brněnském výboru SVS. V příštím roce se aktivity ujala lidová strana, která dosáhla převahy. Komunisté na fakultách však nezůstali pasivní, zvláště, když docházelo přímo k vytváření protikomunistických bloků. Jejich zásadový postoj, jak se ukázalo např. při volbách do studentských spolků na technice, dokázal strhnout i mnohé nestraníky. Navíc dokazovali konkrétními činy, jakými byla např. účast na brigádě v brněnských podnicích či ostravských dolech, že svoje hesla o pomoci republice myslí zcela vážně, což jim získávalo respekt.⁴³⁾ Nicméně i zde mohla být situace vyřešena až po únoru 1948.

☆

Vývoj vysokých škol v Brně v letech 1945—1947 nebyl nijak jednoduchý, stejně jako byly komplikované celkové tehdejší poměry. Dědictví, které zanechala předmnichovská republika v podobě nedobudovaných školských zařízení, ještě ztížené válečnými událostmi, vytvořilo po osvobození skutečně složitou situaci. Její řešení se odehrávalo v podmínkách

³⁹⁾ Národní obroda z 12. 3. 1946, Kritika je vědou demokracie; H. Kráčmarová, cit. práce, s. 137, 168; Slovo národa ze 17. 12. 1946, Národně socialistické studentstvo v čele SVS; Národní obroda z 12. 11. 1947, Většina studentů se hlásí k lidové straně; Dějiny university v Brně, str. 271—272; Rovnost ze 7. 4. 1946, Další brigáda brněnských vysokoškoláků komunistů a z 27. 6. 1947, Vysokoškoláci na uhelnou brigádu.

³⁸⁾ Rovnost z 31. 1. 1946, Jak si poslání naší brannosti nepředstavujeme; Slovo národa ze 7. 2. 1946, Bylo to nutné a 12. 2. 1946, Naše stanovisko; J. Suchý: Zjev velmi povážlivý, Slovo národa z 22. 2. 1946; Rovnost z 9. 2. 1946, Ministr Kopecký o brněnských událostech.

³⁹⁾ Národní obroda ze 7. 2. 1946, Brněnské studentstvo v ulicích a z 9. 2. 1946, Demonstrace a z 13. 2. 1946 Studentská otázka.

⁴⁰⁾ Čin ze 7. 2. 1946, K včerejším událostem, z 10. 2. 1946, Brněnské události 6. února a z 12. 3. 1946, Sociální demokracie k brněnským událostem.

⁴¹⁾ Rovnost ze 7. 2. 1946, Pracující zaručí jednotu národa a svobodu projevu, z 8. 2. 1946, Dělnictvo, armáda a pokrokové studentstvo jsou zajedno; F. Trávníček: Studentstvo a brněnské události, Rovnost z 15. 2. 1946; J. Pihál: Proti dělníkům nepůjdeme, Zbrojovák 5/46.

⁴²⁾ SOAB B 280 Zemský národní výbor I, kartón 83; Archiv UJEP Akademický senát R1—D1; deset fakultních organizací pražských vysokých škol vydalo zvláštní prohlášení, odsuzující původce akcí v Brně.

boje o charakter státu mezi silami pokroku a reakce. Tento zápas nutně ovlivnil nejen vlastní obnovu vysokých škol, ale i jejich další vývoj, resp. budování nových, z nichž se pravice pokoušela za každou cenu získat politický kapitál. Třebaže oficiálně zůstávalo pojetí vysokých škol jako apolitických institucí, nemohly přirozeně ani zdaleka žít v jakémsi politickém vakuu. Nutně se jich dotýkala činnost politických stran ať šlo o brněnské organizace nebo ústřední složky. Svoji roli někdy hrály lokální zájmy a přetrvávání tradičních konzervativních postojů. Řada problémů tak nemohla být v tomto období dořešena, některá opatření se ukázala jako nesprávná. Mnohdy se však podařilo pokrokovým silám vytvořit dobrý základ, na nějž bylo možno navázat po únoru 1948, kdy byla zahájena i nová éra vývoje vysokých škol v Brně.

(Řadu cenných podnětů pro zpracování tohoto článku mi poskytl prof. dr. F. Hejl, CSC., jemuž patří můj srdečný dík zejména za orientaci v politických poměrech na brněnských vysokých školách ve zkoumaném období.)

PAVEL MATES

Zur Entwicklung der Hochschulen in Brno in den Jahren 1945—1947

ZUSAMMENFASSUNG

Die Erneuerung der Hochschulen in Brno begann gleichzeitig mit der Befreiung der Stadt. Bald kam es zur Konstituierung der akademischen Funktionäre und es wurden Massnahmen zur Eröffnung des Unterrichts getroffen. Das alles ging unter den komplizierten Verhältnissen der Nachkriegszerrüttung vor sich, wo viele Gebäude der Hochschulen durch die Kriegereignisse stark beschädigt waren, die materielle Sicherung des Lehrprozesses, wie auch der Lehrer, fehlte usw. Ausser der Erneuerung der bestehenden, wurden in Brno in den Jahren 1945—1947 zwei neue Hochschulen gegründet und zwar die Hochschule für Sozialwesen und die Janáček Akademie der musischen Künste. Wie konkrete Materialien aufweisen, hatte die Errichtung dieser Schulen ihren politischen Hintergrund. Ausserdem kam es auch zur Eröffnung einiger neuen Fakultäten an den schon bestehenden Hochschulen.

Die kompromittierten reaktionären Professoren mussten die bestehenden Hochschulen verlassen, was aber nur einige extreme Fälle betraf. In den Professorenkollegien kam bis auf bestimmte Ausnahmen die Parteizugehörigkeit nicht offen zum Ausdruck, in Wirklichkeit spielte jedoch die Politik auch hier eine bedeutende Rolle. Die Studentenvereinigungen und der Hochschulstudentenbund blieben formell unpolitisch, de facto wurden sie aber nach und nach zur Arene von Zusammenstößen der politischen Parteien. Dies äusserte sich klar im Zusammenhang mit den von Rechtsparteien inspirierten Studentendemonstrationen vor der Redaktion der „Rovnost“ im Februar 1946. Die Leitungen der Studentenorganisationen lagen in den Händen der Rechtsparteien und diese Situation wurde erst durch die Februarereignisse 1948 verändert.

RECENZE

JEŠTĚ KE KONVOLUTU HUMANISTICKÝCH TISKŮ ŠIMONA SCHURERA FALKNOVSKÉHO

Přední znalec našeho humanistického písemnictví Josef Hejnic nedávno seznámil odbornou veřejnost se zajímavým konvolutem 25 humanistických tisků, uloženým v Knihovně Národního muzea v Praze (*J. Hejnic: Konvolut Šimona Schurera Falknovského*. ČNM, řada historická, 152, 1983, s. 48—55). Sborník podává cenné svědectví o kulturní orientaci severočeských humanistů v 16. stol. Do knihovny Národního muzea přešel z březnické zámecké knihovny. Jeho nejzajímavější součástí je soubor vitemberských a budyšínských přfležitostných tisků bohemikální povahy, dosud neznámých.

Monogram SF na přední desce, připsaný „M. Simon Schurerus Falconoviensis“ na předsádce a několikrát věnování dokládají, že konvolut byl majetkem jakéhosi mistra Šimona Schurera z Falknova. Josef Hejnic jej považuje za rodáka ze západočeského Sokolova, zjišťuje o něm, že se 30. 12. 1559 zapsal na studia ve Vitemberku a o jeho osudech uvažuje výlučně z obsahu konvolutu. Ukazuje se, že se Schurer za studí ve Vitemberku seznámil s několika studenty z Čech a i později s nimi udržoval přátelské styky. Byl to např. Tobias Stengelius, rodák z Krupky, působící po určitý čas v Lounech, nebo Severin Dresserus Jirkovský, doložený r. 1567 jako učitel v Č. Kamenici, kde byl pastorem jeho otec Laurencius. K Schurerovým přátelům patřil i saský rodák Tomáš Crusius, který po čtyři roky spravoval školu v Benešově nad Ploučnicí a později se na přání děčínské vrchnosti stal knězem, dále Jan Coccius, meklenburský rodák, který po studii v Praze a Vitemberku zakotvil jako kněz v Jílovém u Děčína, a Georg Schmeltzer Lauenstensis, jehož přívlastek ukazuje k saskému panství děčínské vrchnosti pana Günthera z Bünau.

R. 1567 navštívil Schurer Dressera v České Kamenici a dostal od něho tři básnické gratulace, které krátce předtím napsali Dresserovi k sňatku Crusius, Coccius a Schmeltzer. Od Stengelie získal snad již předtím Schurer jeho řecký epos o Jidáši, vytištěný ve Vitemberku r. 1563, a to rovněž s rukopisnou dedikací. Dalšími čísly sborníku jsou dílka profesorů i absolventů vitemberské univerzity, většinou gratulace a oslavné skladby na počest urozených i neurozených obyvatel luterských oblastí Německa. Čech se týkají Cruseniovy latinské oslavné básně na počest Jindřicha z Lobkovic na Peruci (1566) a na severočeské pány z Bünau, Salhausenu a Schönbergu (1567). Některá z těchto dílek jsou dedikována přímo Schurerovi, jiná jeho německým kolegům a Schurer je musel získat z druhé ruky. Kratší básnické věnování připsané k jednomu tisku je dílkem Dressera otce a oslavuje Jindřicha z Kurzbachu, pána na Ronově a Lemberku. V jiném je naopak pastor Dresser oslavován děčínským děkanem

Davidem Haymem Dippoldiswaldenským. Zájem původce konvoltu dokreslují tištěné noviny, veršované pojednání a píseň vztahující se k soudobým nábožensko-politickým zápasům v Německu, Nizozemí a Francii.

Všechny zmíněné tisky vznikly v letech 1563–1568. Kromě toho tu najdeme čtyři tisky vybočující ze souboru časově i obsahově. Je tu Avenariova astrologická příručka z r. 1537, oblíbená Glareanova geografie [1551], pojednání o slunečních hodinách [1559] a dva alchymistické traktáty [1564]. Podle nejasného příspěvku soudí J. Hejnic, že některé tisky získal Schurer až po r. 1594 a dal je svázat se svým dřívějším majetkem v jeden celek.

Schurerův konvolut názorně ukazuje, jak na severočeských statech saských pánů z Bünau (Děčín) a Salhausenu (Benešov n. P.) směřovala tamní luteránská inteligence k vitemberskému centru, ať už šlo o rodáky z Čech nebo o Sasy povoláné sem vrchností. Dodejme ovšem, že jádro Schurerova sborníku asi vzniklo bezprostředně po skončení Schurerových studií nebo ještě v jejich průběhu a nelze tedy z obsahu sborníku dělat závěry o trvalejší kulturní orientaci autorově. I tak jeho obsah plně koresponduje s tím, co víme o jazykovém, náboženském a kulturním vývoji v severních Čechách odjinud, jak naposledy ukázal M. Košťál [Počátky luterské reformace na lužickém pomezí. In: Z minulosti Děčína II, Děčín 1974, s. 26–41]. Je např. příznačné, že severočeští humanisté tisknou ve Vitemberku a Budyšíně, kdežto české tiskárny v souboru nejsou zastoupeny vůbec.

Z údajů roztroušených v konvolutu J. Hejnic soudí, že Schurer byl rodákem ze západočeského Sokolova, že ve Vitemberku asi získal i svou magisterskou hodnost a že snad r. 1567 převzal po Crusiovi místo školního správce v Benešově n. P. V tom však je možno autora doplnit a zčásti i opravit. Schurerovým rodným místem bezpochyby nebylo západočeské město Falknov (dnes Sokolov), nýbrž nevelká ves Falknov nedaleko České Kamenice. Ze starší studie K. R. Fischera víme, že v této vsi r. 1530 založil sklárnu mistr Paul Schürer, saský rodák, z jehož dětí se r. 1581 připomíná při právním jednání v Děčíně Magister Simon Schürer, měšťan v Roudnici. Toho pak můžeme téměř s jistotou ztotožnit s majitelem našeho sborníku.

Schürerové přišli do severních Čech ze Saska asi poč. 16. stol., tedy v době, kdy saští Salhausenové vlastnili Děčín, Č. Kamenici a Benešov. Již v Sasku se věnovali sklářské výrobě, kterou pak intenzivně rozvíjeli v severních Čechách. Paul Schürer se po příchodu do Čech oženil s dcerou Lorenze Hesse z Valteřic u Žandova. Z jeho šesti známých dětí se čtyři rovněž věnovali sklářskému podnikání a dcera se vdala za zámožného děčínského obchodníka. Návštěvu Simona Schurera či Schürera u přítele Dressera v Č. Kamenici r. 1567 tedy můžeme spojit i s pobytem mladého mistra u otce nebo sestry a nemusíme ji vykládat jeho učitelským působením v okolí, i když není nepravděpodobné.

Simon Schürer nebyl jediným severočeským Schürerem, který získal vyšší vzdělání. R. 1590 vstoupil do služeb Viléma z Rožmberka jako český a německý sekretář Martin Schürer, syn sklářského mistra Martina Schürera z Krompachu v Lužických horách. Roku 1594 tragicky zemřel. Fischer jej ztotožňuje hypoteticky s magistrem Martinem Schürerem, který r. 1575 vydal v Neuburské Falci veršovanou astrologickou skladbu Planeten-Büchlein. Vzhledem k rozšíření jména Schürer v jižním Německu je to ovšem krajně nejisté, i když ne nemožné. Rukověť Martina Schurera neuvádí. V každém případě máme v krompašsko-krumlovském Schürerovi dalšího vzdělaného příslušníka našeho sklářského rodu. Je možné, že je i jistá souvislost mezi Šimonovým pobytem v Roudnici, patřící tehdy Rožmberkům, a Martinem. Martinovou zásluhou také asi nejspíše Rudolf II. r. 1592 udělil bratřancům Valentinovi, Kašparovi, Dominiku a Pavlu nejstaršímu Schürerovi (to byl Šimonův otec), jakož i Valentinovu synovi Martino-

vi, dědičně erb a predikát z Waldheimu. A právě to nás nutí vyslovit pochybnosti o Hejnicem navrhované dataci vzniku konvolutu v jeho definitivní podobě.

J. Hejnic zjistil, že na titulním listu základního tisku je vedle citátu z Augustina příspěvek „Wenceslaus Libertinus Caesar [15] 94“. To spolu s časovým a obsahovým vybočením některých tisků z rámce celku vede Hejnice k závěru, že snad tyto tisky získal Schürer až po r. 1594 a dal je tehdy svázat spolu s dalšími v jeden celek. Kdyby však Schürer dával vyrobít vazbu teprve po r. 1592, kdy získala jeho rodina predikát, nebyl by jej opomenul k svému jménu připojit, jak to později Schürerové vždy činili, např. na náhrobcích nebo na výrobcích svých skláren. Na předsádce našeho konvolutu je však majitel označen pouze jako M. Simon Schurerus Falzonoviensis, tedy obdobně, jak je uváděn za svých studií a krátce po nich. Celý soubor tedy nabyl definitivní podoby spíše před r. 1592, snad již koncem 60. let. Starší geografické astronomické a alchymistické spisky můžeme považovat za nákupy sklářského synka z doby studií. Tím spíše by ovšem sborník neřikal nic o trvalejším zájmu jeho sestavovatele. Další svědectví o životních osudech M. Simona Schürera a možná i našeho konvolutu by snad mohly vydat fondy okresního i státního oblastního archivu v Litoměřicích a SOA v Třeboní. (K výše uvedenému viz K. R. Fischer: Die Schürer von Waldheim. Beiträge zur Geschichte eines Glasmachergeschlechtes. Prag 1924.)

V době, kdy byl tento článek v tisku, publikoval Josef Hejnic doplněk ke své stati, ve které po upozornění D. Hejdové opravil svou identifikaci Šimona Schurera v témže smyslu jako tato recenze (ČNM, 154, 1985, s. 57n.).

Eduard Maur

PUBLIKACE K VÝROČÍ FAKULT A VĚDNÍCH OBORŮ NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ

Výročí fakult i vědeckých ústavů bývají podnětem k oslavám a vydávání publikací, které zachytí jak dějiny vědeckého oboru či skupiny oborů, tak i s kronikářskou podrobností jejich vývoj v posledních desetiletích. Stávají se tak cenným zdrojem informací pro ty, kdož se pokoušejí osvětlit dějiny univerzity v celé šíři. Poslední léta přinesla několik těchto publikací.

Nejkratší dobu, pouhé čtvrtstoletí, vzpomínala v roce 1978 fakulta tělesné výchovy a sportu vědeckou konferencí s mezinárodní účastí, jejíž protokol vyšel pod názvem *Sborník k 25. výročí fakulty tělesné výchovy a sportu* (Praha, Univerzita Karlova 1981, 505 s.). Ovšem jen několik málo z 90 otištěných referátů rekapituluje vývoj, jímž obory zastoupené na fakultě prošly, většina je věnována dílčím otázkám současné problematiky sportu, tělesné kultury i pedagogické práce.

Retrospektivně je naproti tomu zaměřen sborník *30 let Fakulty dětského lékařství Univerzity Karlovy v Praze* (Přehled činnosti za léta 1971–1980 a její uplatnění v československém zdravotnictví. Praha, Univerzita Karlova 1981, 151 s.). Po úvodních partiích, v nichž profesori Jiří Havlík a Josef Houštěk, kteří v letech sedmdesátých zastávali úřad děkanský, podali přehled třiceti let činnosti fakulty a jejího podílu na rozvoji péče o dítě, následují přehledy vzdělávací, ideově výchovné a vědeckovýzkumné činnosti, který je doplněn seznamy obhájených disertačních prací i zprávami o výsledcích vědecké práce jednotlivých pracovišť. Podrobný seznam pracovníků fakulty s přesným vymezením doby jejich působení na fakultě a výběr (uvedený ovšem slovem „výbor“) z publikační činnosti pracovníků fakulty činí z této publikace všestrannou kroniku jednoho desetiletí působení této fakulty a dobrou pomůcku.

Podobným způsobem byla sepsána i kronika práce — a také změn organizační struktury — *25 let matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy 1952—1977* (Praha, Univerzita Karlova 1978, 173 s.), kterou zpracovali Radomír Kužel, Jan Čerych a Jan Klíma. Po úvodní části, která sleduje proměny v organizaci pedagogické činnosti podle jednotlivých specializací a všímá si též významu postgraduálních kursů a zahraničních praxí studentů, je další část věnována zmapování proměn v uspořádání kateder a vědeckovýzkumných pracovišť do roku 1977. Popisem studijního zaměření matematických a fyzikálních oborů, který byl schválen v roce 1977, a profilu jejich absolventů končí tato úvodní partie. V druhé, obsáhlejší je pojednáno o zaměření činnosti, především badatelské, jednotlivých pracovišť fakulty v uplynulých dvaceti pěti letech. Neobyčejně svědomitě zpracovanému přehledu nelze vytknout téměř nic — snad jen přílišnou skromnost v uvádění jmen a pak to, že zde není obsažena bibliografie alespoň nejzávažnějších knih a článků, které pracovníci této fakulty sepsali.

Odlíšná je právě v tomto směru publikace *100 let české novodobé fyziky* (Sborník přednášek přednesených na slavnostním shromáždění a sympoziu dne 22. září 1982, uspořádal Libor Pátý. Praha, Univerzita Karlova 1983, 105 s.). Deset článků této knížky přináší srovnání a zhodnocení jak minulého vývoje, tak i současného stavu a úkolů zaměřených do budoucna. Z prací s historickým zaměřením zaujme vedle úvah Ivana Úlehly nad tradicí vědeckých škol v československé fyzice a přehledu institucionálního vývoje z pera Jaroslava Folty a jeho spolupracovníků zejména kriticky hodnotící stať Vladimíra Vanýska o podílu astronomie a astrofyziky na rozvoji české fyziky. Její autor, který může mluvit o výsledcích a skutečných úspěších, nemlčí tam, kde došlo k omylům a pokrok ve vědě se přibrzdil nebo i zastavil. Článek Vladimíra Hajka ukazuje, jak těsný byl vzájemný vztah české a slovenské fyziky v minulosti a jak dobrá je tu spolupráce i v současnosti.

Sto let existence svého oboru, tj. sto let existence semináře pedagogického, vzpomenu i jeho nástupkyně, katedra pedagogiky na filozofické fakultě knihou *100 let pedagogiky na filozofické fakultě Univerzity Karlovy 1882—1982* (Praha, Univerzita Karlova 1982, 198 s. + obrazové přílohy). Po úvodu Richarda Sedláře následuje důkladné vypsání dějin semináře do roku 1918 z pera Josefa Cacha a poté řada příspěvků všímajících se různých stránek působnosti profesorů pedagogiky a pedagogických kateder převážně v meziválečných dvou desetiletích a po roce 1945. Vedle důkladně fundovaných analytických studií o obsahu a metodice výuky v pedagogickém semináři, srovnávací pedagogice či výuce didaktiky a zamyšlení čerpajících z vlastních dlouholecných zkušeností, jakými jsou příspěvky Karla Gally, jsou zde i články, v nichž i při stručném přehlednutí najde čtenář věcné omyly i závěry ne vždy přesvědčující (např. s. 4, 5, 77).

ČASOPIS DVT O DĚJINÁCH PŘÍRODNÍCH VĚD A MATEMATIKY NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ V LETECH 1980—1983

Významní přírodovědci, kteří působili na pražské univerzitě, jsou stále předmětem badatelského zájmu historiků přírodních věd, samotných přírodovědců i pamětníků. Prostor pro výsledky jejich práce jim bohatě poskytuje časopis DVT (Dějiny věd a techniky), který v uplynulém období přinesl řadu podnětných statí i sdělení, které představují důležitý příspěvek k dějinám přírodních věd.

Značnou pozornost věnoval časopis DVT dvoustému výročí narození Bernarda Bol-

zana, které bylo zařazeno do světových kulturních výročí UNESCO. Toto výročí se stalo podnětem k širokému rozvoji bolzanovského bádání zejména proto, že řada myšlenek tohoto významného matematika, logika a filozofa se i dnes jeví jako vysoce aktuální a stává se předmětem dalšího výzkumu.

U nás proběhly v rámci bolzanovského výročí konference *Bernard Bolzano, život, dílo, doba*¹⁾ a konference matematiků v rámci JČMF. Vyvrcholením pak byla mezinárodní konference *Vliv Bolzanovy doby na vývoj vědy*, která se konala ve dnech 8.—12. září 1981 v pražském Karolinu.²⁾

Z této konference přináší DVT hlavní projevy ze slavnostního zasedání: *Bernard Bolzano a Univerzita Karlova*, který přednesl rektor univerzity *Zdeněk Češka*³⁾ a *Luboše Nového Bolzanův přínos vědě a společnosti*⁴⁾ Z. Češka se zabýval Bolzanovým působením na univerzitě, L. Nový charakterizoval hlavní aspekty Bolzanovy osobnosti a díla a zhodnotil jeho význam v kontextu společenského a vědeckého vývoje.

Bolzanovské problematice je dále věnováno celé 4. číslo 14. ročníku DVT, které je příspěvkem redakce k hodnocení Bolzanova díla. Stať *L. Nového Zamyšlení nad některými metodologickými problémy bolzanovského bádání*⁵⁾ si klade za úkol poukázat na tyto problémy, analyzovat, z čeho vyplývají, a naznačit cestu k jejich řešení. Je to především mnohotvárnost Bolzanova díla, které vedla v podstatě k tomu, že byly studovány různé části nebo stránky jeho díla nezávisle na jeho celistvosti, čímž dochází k rozpolcení Bolzanova odkazu. Autor se domnívá, že chápání Bolzanovy osobnosti a díla jako celku je důležitým úkolem, i když představuje složitý metodologický problém. K tomu přispívá i hluboká rozpornost Bolzanovy osobnosti a díla, jejíž objasnění a společenské zakotvení dosud chybí.

Metodologicky ještě složitější je hodnocení jednotlivých stránek Bolzanova působení, které má několik úrovní: 1. cíle, které sám Bolzano svému úsilí připisuje, 2. vlastní smysl Bolzanova díla (který se v mnoha případech nekryje s úrovní 1.), 3. dobové chápání jeho díla a jeho odezva (která je zvlášť složitá v případě matematiky) a 4. historicky se měnící chápání a ocenění Bolzanova díla a jeho dnešní význam (včetně nebezpečí, že do Bolzanova textu budou vkládány myšlenky, které u autora neexistovaly nebo byly jen nejasně tušeny ve speciálním případě).

Podle autora chybí celkové zařazení Bolzanovy osobnosti a díla do společenského a kulturního vývoje 1. poloviny 19. století, což by umožnilo objasnit, co je v Bolzanově díle součástí obecných rysů světového vývoje, co je odrazem dobových podmínek a co vyplývá z tvůrčího přínosu jeho osobnosti. Shrnující marxistický obraz Bolzanovy osobnosti, života, doby a díla však dosud nebyl podán, i když doba již pro něj uzrála, uzavírá autor své pojednání.

Výrazně metodologický charakter má rovněž další *Nového* stať *Poznámky o „stylu“ Bolzanova matematického myšlení*⁶⁾ v níž se zabývá otázkou, jaké místo zaujímá Bolzanovo matematické dílo ve snahách o přetvoření matematiky, k němuž základní kameny položila právě 1. polovina 19. století. Na rozdíl od jiných autorů charakterizuje tuto epochu jako „vývojovou fázi, která teprve postupně otevírá cestu k mnohem pozdějšímu pochopení a převládnutí nového předmětu i metod matematiky a k její systematické výstavbě, která je patrna spíše od 70. let 19. stol.“

V rámci této „přípravné“ fáze rozlišuje autor tři přístupy, které vedly k budoucí

1) DVT 14 (1981), s. 252—254.

2) DVT 15 (1982), s. 57—61.

3) DVT 15 (1982), s. 1—4.

4) Tamtéž, s. 5—12.

5) DVT 14 (1981), s. 199—204.

6) Tamtéž, s. 217—227.

přestavbě matematiky: 1. Nové pojetí předmětu matematiky, 2. zdůraznění formální stránky a 3. zdůraznění logické stránky, neboli logickou a filozofickou fundaci matematiky. Právě v rámci tohoto třetího přístupu se projevuje největší Bolzanův přínos. Specifičnost jeho postupů charakterizuje autor jako „styl“ Bolzanova matematického myšlení. Bolzanovy přesné analýzy pojmů a logických vztahů mezi nimi a vztahů mezi tvrzeními však zůstávají v zasetí tradice 18. století [pojetí matematiky jako jediného skutečně existujícího modelu] a tím kladou omezení pro uplatnění výsledků těchto analýz.

Na obdobnou problematiku Bolzanova přístupu v oblasti logiky upozorňuje ve své stati *Bernard Bolzano — předchůdce moderní logiky Karel Berka*.⁷⁾ Autor ukazuje, že svým sémantickým pojetím logiky a zájmem o její filozoficko-ontologickou fundaci překročil syntaktické stadium ve vývoji logiky, které bylo v jeho době ve vývoji moderní logiky nezbytné. Tím lze především vysvětlit nezáměr o jeho Vědosloví a skutečnost, že jeho anticipace se stávají předmětem soustavného studia až v současnosti. Bolzanův přínos moderní logice shrnuje autor do tří tematických okruhů: pojetí deduktivní logiky, problematika filozofické fundace logiky a úvahy o neklasických logikách.

V práci *Bolzanova prvotina ve vývoji elementární geometrie počátku 19. století*⁸⁾ se *Jaroslav Folta* zabývá otázkou zařazení Bolzanovy první matematické práce *Betrachtungen über einige Gegenstände der Elementargeometrie* (1804) do celkového proudu geometrických bádání doby ve smyslu negace výkladu podle Eukleidova vzoru a zpřesňování základů geometrie.

Všechny uvedené stati v bolzanovském čísle DVT podávají zasvěcený pohled na problematiku Bolzanova díla, zejména z hlediska vývoje moderní matematiky a logiky, a naznačují cestu k jeho celistvému hodnocení, i když mnohé je třeba ještě na tomto poli vykonat. Práce jsou dobře argumentovány a vybaveny podrobným poznámkovým aparátem.

K sérii článků o matematice nutno uvést i sdělení *L. Nového Účast českých matematiků na prvních mezinárodních matematických kongresech*.⁹⁾ Naši univerzitní profesori se v širší míře účastní kongresů poměrně pozdě, až od roku 1908. Práce je součástí připravované širší autorovy studie *Mezinárodní matematické kongresy do konce 30. let*.

Osobností Josefa Steplinga (1716—1778), jehož 200. výročí úmrtí bylo rovněž zařazeno mezi světová kulturní výročí, se zabývá *Rudolf Komolý* ve stati *Josef Stepling a bleskosvod v městě Poličce*.¹⁰⁾ Autor podává nejdříve stručný přehled historie stavby bleskosvodů ve světě i u nás, poté uvádí Steplingův životopis a přehled jeho vědecké činnosti. Zejména hodnotí jeho úsilí ve funkci ředitele filozofických studií a provedení tereziánské reformy univerzitního studia na pražské filozofické fakultě, jeho důraz na přednášení matematiky a experimentální fyziky a jeho činnost jako ředitele klementinské hvězdárny. Za jeho působení byla hvězdárna přebudována v moderní observatoř, kde vedle astronomických pozorování probíhala i meteorologická pozorování a geofyzikální měření.

Dále se pak autor zabývá Steplingovým vztahem k nauce o elektřině. Pokud jde o stavbu bleskosvodů, neměl k nim zpočátku plnou důvěru, ale později svůj názor změnil. Autor to dokumentuje Steplingovým dopisem ve věci zřizování bleskosvodu na věži kostela sv. Jakuba v městě Poličce (tento dopis je považován za první dochovaný

elektrotechnický posudek v Čechách) a dosud nepublikovaným přípisem hraběte Šternberka, který v závěru přetiskuje. Zda k realizaci zamýšleného bleskosvodu v Poličce došlo, není dosud známo.

Ve stati *Filozofické konsesy Josefa Steplinga*¹¹⁾ se *Josef Haubelt* zabýval otázkou, zda nové formy vědecké práce na univerzitě, prosazované tereziánskými dekrety, nabyly charakteru učené společnosti ve smyslu pozdější Bornovy učené společnosti.

Filozofické konsesy, které zasedaly za vedení direktora filozofické fakulty, jezuity Josefa Steplinga v letech 1753—1760, měly za úkol podlomit převahu peripatetického aristotelismu ve výuce na filozofické fakultě. Účastnili se jich povinně profesori filozofických oborů, avšak přístup byl umožněn i všem doktorům filozofie i ostatním učencům. Jejich jednání mělo charakter vědecké diskuse a přispívalo tak k vědeckému růstu profesorů.

Lolem Steplinga se začala seskupovat skupina řeholních kleriků zajímajících se o přírodní vědy, z nichž později vynikli zejména Štěpán Schmidt, Kašpar Sagner, Josef Bergman, Jan Tesánek a Antonín Boll. Jejich práce, včetně práce jejich učitele Josefa Steplinga, se hlásily k moderním vědeckým poznatkům v matematice a fyzice, opíraly se o experimentální základ a získaly světový ohlas.

Na základě pramenného studia však Josef Haubelt uzavírá, že přes významnou organizátorskou činnost Josefa Steplinga a vysokou úroveň prací diskutovaných na konsesech se Steplingovy konsesy učenou společností nestaly a zanikly s protijezuitskými dekrety na pražské univerzitě v roce 1760. Stať Josefa Haubelta přispívá k objasnění úlohy na filozofické fakultě, hlavně v přírodovědných oborech, za osvětských reforem.

V obsáhlé stati *Gerstnerovy úvahy k dopravnímu spojení Vltavy s Dunajem*¹²⁾ se autor *Jan Kroupa*, soustřeďuje na analýzu a kritiku Gerstnerových přípravných studií z let 1807—1813 k výslednému návrhu, aby před nákladným spojením lodní dopravou a dopravou po silnici byla dána přednost dopravě po kolejích s koňskou tažnou silou. Autor hodnotí na Gerstnerových studiích logičnost, šířku řešení, snahu po obecnosti řešení a přesný rozbor technických dějů. I když výsledky jeho studií jsou dnes již překonány, právě pro uvedené rysy může být jeho práce v mnohém i dnes příkladem.

Osobností Vojtěcha Šafaříka (1829—1902), prvního profesora chemie na české univerzitě po rozdělení, se zabývá studie *Význam Vojtěcha Šafaříka pro počátky české výuky chemie*¹³⁾ autorů *L. Niklíčka, I. Manové a B. Hájka*, uveřejněná u příležitosti 150. výročí jeho narození. Autoři považují jeho osobnost za klíč k pochopení role zakladatelské generace moderní české chemie, jejíž příslušníci věnovali většinu své energie tvorbě názvosloví a terminologie, psaní učebnic a budování základních pedagogických a vědeckých pracovišť.

Šafaříkův význam spočíval hlavně v pedagogické činnosti, kterou celým generacím českých studentů zprostředkoval na vysoké úrovni poznání výsledků evropské chemie. Této jeho podstatné činnosti je věnován tento článek, v němž autoři podávají plastický obraz jeho podílu na tvorbě českého chemického názvosloví a jeho práce na vysokoškolských učebnicích. Šafařík dokázal, že i nejsložitější vědecké poznatky lze systematicky vykládat českým jazykem a vytvořil tak nezbytný předpoklad pro zavedení českých přednášek na vysokých školách.

Mnoho sil věnoval Šafařík svému působení na české polytechnice a potom na

⁷⁾ Tamtéž, s. 205—216.

⁸⁾ Tamtéž, s. 228—236.

⁹⁾ DVT 16 (1983), s. 65—70.

¹⁰⁾ DVT 13 (1980), s. 65—76.

¹¹⁾ DVT 15 (1982), s. 207—221.

¹²⁾ DVT 16 (1983), s. 129—151.

¹³⁾ DVT 13 (1980), s. 129—143.

české univerzitě, kde se plně uplatnil jeho vědecký i organizační talent. V závěru autoři vysvětlují okolnosti, které vedly k jeho přechodu na stolici astronomie na přelomu 80. a 90. let. Konstatují, že tím se nic nemění na jeho zásluhách o rozvoj české chemie.

Problematicke vzniku české vědecké hygieny je věnována stať *Česká hygiena na přelomu 19. a 20. století*¹⁴⁾ autorů L. Niklíčka a I. Manové. Autoři podávají nejprve analýzu společenských předpokladů jejího vzniku, objasňují tehdejší pojetí hygieny, charakterizují její evropské školy a osvětlují cesty, které vedly k založení hygienického ústavu na české lékařské fakultě v roce 1897. Prvním ředitelem a zakladatelem české hygienické školy byl profesor Gustav Kabrhel (1857—1939). Autoři osvětlují vědeckou práci Kabrhelovu a jeho místo ve vývoji české hygieny. Zjišťují, že jeho zásluhou se česká hygienická škola na přelomu 19. a 20. století rychle vyrovnala ostatním evropským školám a podílela se na světovém pokroku svého oboru. Její prestiž posílila účast na řešení hygienických problémů českých měst. Zabývala se otázkami hygieny velice široce, přihlížela i k sociálním faktorům působícím na zdraví obyvatelstva.

O vývoji české limnologie (komplexní nauky o vnitrozemských sladkých vodách) a jejím podílu na mezinárodní spolupráci informují V. Sedláček a J. Lellák v článku *Vývoj orientace limnologie v Československu*,¹⁵⁾ kde ukazují, jak se tento obor od dob svého zakladatele Antonína Friče úspěšně podílí na pokrocích světové limnologie a jak na tom participují také univerzitní profesori a jejich pracoviště. Pozitivně je tu hodnocen přínos F. Vejvodského, K. Schäfery a jeho žáků O. Jírovce a R. Šrámka—Huška, práce hydrobiologického oddělení na univerzitě od roku 1948 (vedeného K. Schäfery s asistentem J. Hrbáčkem) i působení současných univerzitních představitelů oboru. Úspěšný rozvoj disciplíny je doložen obsáhlým výběrem československých limnologických prací, které se uplatnily ve světové vědě (s. 82—86).

Ve stati *Josef Schöbl — přírodovědec*¹⁶⁾ podává *Emil Dienstbier* přehled biologických prací profesora Schöbla (1837—1902), prvního přednosty české oční kliniky v Praze. Osvětluje okolnosti, proč se tento nadšený student přírodovědy, vynikající mikroskopik a světově uznávaný technik mikroskopické injektáže nestal přírodovědcem a proč se rozhodl pro studium medicíny. Po absolvování lékařství se stal doktorem chirurgie a vynikajícím očním odborníkem. Ale i poté se věnoval svým oblíbeným předmětům, srovnávací anatomii a okulistice, které jej proslavily. Autor zvláště vysoko hodnotí jeho příspěvky k taxonomii a biologii isopodů a k srovnávací anatomii a histologii obratlovců.

Kromě recenzovaných statí nalezneme v časopise DVT i řadu dalších informací, např. o výuce dějin přírodních věd na univerzitě,¹⁷⁾ recenzi L. Cuřínové o kolektivní publikaci Přírodovědecká fakulta UK 1920—1980,¹⁸⁾ údaje o činnosti univerzitních profesorů v Československé národní radě badatelské,¹⁹⁾ v Královské české společnosti nauk²⁰⁾ a další. Všechny tyto materiály jsou názorným dokumentem rozvoje bádání v oblasti dějin přírodních věd v našich zemích a významným příspěvkem k dějinám Univerzity Karlovy.

Břetislav Fajkus

¹⁴⁾ DVT 14 (1981), s. 146—156.

¹⁵⁾ DVT 15 (1982), s. 77—87.

¹⁶⁾ DVT 13 (1980), s. 33—41.

¹⁷⁾ J. Folta, Výuka dějinám věd v přestavbě vysokoškolského studia, DVT 14 (1981), s. 47—55.

¹⁸⁾ DVT 14 (1981), s. 116—118.

¹⁹⁾ J. Levora, Československá národní rada badatelská — její význam a účast v mezinárodní vědecké spolupráci, DVT 15 (1982), s. 146—161.

²⁰⁾ J. Beran, Královská česká společnost nauk v letech 1945—1952, DVT 15 (1982), s. 162—177.

RUSKÁ INTELIGENCE DRUHÉ POLOVINY 19. A POČÁTKU 20. STOLETÍ

Dvě knihy V. Lejkiny—Svirské o ruské inteligenci předrevolučního období tvoří — i podle autorčina názoru — v podstatě jedno dvojsvazkové dílo, které přináší průkopnické zmapování obšírného tématu dosud ponechávaného bez povšimnutí.¹⁾ Prakticky bez možnosti oprít se o moderní studie a tedy — až na výjimky — bez základny v dílčích pramenných analýzách vyšla autorka jednak z dobových pramenů centrální povahy — ze statistik, ministerských relací apod., jednak z jubilejních publikací, výročních zpráv či biografických přehledů škol, institucí a organizací. Plasticity dodala tomuto statistickému základu autorka bohatým využitím dobové publicistiky a memoárové literatury. Takto rozsáhle koncipovaná heuristika dala práci nutně deskriptivní, přitom však nesporně živý a čtivý charakter. Závažnost tohoto pohledu na inteligenci jako společenskou vrstvu kapitalistického Ruska zůstane pak zřejmá i po budoucích upřesněních a dílčích změnách.

Prvý svazek otevřela autorka kapitolou o formování se inteligence v podmínkách samoděržaví. Poté přešla k jedné z nejzávažnějších pasáží — ke kapitole o množství vzdělaných kádrů v druhé polovině 19. stol. Podala přehled počtu studentstva jednotlivých vysokých škol, jeho studijní orientace, sociální skladby i procenta osob, které studium skutečně završily. I když pramenná základna donutila autorku volit spíše příklady jednotlivých škol a z tohoto východiska pak korigovat centrální, mnohdy značně rozdílné počty, její rozbor věcně ukazují prudký růst množství studentů, postupnou demokratizaci studia (rozdílnou v jednotlivých oborech, školách i studijních centrech) a ovšem i skutečnost, že „v zaostalém Rusku ještě nehrozila nadprodukce inteligence“. Roku 1880 studovalo na univerzitách 8 000 a na ostatních vysokých školách ruské říše (včetně vojenských a duchovních) 7 000 studentů. Do konce století se počty zhruba zdvojnásobily.

Následující kapitoly jsou věnovány jednotlivým profesionálním skupinám: 1. úřednictvu, důstojníkům a duchovním, 2. technickým kádrům, 3. lékařům, 4. učitelům středních a základních škol, 5. vědeckým pracovníkům (sem spadají především vysokoškolské učitelé) a 6. široce pojaté oblasti literatury a spisovatelství. Jestliže autorka do přehledu „výroby“ inteligence zahrнула prakticky všechny školy a studenty, při pohledu na profesionální skupiny s výrazným zastoupením vysokoškolských absolventů se její hledisko změnilo v ostře výběrové. Z inteligence takřka zcela eliminovala státní aparát, duchovní, důstojníky i většinu nestátních úředníků — s odůvodněním, že jejich práce nebyla tvůrčí a neměla význam pro kulturní rozvoj společnosti. Za inteligenci pokládá autorka nadále osoby osvětově působící, zdravotnictvo, vědce a technické aplikátory vědeckých objevů a — v druhém svazku práce — také umělce. Problematictvo takto zúženého vidění inteligence vede v praxi k opomenutí vrstvy raznočinců a k bezmála úplnému přehlížení role soukromých vědeckých a kulturních investic a zejména mecenátu. V různých kapitolách se s těmito jevy de facto setkáváme, jako celek je však role úřednické inteligence, vrstvy podnikatelů i části šlechty jako platícího konzumenta kultury, investora, sběratele a mecenáše ponechána, bohužel, stranou.²⁾

¹⁾ V. Lejkina—Svirskaja, Intelligencija v Rossii vo vtoroj polovine XIX veka, Moskva 1971, 367 s., táž, Russkaja intelligencija v 1900—1917 godach, Moskva 1981, 284 s.

²⁾ Zde mohla být autorce metodickým vodítkem polská literatura, o níž se v úvodu prvé knihy kladně vyjadřuje (hlavně práce J. Dybce). Autorka na zahraniční literaturu jinak nereaguje a souhrnně odkazuje na své přehledné zhodnocení v saratovském Historiografickém sb. z r. 1978.

Patrně nejzajímavější je kapitola věnovaná nevelké skupině vědeckých pracovníků, jejíž jádro tvořilo učitelstvo vysokých škol. Vědecká příprava byla v Rusku až do reformy r. 1863 záležitostí velmi nahodilou, značnou část profesorských sborů tvořili ostatně cizinci. Zajímavé je zjištění, že zatímco v řadách studentstva rostl podíl dětí měšťanstva a inteligence, v profesorských sborech se naopak do konce století opět posílil šlechtický, úřednický a důstojnický živel. Podle autorky to ovlivnily stoupající náklady na vědeckou přípravu a koncem století zvláště státní zásahy do výběru osob. Jestliže reforma r. 1863 značně rozšířila řady profesorů (443 osob v říši), byly po roce 1884 redukovány akademické svobody předešlého období, univerzity se unifikovaly, další personální rozvoj se zastavil a rostly jen řady soukromých docentů. Roku 1902 působilo na deseti univerzitách říše (včetně Varšavy a Helsink) 830 profesorů, docentů, lektorů a laborantů. Učitelů ostatních vysokých škol bylo méně. Celkem působilo na vysokých školách ruské říše v druhé polovině 19. stol. asi 3 000 učitelů.

Role Imperátorské akademie věd byla ve srovnání s univerzitami minimální. Se svými ani ne padesáti členy a nepružnou byrokratičností stála tato instituce stranou rozvoje skutečného vědeckého života.

Kapitolu věnovanou osvětové činnosti zaměřila autorka na boj s negramotností, organizování lidových knihoven a přednášek, na osvětově působící nekomerční nakladatelství a na snahy rozšiřovat též zakázanou či necenzurovanou literaturu. Poslední kapitola byla věnována inteligenci v revolučním hnutí.

Druhý svazek se od prvního v několika ohledech liší. Nejpodstatnější je redukce záběru: jestliže se první kniha jmenovala *Inteligence v Rusku*, nyní byl název změněn na *Ruskou inteligenci*. Autorka se tak vyrovnala se skutečností, že významná problematika neruské inteligence říše (především pobaltské, polské, ukrajinské a zakavkazské) byla zachycena jen sporadickými notickami a celkový název byl oprávněn pouze s ohledem na sumární charakter většiny statistik a přehledů. Přitom zejména polská a německá inteligence byla až do světové války i v ruských centrech neobyčejně silně zastoupena. Samostatně sledování by si zasloužila i otázka židovské inteligence.

Dalším významným rysem svazku je začlenění pasáží o výtvarných umělcích, hercích a hudebnících.³⁾ Tyto kapitoly jsou vedeny již od konce 18. stol. a autorka tak splatila i dluh prvního dílu. Jinak zůstává struktura práce v podstatě stejná: první kapitola přehlíží rozvoj vyššího vzdělání v předrevolučním Rusku, druhá hodnotí „masové profese inteligence“, třetí je věnována vědeckým pracovníkům, další literatuře, publicistice a nakladatelství, následují dvě kapitoly o umělcích a pasáž o inteligenci v revolučním boji.⁴⁾

Autorka ukazuje, že ani ohromný rozvoj školství počátku století nemohl nic změnit na charakteru země: školu navštěvovalo jen 7 mil. osob — jedna pětina dětí školou povinných. Střední školství reprezentovalo r. 1914 na 800 mužských a 1 000 dívčích škol. Na prahu války studovalo na 105 vysokých školách s více než 6 000 učiteli na 70 tisíc studentů. Jestliže v letech 1855—1900 absolvovalo vysoké školy takřka 60 tisíc osob, za léta 1900—13 to bylo přes 40 tisíc. S rozvojem odborného školství technického a obchodního směru, které nespádalo pod ministerstvo osvěty, se dále zrychli-

³⁾ Zde bylo možno vycházet z G. J. Sternina, *Chudožestvennaja žizň Rossii na rubeže XIX—XX věkov, Moskva 1970.*

⁴⁾ Tyto kapitoly obou svazků mohla autorka opřít o práce A. V. Ušakova, *Revoljucionnoje dviženije demokratičeskoj intelligencii v Rossii 1895—1904, Moskva 1976* a L. K. Ermana, *Intelligencija v pervoj russoj revoljucii, Moskva 1966.* Škoda, že nevyužita zůstala významná kniha H. Kiepurkové, *Intelligencja zawodowa Warszawy 1905—1907, Warszawa 1967.*

la demokratizace vzdělání. Nové technické obory se na středním i vysokoškolském stupni ovšem velmi těžko prosazovaly — dokonce i na školách vojenských — a množství absolventů zůstávalo malé. Zaostalá společnost přitom nedokázala odborníky nových technických, zemědělských ani komerčních oborů akceptovat a včas adekvátně zaměstnat tam, kde jich bylo třeba.

V kapitole o masových profesích inteligence autorka opět zdůraznila eliminaci úřednictva i části techniků z řad inteligence s poukazem, vycházejícím především z názorů dobové publicistiky, že se tito lidé změnili v pouhé byrokraty a „jejich vzdělání i návyky zůstávaly vně funkcí profesionální práce inteligence“.⁵⁾ Autorka podotýká, že proces přeměny vzdělaných kadrů v úředníky oproti minulému století dokonce zesílil. V důsledku takového zúžení zůstali však např. z masy právníků mezi inteligencí prakticky pouze advokáti (podotkneme, že převážně židovského původu). Jinak autorka opět podává cenná zjištění o kvalifikaci, platech, sociálním zabezpečení i společenském postavení jednotlivých skupin, o formách jejich stavovského sebeuvědomění a organizaci. Pro nás zvláště podstatné jsou opět rozsáhlé pramenně fundované pasáže o učitelstvu škol všech stupňů a typů.

Kapitola o vědeckých pracovnících se tentokrát věnovala též vědeckým společnostem, jejich členstvu a výsledkům práce brzděné a mnohdy znehodnocované zásahy státní byrokracie. Opět se vynořuje problematika mecenátu, zvláště když vedle soukromých sbírek, muzejí a laboratoří popisuje autorka činnost soukromých „nezávislých“ vysokých škol v Petrohradě a Moskvě. Nejzajímavější, dosud však nezpracovaná, je pak Vyšší ruská škola společenských věd, která v letech 1900—5 pracovala v Paříži. Vedle profesorů ruských univerzit zde přednášel např. i V. I. Lenin.

Tématem, jemuž byla sice v práci věnována velká pozornost, které však bylo rozdrobeno do jednotlivých kapitol a nikoli sledováno v celku, je otázka ženského středního i vysokého vzdělání a uplatnění ženské inteligence. Je známou skutečností, že studium žen bylo v Rusku rozvinutější než v jiných zemích. Při praktickém uplatnění byly ženy diskriminovány hlavně na základě státně byrokratického přístupu, zatímco jinde běžná mužsko-ženská rivalita na trhu pracovní síly se v říši s katastrofálním nedostatkem inteligence neobjevovala. Tato situace je zřejmá jak v oblasti medicíny, tak např. ve středním školství. Unikátním jevem byla pak řada ženských vysokých škol, které měly právo diplomu — a to i v medicíně a technických oborech.

Na závěr referátu, který nemohl než naznačit hlavní tematické okruhy práce nabité fakty, dovolme si ještě upozornění na některá nezaslouženě opomenutá témata. Jedním je uplatnění inteligence v zemstvech i dalších samosprávných orgánech, dalším pak kontakty ruské inteligence se světovou vědou a kulturou. Zmíněn již byl význam neruských vědců a profesorů v Rusku, mezi studenty ruských univerzit zjišťovala autorka více než 5% cizinců. Pozornost by si však zasloužily též studijní a výzkumné cesty Rusů do zahraničí, publikační kontakty apod. To však jsou již náměty pro další výzkum, pro který jsou obě knihy ideální základnou.

Jiří Pešek

⁵⁾ Srovnej práci J. B. Solovjeva, *Samoděržavije i dvorjanstvo v konce XIX věka, Moskva 1973.*

REFERÁTY A ZPRÁVY

Studie o dvou jihočeských vesnických školách

Josef Hejnic, Škola v Kamenném Újezdě a její společenská funkce. (Z dějin vesnického školství v 17. a 18. století.) Sborník Národního muzea v Praze, řada C—Literární historie, sv. XXV (1980), č. 3—4, s. 77—122. *Josef Hejnic, Škola v Kájově v 17. a 18. století.* Jihočeský sborník historický, roč. LI (1982), s. 185—197.

Svémi posledními studiiemi z dějin našeho školství se Josef Hejnic poněkud vzdálil otázkám, jež dosud — pokud jde o tuto tematiku — převážně sledoval, tj. vývoji latinských škol v Čechách. Jeho nové monografické stati se totiž tentokrát nezabývají některou vyšší školou městskou, nýbrž přináší pohled na vývoj školy vesnické v době pobělohorské. Za objekt svého zkoumání autor zvolil jednak školu v Kamenném Újezdě, který (přes zvlášť komplikované majetnické vztahy) patřil z největší části k českokrumlovskému panství eggenberskému a později schwarzenberskému, jednak školu v Kájově. Ten byl sice součástí téhož panství, zdejší fara však náležela klášteři zlatokorunskému a osoba kájovského kantora a zejména jeho dvojí živnost se stala předmětem sporu obou vrchností. Volba tématu pochopitelně souvisí se starší Hejnicovou prací o škole českokrumlovské, v obou případech ovšem byla ovlivněna především dochovanými prameny vzniklých činností církevních

ni i vrchnostenské správy, jichž se J. Hejnicovi podařilo pro tyto vesnické školy shledat nebývalé množství.

Povšimněme si nejprve práce věnované škole v Kamenném Újezdě. Po historickém úvodu shrnujícím základní data o hospodářsko-sociálních poměrech obce a fary, k jejímuž záduší škola patřila, následuje nejobsáhlejší a základní kapitola studie. Autor v ní soustředil a zhodnotil všechny dochované údaje nejen o životě kamenoujezdských školních rektorů a jejich působení ve škole, nýbrž i o jejich vztazích k českokrumlovské vrchnosti, k farářům kamenoujezdského kostela i k sousedům ve vsi. Materiální stránce vývoje školy je věnována kapitola třetí, kdežto ve čtvrté se autor podrobně zabývá požadavky kladenými na vzdělání a znalosti školních rektorů, způsobem jejich přijímání a konečně i jejich povinnostmi a zejména odměňováním jejich činnosti. Společenské postavení rektorů závislých na vrchnosti i farářů a sociálně náležejících k poddaným dokládá na pozadí sporů farářů s vrchností i s poddanskou obcí kapitola pátá. Šestá a vlastně poslední kapitola (po ní následují už jen závěry) se snaží postihnout společenskou funkci kamenoujezdské školy, a to jak oficiální, vyžadovanou od školy světskou i duchovní vrchností, tak neoficiální, která se vyvíjela nezávisle v opozici proti vrchnosti.

Kamenoujezdská škola doložená nepřímou už pro období předbělohorské, přímý-

mi prameny pak k r. 1635, neměla nikdy instrukci. Povinnosti jejích rektorů shrnul Hejnic do šesti bodů: provázet faráře při všech jeho úkonech v kostele i mimo kostel, dále vést správu záduší (tj. vedení zádušních účtů a matrik), vykonávat písařské služby poddaným a také udržovat pořádek v kostele a ve škole. Teprve na pátém místě jsou uváděny povinnosti pedagogické — učit děti základům čtení, psaní a počtů i cvičení církevního zpěvu. Konečně měl rektor vybírat desátky i jiné platy pro kostel, faru a školu. Předpokladem pro plnění těchto povinností byla znalost čtení, psaní, počítání a ovládání češtiny a němčiny, což vše si ověřovala vrchnost, na faře pak rektoré skládali zkoušku ze znalosti not, hry na varhany a také ze základů latiny. Zdá se, že této kvalifikace nabývali rektoré škol, kteří většinou bývali především hospodáři na poddanských gruntech, návštěvou vesnické školy a pak pobytem na některé škole městské, kde si jedná prohloubili znalosti z církevní hudby, jednak jako školní mládenci získali i praxi učitelskou. Vlastní pedagogická činnost kamennoújezdských rektorů byla ovšem zcela okrajovou záležitostí, neboť se učilo jenom v zimě, kdy školu navštěvovalo maximálně 9—10 žáků. Jejich počet se poněkud zvýšil v polovině 18. století a teprve na samém jeho konci za osvětleného faráře Ant. Puchmajera docházela (z celé farnosti) do kamennoújezdské školy asi stovka dětí.

Bohatě dochované prameny, především však způsob jejich využití a zpracování dovolil J. Hejnicovi živě a plasticky ukázat život a práci kamennoújezdských školních rektorů, zejména pak jejich sociálně ekonomické zápasy opětovně svádně s faráři typu Libertina a Zavadila usilujícími toliko o své obohacení na úkor školníků i za cenu porušování jejich starých zvykových práv. Soustavné snižování či úplné upírání naturálních dávek náležejících z fary škole a oklešťování školních pozemků neustále vyhro-

covalo situaci. Došlo až k hrubému fyzickému napadení (končícímu posléze smrtí) kantora Malešického farářem Libertinem a k udání rektora Mikeše Noháče z kacířství farářem Zavadilem. Kamennoújezdští rektoré se však mohli do značné míry opírat o soudržnost poddanské obce, k níž náleželi, a zastání nacházeli hlavně u českokrumlovské vrchnosti a jejích úředníků. Nejmarkantnějším takovým příkladem je z 20. let 18. století udání a usvědčení školníka Filipa Mikeše Noháče (nejvýraznější osobnosti z řady kamennoújezdských školních rektorů) z přechovávání kacířských knih a knih o černé magii. Mikeš Noháč musel být pochopitelně potrestán a zbaven místa školního rektora, nicméně mohl po svém propuštění zastávat po nějakou dobu úřad rychtářského písaře v Kamenném Újezdě, některý čas dokonce pobírat část školníkových naturalí a ještě po létech se tu ucházel znovu o místo školníka. Svůj zápas Mikeš Noháč, který dokonce pro své knihy vybudoval čtenářskou síň přesahující blízké okolí, posléze prohrál a zemřel v bídě v rodném Brlohu. J. Hejnic podrobně popsal jeho knihovnu (15 svazků kromě dalších rozpůjených knih) obsahující převážně nekatolickou teologickou literaturu předbělohorskou (i jakýsi rukopis namířený proti tábořské sektě) a jinou literaturu odbornou, z níž např. za Matthiolihu Herbář byl ochoten obětovat dojnou krávu. Mikešovo postavení kromě nenávisti faráře Zavadila ztěžovalo navíc jeho přátelství a duchovní spříznění s blouznivcem Řehořem Škrobem, jehož prorocství a názory nemohly být považovány za pravověrné.

Hejnicova studie o poměrech kamennoújezdské školy, třebaž ani zdaleka nepřináší obraz typický pro naše vesnické školství pobělohorského období, je studií nesporně cennou a objevnou. Autorovi se totiž podařilo prokázat poměrně velmi silné — třebaž jen občasně — spojení vesnické školy 18. století s kulturními i náboženskými tradicemi doby před-

bělohorské a navíc i návaznost na současně lidové kacířství prorockého typu. Díky osobnosti vesnického kantora pronikaly tyto tradice alespoň jednotlivými sondami daleko za vlastní obvod školy, která právě tím plnila svou neoficiální (a tedy v podstatě protifeudální) společenskou funkci. Uvážíme-li, jak málo detailních studií o pobělohorském vesnickém školství česká historiografie dosud přinesla, lze doufat, že se i mezi dalšími, zobrazujícími běžný typ katolické barokní školy objeví opět alespoň několik statí o podobných „atypických“ vesnických školách tohoto období.

Příspěvek o dějinách školy v Kájově, ač jistě také svým obsahem netypický, je poněkud jiné povahy nežli výše uváděná studie. Autor v něm ukázal, jak spolupráda dvou vrchností (zlatokorunský klášter a českokrumlovští Eggenberkové a Schwarzenberkové) či jejich zápas o vládu nad školou spojenou s hospodou v nově propagovaném poutním místě dokázaly ovlivnit osudy školy a postavení školního mistra. Spor o kájovskou školu či jejího školníka byl v podstatě sporem o to, či pivo, zda klášterní či knížecí, bude správce školy poutníkům, jichž v 17. a 18. století přicházelo opravdu hodně, čepovat. Novou školu z let 1629 až 1640 sice ještě v r. 1674 spravoval „Pfarrschulmister“, tedy v zásadě podřízený kláštera, ten však již od r. 1650 musel čepovat jen pivo knížecí. Spory došly tak daleko, že prakticky z celé školy se stala hospoda s knížecím šenkýřem, zatímco pro učitele (farského či klášterního) a jeho žáky zbyla jen komůrka, a k částečnému uklidnění došlo až za Schwarzenberků. Tato situace postihovala především učitele utiskované (za tichého souhlasu českokrumlovské vrchnosti) hospodskými. Autor podrobně probral osobnosti jednotlivých učitelů (někdy zároveň i šenkýřů), jejich osudy, původ (šlo o Němce domácí i zahraniční, kteří pochopitelně i německy učili) i povinnosti. Závěrem pak J. Hejnic podal rozbor in-

strukce kájovského školního mistra dochované někdy ze zlomu 17. a 18. století, která také patrně byla během těchto století v platnosti. Z dnešního pohledu jde ovšem mnohem spíše nežli o služební řád určený školnímu soupisu povinností kostelního služebníka, k jehož závazkům náležel (nebo za ně byl přinejmenším plně odpovědný) úkol rezenschoriho, kostelníka, zvoníka i farního sluhy. Z jedenácti známých bodů instrukce jen jediný se týká pedagogických povinností a i ty se omezují toliko na výuku čtení, psaní a patrně i základů církevního zpěvu. Sestavovatele instrukce zřejmě ani v nejmenším nezajímala výuka byt jen základů počtů a zdá se, že úkol kájovské školy spočíval pouze ve výchově mravných a pohoršení poutníků nevzbuzujících německých zpěváků pro kůr poutního kostela.

Máme-li shrnout přínos obou studií, je nutno poukázat na vyčerpávající heuristiku a akribii zpracování všech pramenů, které už ovšem považujeme u všech Hejnicových prací za zcela samozřejmé. Významu jeho práce však nabývají zejména volbou tématu, neboť dávají naději, že další monografické studie vedené podobným směrem by v budoucnu mohly podstatně rozšířit a snad i pozměnit dosavadní pohled na naše pobělohorské školství. Cennější a důležitější pochopitelně je studie o škole v Kamenném Újezdě, ovšem bez významu není ani stať o škole kájovské se zcela pevně — jak se domnívám — vymezenou společenskou funkcí, sloužící toliko zájmům a finančnímu přínosu poutního kostela. Na příkladě školy v Kamenném Újezdě se naopak autorovi podařilo prokázat nejen ony dvě oficiální a neoficiální společenské funkce školy, nýbrž především fakt, že bitvou bělohorskou a jejími následky nedošlo (alespoň ne vždy a všude) k absolutnímu přerování starších nábožensko-kulturních tradic předbělohorských. Je snad jen škoda, že autor nemohl věnovat více pozornosti národnostní a jazykové otázce v této ob-

lasti českokrumlovského panství, pro níž, jak se zdá, má i dostatek pramenného materiálu. Studie o národnostní problematice tohoto regionu, kde vrchnost vyžadovala od vesnických učitelů (event. od rychtářských písařů) znalost němčiny, přičemž ti ji ovšem vůbec neužívali a užívat nemuseli, by stála za zvážení a mohla by podstatně přispět k poznání pohybu jazykové hranice v této oblasti během 18. století, pro germanizaci českých zemí rozhodujícím.

Miroslav Truc

Theodor Syllaba, Jan Gebauer na pražské univerzitě. Praha (Univerzita Karlova) 1983, 154 s.

Monografie, vycházející v řadě Knihnice Archivu Univerzity Karlovy, je splátkou na dluh, který má nejen univerzita, ale vůbec česká historiografie vůči Janu Gebauerovi a dalším představitelům české vědy 2. poloviny 19. a počátku 20. století. Tento dluh vynikne zvláště ve srovnání s obdobím českého národního obrození, jehož protagonistům je věnována tradičně velká pozornost a kde badatelé křísí osobnosti druhého řádu. Přitom je zřejmé, že vývoj moderního vědeckého myšlení, opírajícího se o zpracovaný systém metodologických přístupů a metodiku výzkumu, lze s prospěchem sledovat až od druhé poloviny 19. století, kdy byly po vzoru přírodních věd položeny základy také k specializaci v historických vědách. Tato specializace platí namnoze dodnes. Specializace pomohla výrazně k prosazení kontinuity vědecké práce, a to jak v přístupu ke konkrétním otázkám tak i k širším problémům koncepčním.

T. Syllaba zvolil za téma monografie působení osobnosti, která měla významný vliv nejen na rozvoj vědy o jazyce, zvláště o češtině, ale také na posluchače, a to nejen na filology, ale také budoucí historiky a jiné specialisty. S Gebauerovým jménem je spojen zápas o de-

finitivní osvobození české vědy o minulosti ze zajetí romantických představ a podvržených památek a cílevědomé budování moderní výuky českého jazyka na univerzitě, podporované vznikem semináře pro slovanskou filologii. T. Syllaba věnoval při příležitosti stého jubilea slovanského semináře na pražské univerzitě několik záslužných studií tomuto tématu. V knize se opírá o další prameny a výsledky zařazuje do širšího kontextu vývoje filologických věd a zároveň uvádí do souvislosti s vědeckou prací J. Gebauera.

Ucelený výklad o Gebauerově působení na univerzitě je instruktivním výhledem do dějin české vědy. Gebauer je prezentován jako vědec a učitel, kterému se podařilo vychovat a pro ideály práce v oboru získat desítky nadaných mladých lidí. Působilo k tomu hluboké vědění učitele i jeho nesmlouvavé postoje k otázkám vědecké pravdy, které působily na mladou generaci jako důležitý morální faktor. T. Syllaba se znalostí věci vylíčil Gebauerovu účast ve sporu o pravost Rukopisů. Právě tak je třeba ovšem ocenit i Gebauerovy postoje v profesorském sboru filozofické fakulty a v akademickém senátu české univerzity. Autor snesl doklady, které svědčí, že Gebauerovi vděčí filologické obory přinejmenším za to, že pro univerzitu byly získány nejzdatnější síly, často právě z řad jeho žáků. Při významu české univerzity pro rozvoj českého vědeckého života jde o činnost, která měla dalekosáhlý význam a ve svých důsledcích přispěla k tomu, že i jiné vědecké instituce, zejména Česká akademie věd a umění, v poměrně krátké době překonaly stagnaci, podmíněnou osobními rozpory a politickou řevnivostí. I v oblasti organizační a řídicí bylo pro Gebauera typické věcné rozhodování, tak charakteristické pro jeho vědecké dílo a učitelství úřad.

V gebauerovské monografii, která se vědomě soustřeďuje na rozbor činnosti spojené s působením na univerzitě, s níž

ostatně souvisela i stěžejní vědecká díla jazykovědná a organizační působení k svolání I. mezinárodního sjezdu slovanských filologů do Prahy, je prezentována celá řada faktů, které mají širší význam a dosah. Jsou čerpána z podrobné znalosti Gebauerova díla, z literární pozůstalosti i úředních spisů. V příloze je vhodně doplňují vzpomínky členů Gebauerova slovanského semináře. Cenný je seznam přednášek a seminárních cvičení, které Gebauer konal; důležitá data osobní přináší autobiografie.

T. Syllaba monografií o J. Gebauerovi připravil publikaci, kterou s prospěchem využívají nejen zájemci o dějiny slovanské filologie a bohemistiky, ale ale také všichni, kdo mají co činit s problematikou dějin vědy a minulostí pražské univerzity, kdo se zajímají o vývoj českého vědeckého myšlení nebo hledají odpověď na otázku společenské funkce vědecké práce v různých etapách vývoje vědy a společnosti. Sepětí Gebauerovy vědecké práce s potřebami národní české společnosti a zároveň piné uplatnění zásady, že vědecká práce má odpovídat požadavkům, které byly dosaženy ve světě a má dospívat k mezinárodnímu uznání, nebyly v žádném případě na újmu maximální produktivity vědecké práce a v tom smyslu zůstává jeho odkaz moderní i po stu letech.

Škoda, že vydání knihy je omezeno publikační řadou, v níž bylo vydáno, na náklad 600 exemplářů. Je proto třeba uvítat, že T. Syllaba připravuje rozšířenou monografii k vydání pro knihovnici Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, která má šanci dostat se do rukou širšího okruhu zájemců, zvláště z řad mladé generace. Zdeněk Šimeček

Práce z dějin slavistiky VIII (Praha, Univerzita Karlova 1981, 157 s.), **IX** (1983, 163 s.). Uspořádal Jan Petr

Autory VIII. svazku Prací z dějin slavistiky, který má titul Dějiny bulharis-

tiky na Univerzitě Karlově v Praze, jsou pracovníci, působící na filozofické fakultě této univerzity.

Jan Petr podává ve zhuštěné zkratce nástin dějin jazykovědné bulharistiky na pražské univerzitě od jejích prvních krůčků do druhé světové války. Na něho navazuje *Luboš Řeháček* zasvěcenou studií o jazykovědné bulharistice na UK v letech 1945—1980, tedy v období, jehož byl z větší části současníkem. Sledování vývoje studia bulharské literatury a folklóru si rozdělili tři autoři: *Zdeněk Urban* (od počátků do roku 1918), *Miroslav Kvapil* (léta 1918—1938) a *Ivan Pavlov* (období 1945—1978). *Čestmír Amort* pak pojednal o studiu bulharských dějin na UK. Svazek vhodně doplňuje soupis obhájených prací na úseku bulharské filologie na filozofické fakultě UK (doktorských, kandidátských, disertačních a diplomových), který sestavila *Radoslava Hnízdová*.

Osmým svazkem Prací z dějin slavistiky se dostává odborníkům a zájemcům do rukou poprvé ucelený přehled vývoje bulharistiky jako vědního oboru na univerzitě v Praze. Tuto skutečnost uvítají všichni, kdo se zabývají dějinami slavistiky a slovanskými studii, a také historikové, kteří mají zájem o dějiny univerzit.

Svazek IX. úzce souvisí s předcházejícím. Obsahuje stati z dějin bulharské bohemistiky a několik dalších článků z dějin české bulharistiky. *Janko Bačvarov* v něm informuje o jazykovědné bohemistice na sofijské univerzitě Klimenta Ochridského, *Ivan Pavlov* o české literatuře, folkloristice a etnografii tamtéž, *Angelina Minčevová* o československých studii, souvisejících s otázkami bulharského jazyka, *Veličko Todorov* o české literatuře v Bulharsku po 9. září 1944. Po těchto studii bulharských bohemistů následují články našich odborníků. Úvaha *Zlaty Kufnerové* K pojetí a zaměření české lingvistické bulharistiky v minulosti a současnosti je zdařilou syntetickou charakteristikou. Další člán-

ky jsou monografické. *Věnceslava Bechyňová*: Konstantin Jireček jako historiograf starobulharské literatury; *Karel Horálek*: Jiří Polívka jako bulharista; *Zdeněk Urban*: Neznámé doklady o studiu Michaila Arnaudova v Praze a jejich význam; *Antonín Robek*: K českému překladu bulharské písně Stojan a patrik.

Obě čísla Prací z dějin slavistiky představují cenný vědecký příspěvek katedry slavistiky a jejich spolupracovníků k oslavám 1300. výročí bulharské státnosti. Studie v nich obsažené byly publikovány nebo ve zkrácené formě předneseny u příležitosti vědecké konference, pořádané Univerzitou Karlovou v Praze v prosinci 1980 na oslavu 130. výročí trvání bulharistiky na pražské univerzitě.

Po předcházejících číslech, která byla věnována polonistice a česko-polským vztahům a po sborníku ke 100. výročí založení semináře pro slovanskou filologii v Praze jsou dva poslední bulharistické svazky Prací z dějin slavistiky opět dobrou vizitkou soustavné práce katedry slavistiky filozofické fakulty UK na poli dějin slovanské filologie a mezi-slovanských vědeckých styků. Vyznačují se promyšlenou koncepcí, přinášejí původní, dosud neznámý materiál, kladou důraz na jeho seriózní metodologické zpracování a na vysokou úroveň úvah o odborných otázkách.

Zájem o dějiny vědních oborů v poslední době stále vzrůstá. S radostí lze konstatovat, že pražská katedra slavistiky svými Pracemi z dějin slavistiky, jejichž první svazek vyšel roku 1970, je si vědoma tohoto světového trendu. Je v něm zastoupena již devíti svazky periodika, které si získalo zájem a dobré jméno na zahraničních univerzitách a vědeckých pracovištích.

Práce z dějin slavistiky mohou využívat bohatého archivního materiálu, který je v Praze k dispozici, zejména v Literárním archívu Památníku národního písemnictví, Státním ústředním archívu, Ústředním archívu ČSAV a samozřejmě

v Archívu Univerzity Karlovy, i neobyčejně rozsáhlých a cenných knižních a časopiseckých fondů, zvláště Knihovny slovanské filologie na filozofické fakultě UK, Slovanské knihovny a dalších.

Pracím z dějin slavistiky je možné vytknout, že příspěvky, které přinášejí, nejsou opatřeny cizojazyčnými resumé, jak by se slušelo u publikace, určené především k zahraniční výměně. Protože jejich obsah zajímá i nefilology, např. historiky, kteří se zabývají dějinami univerzit a vědních oborů, nemělo by například chybět resumé v angličtině, ruštině a němčině.

Theodor Syllaba

Místo profesorů Univerzity Karlovy v táboře politické pravice ve třicátých letech

Dvacet let po vydání vzpomínkového sborníku *Za lepší svět*, kde v centru pozornosti vzpomínajících, kdysi levicových studentů ze třicátých let, byl zápas s nástupem nacionalistické pravice na pražských vysokých školách kolem roku 1934, vychází o primární prameny opřená monografie *Vladimíra Fice, Národní sjednocení v politickém systému Československa (1930—1938)*, (Praha, Academia 1983, 213 s.). Fic osvětlil vnitřní zápasy v národně demokratické straně na počátku let třicátých, proměny úlohy F. X. Hodáče mezi Svazem průmyslníků a každodenní politikou, mezi koaliční spoluprací a hlučnou nacionalistickou opozicí, poukázal na některé stránky Preissova vlivu na politiku české pravice a zvláště dobře postihl pozitivní vývoj skupiny mladších politiků kolem Ladislava Rašína. Soukromá korespondence, důvěrné policejní informace i denní tisk různých politických směrů poskytly autoru bohatý materiál k vypsání poslední kapitoly z dějin národní demokracie, nástupně strany mladočeské, a také staročeské stejně jako radikálně nacionalistické

stran a strániček, vzniklých v letech devadesátých. Nebylo proto divu, že se v této straně sešla také většina politicky aktivních profesorů Univerzity Karlovy, zejména pak nejpolitičtější z jejich fakult, fakulty právnické.

Méně již pozornosti věnoval autor ostatním složkám české politické pravice — Gajdovým fašistům, Stříbrného ligistům, Marešově Národní frontě — ač právě dosti úspěšný nástup těchto politických skupin k zápasu o pražskou ulici proti demokratické levici, jak se projevil mj. ve výtrznostech proti promítání německých zvukových filmů v kinu Avion a pak v obecních volbách v září 1931, inspiroval ty, jejichž mluvčím byl Hodáč, k pokusu o vytvoření silné, protisocialistické, nacionalisticky orientované masové pravicové strany s fašizujícími rysy. Jedenáct ligistů se tehdy dostalo do stolecenného pražského obecního zastupitelstva a Polední list a ostatní střibrňácké bulvární listy pronikly díky laciné žurnalistické podbízivosti dosti široko do pražských lidových vrstev. Nástup nacionalistické pravice byl orientován na Prahu, na pražskou ulici — a tam byl právě 1934 při insiániádě poražen. Tyto otázky zůstávají na okraji a někdy i mimo oblast pozornosti Ficovy knihy, která se zajímá jinak o širokou problematiku československé vnitřní politiky, včetně třeba i Zakarpatska. Vždyť také pražské obecní volby z roku 1938, při nichž národní demokraté (kandidující pod názvem Národní sjednocení) ztratili čtvrtinu a ligisté, vystupující již opět samostatně, dokonce polovinu svého zastoupení, byly tečkou za neúspěšným pokusem těch, kdož mysleli, že pod heslem „Nic než národ!“ vytvoří v tomto městě masové fašizující nacionalistické hnutí. Škoda, že si autor této volební porážky vůbec nevšiml.

Ficova monografie, jejíž síla spočívá právě v průhledu do vnitrostranických poměrů v národní demokracii — a pak i v národním sjednocení — přináší nejedno svědectví o tom, jak mnozí pro-

fesoři Karlovy univerzity, nacionalisté a lidé konzervativní, nebyli ochotni následovat Kramáře do svazku s fašizujícími ligisty a marešovci. Po dřívějších již odchodech Kamila Krofty a bývalého vinohradského starosty Karla Weignera to byli v dubnu 1935 i Jan Kapras, senátor, a Bohumil Němec, předseda Národní rady československé, kteří oznámili Kramářovi dopisy, že se se stranou rozcházejí. V téže době vystoupili z československé národní demokracie, jak uvádí Fic, také Jiří Hoetzel, Antonín Matějček a Václav Vojtíšek [s. 80]. I postoje Karla Domina, který se stal poslancem Národního sjednocení v roce 1935, pokud je o nich v knize zmínka, svědčí o jeho rozporech s fašizujícími křídlem strany. Národní sjednocení tedy již nemělo na Univerzitě Karlově zdaleka ten vliv, který tu měla ve dvacátých letech národní demokracie. Na tuto skutečnost nás Ficova studie upozorňuje.

Jan Havránek

Ana Benedetič, Pot do slovenske univerze. Ljubljana 1981, Partizanska knjiga, 104 s.

Práce lublaňské univerzitní archivářky A. Benedetičové o dějinách vzdělanosti v Slovinsku před založením univerzity v Lublani si zaslouží naši pozornost z několika důvodů. Předně tím, že přináší četné informace o vzájemných stycích české a slovinské inteligence a studiu slovinských studentů v Praze v 19. a 20. století. Kniha je pro nás podnětná i svou tematikou, která je v dějinách univerzit zastoupena jen nemnoho pracemi. V neposlední řadě je zajímavé samotné zpracování tématu, jež má svůj základ v seriálu dvanácti článků pro ústřední slovinský deník Delo, napsaném k 80. výročí vzniku lublaňské univerzity. Výklad je stejně jako původní verze určen nejširší čtenářské obci a je napsán živým a čtivým způsobem. Knižka je obohacena citacemi z dobových pramenů (korespon-

dence, vzpomínky, úřední spisy, novinové články) a doplněna početnou obrazovou dokumentací, která s textem dotváří obraz o vývoji vzdělanosti v Slovinsku.

Cesta ke slovinské univerzitě začala podle autorky na konci 16. století, kdy do Lublaně přišli členové jezuitského řádu, kteří zde založili samostatnou školu. Jezuitská akademie však nikdy neměla charakter vysoké školy, přestože na ní působili též profesori teologických a právnických oborů. Další pokus o ustanovení univerzity se objevil po zrušení jezuitského řádu, kdy byly při lublaňském lyceu organizovány lékařsko-chirurgické a porodnické kursy formou „nástavbového“ studia a později i výklady z občanského a trestního práva. Významnou předuniverzitní epizodou byla činnost francouzské „centrální školy“ pro napoleonské Ilyrské provincie, která působila v Lublani v letech 1810 až 1813.

K zesílení hnutí za slovinskou univerzitu došlo v roce 1848 a poté znovu v konstitučním období od druhé poloviny šedesátých let 19. století, což se projevilo v požadavcích kraňských stavů [1848] a v táborech lidu [1868—1869] na vznik samostatné univerzity v Lublani. Přes tyto petice zůstávala situace slovinské vysokoškolské mládeže stále stejná, protože za studiem byli nadále nuceni odcházet do ciziny. Přesněji řečeno, studenti z tehdejšího Kraňska si vybírali vysoké školy v rámci monarchie. Na prvním místě byla až do roku 1919 vídeňská univerzita, dále pak Štýrský Hradec, Praha a Krakov. Ani vznik záhřebské univerzity nepřinesl žádnou změnu, protože do zalitavského Chorvatska odcházel jen mizivý počet Slovinců. Praha s ročním průměrem 120—200 Slovinců, o něž se dělila univerzita s technikou, přitahovala slovinskou mládež několika výhodami. Jednak přicházeli do jazykově blízkého, slovanského prostředí, na univerzitu s letitou tradicí, do svobodomyšlnějšího akademického prostředí a jistě nezanedbatelné bylo i to, že Praha patřila za nejla-

cinější univerzitní město v mocnářství. I přes odpor klerikálů, kterým vadila husitská minulost Čechů, přišla na pražské vysoké školy značná část budoucí slovinské humanitní a technické inteligence. Tehdy také vznikl projekt pražského studenta filozofie a pozdějšího lublaňského profesora M. Rostohara, požadující habilitace a výuku slovinských docentů na české univerzitě. Na něj pak navázalo ustanovení prvních statut lublaňské univerzity o habilitacích Slovinců v Praze.

Autorka zdůrazňuje ještě jednu důležitou souvislost česko-slovinských vztahů, kterou byla opakovaná společná vystoupení za druhou českou univerzitu v Brně a za slovinskou univerzitu v Lublani. Oba plány se však podařilo uskutečnit až po rozpadu Rakousko-Uherska. V novém státě Srbů, Chorvatů a Slovinců vznikla roku 1919 samostatná slovinská univerzita v Lublani, na jejíž „prehistorii“ a prvním působení se významnou měrou podílela inteligence vyškolená v Praze, a také čeští učitelé, nehledě k tomu, že liberálně demokratické měšťanské myšlení, reprezentované profesorem Masarykem, výrazně ovlivnilo pokrokově orientovanou slovinskou mládež. To vše jsou momenty, které našly v publikaci A. Benedetičové náležité ocenění. Přesto se ukazuje, že pro poznání skutečného stavu česko-slovinských kulturních kontaktů bude zapotřebí šířeji založeného pramenného výzkumu studia slovinských studentů v Praze a jejich sociálního uplatnění po návratu do vlasti.

Michal Svatoš

Sborník 150 let od založení reálky v Rakovníku. Reálka — gymnázium 1833—1983. Rakovník 1983, 151 s.

V řadě jubilejních prací o našich středních školách má rakovnický sborník mimořádné postavení v tom, že přináší obsáhlou studii tří profesních historiků o dějinách první české reálky [J. Gebhart

— J. Kuklík — M. Ransdorj, *První česká reálka v proměnách času. Dějiny a současnost rakovnické reálky — gymnázia 1833—1983*). Autoři vyšli z důkladného studia archívních pramenů, odborné literatury a dobové publicistiky, které jim bylo základem pro zachycení historie rakovnické školy v celé její stopadesátileté existenci. Dějiny školy zasadili do širšího rámce vývoje země a města a dějin českého školství v míře, která zatím u podobných publikací nemá obdoby.

Vznik rakovnické střední školy, první české reálné školy v Čechách, je spojen s nadací pražského arcibiskupa V. L. Chlumčanského z roku 1816 na vybudování středních škol technického typu v Liberci a Rakovníku. Iniciátoři návrhu využili podnětu profesora pražské techniky F. Gerstnera a prosadili její realizaci na konci dvacátých let 19. století. K založení rakovnické školy došlo roku 1829 a k otevření reálky v nové budově o čtyři roky později. Výuka byla původně německá, profesorský sbor tvořili piaristé, které od školního roku 1848/49 vystřídali strahovští premostráti. Ještě v této fázi byla reálka počeštěna [1868], posléze sekularizována [1872] a po dalších dvaceti letech zestátněna. Během prvního období získala rakovnická reálka vyhraněný učební profil, stabilizovaly se počty učitelských sil a škola vychovála více než 3 000 absolventů. Významnou událostí byl vstup dívek do školních tříd, který se uskutečnil na začátku našeho století.

V novém státě nedoznala podoba rakovnické reálky žádných podstatných změn. Přestože se zlepšilo její materiální vybavení, procházela vleklým obdobím nejistoty, které souviselo s krizí tohoto typu škol jako celku. Dlouholeté úsilí o reformu vyvrcholilo ve školním roce 1936/37 přeměnou reálky v reálné gymnázium. Podstatný zásah do osudů školy představoval také příchod českých učitelů a žáků ze zabraného pohraničí, kterým se zvětšily počty studentstva

o 200 žáků a naopak válečnými událostmi se zmenšily na něco více než třetinu původního stavu. Výklad o období po roce 1945, zdůrazňující význam zásadních změn v charakteru školy, její přeměnu na gymnázium, začlenění do jednotné struktury československého středního školství a zavedení jednotných učebních plánů, je doveden až do současnosti, kterou vyznačuje vytváření nového typu gymnázií, kladoucích stále větší důraz na polytechnický charakter výuky.

Úvodní studie je doplněna krátkou ukázkou z dopisů Z. Wintra, bývalého profesora školy, jehož jméno rakovnické gymnázium dodnes nese [V. Brožová, *Z neznámé korespondence Zikmunda Wintra*]. Autorka připravila edici tří dopisů P. Sobotkovi a V. Vlčkovi, které se týkají počátků Wintrovy literární dráhy a zároveň dokreslují zajímavým způsobem naše znalosti o sociální skladbě rakovnických studentů v letech 1883 až 1884. Informace z historie jsou doplněny vzpomínkou J. Černého na odbojové osobnosti z řad rakovnické školy [Ti, kteří se nevrátili], shromáždující dostupný materiál o jednotlivých učitelích, absolventech a žácích, kteří se zúčastnili domácího i zahraničního odboje ve druhé světové válce. Sborník dále obsahuje obvyklé informace o kulturní, zájmové a politické aktivitě školy, seznamy učitelů, maturantů, žáků a početní stavy tříd a studentstva.

Michal Svatoš

Studie o rukopisech 21 — 22, 1982—1983, 263 + 153 s.

Již tradičně nachází historik univerzit v ústředním kodikologickém periodiku závažné studie k dějinám vzdělanosti a zvláště pražské univerzity. V prvním ze dvou posledních ročníků zaujmou především práce J. Kejře, které přinášejí kanonistické doplňky k soupisu rukopisů Knihovny pražské metropolitní kapituly a objevnou identifikaci dolo-

sud neznámého aparátu ke Klementinám. Kejřovy soupisové práce v kapitulní knihovně rozšířily naše znalosti středověké právníké literatury o nově nalezená díla, nově a přesvědčivěji autorské atribuce i o četné opravy a doplňky u známých děl, které významnou měrou doplňují také stávající neúplné soupisy právnických rukopisů univerzitní proveniencie. Ve druhém, kratším příspěvku je popsán objev nového aparátu ke Klementinám, který autor zjistil v rukopise I 21 kapitulní knihovny italského původu. Jeho autorem je jinak neznámý jurista Bernard Maynardi, pravděpodobně člen boloňské univerzity. Kejř provedl i obsahový rozbor díla a datoval je do přelomu druhého a třetího desetiletí 14. století.

Dvaadvacátý ročník *Studií o rukopisech* je věnován 100. výročí narození profesora a archiváře pražské univerzity Václava Vojtíška. Mnohostranná, v lecčems zakladatelská práce V. Vojtíška je širě oceněna v úvodním slovu V. Vaněčka, další příspěvky jsou již věnovány dílčím tématům. F. Hoffmann rozebral Vojtíškův přínos ke studiu právních rukopisů, Z. Šimeček se věnoval jeho vztahu k B. Navrátilovi a k Matici moravské, J. Pražák zhodnotil Vojtíškův podíl na činnosti rukopisné komise České akademie věd a umění, I. Hlaváček se věnoval V. Vojtíškovu jako epigrafikovi a M. Bělohlávek upozornil na význam Vojtíškových prací o nejstarších dějinách města Plzně.

Univerzitní problematika je zastoupena dvěma příspěvky. V prvním pojednala I. Zachová o Vojtíškově působení na brněnské univerzitě, které zachytila na základě korespondence Vojtíšek — Navrátil a z univerzitního archivního materiálu. Ze shromážděného materiálu je zřejmé, že ke krátkému působení na nově vzniklé druhé české univerzitě získal V. Vojtíška brněnský archivář a profesor obecných dějin B. Navrátil. Na jeho nalehání a přimluvy zde Vojtíšek učil jako suplující mimořádný profesor pomocných věd historických od škol. roku 1922/23.

Do Archivu hl. města Prahy a zároveň za katedru pražské filozofické fakulty se vrátil již následujícího roku, aby Univerzitě Karlově zůstal věrný až do počátku šedesátých let. Vojtíškově činnosti v pražském univerzitním archivu je věnována osobní vzpomínka jeho žáka K. Beránka, jenž se pokusil zachytit Vojtíškovu působení inspektora a později archiváře Univerzity Karlovy. Přes nesporná, Beránkem zdůrazněná pozitiva organizačního a odborného vedení univerzitního archivu nelze však opominout, že všechny velké vědecké projekty, spojené s Vojtíškovou třicetiletou činností v univerzitním archivu (edice nejstarších matrik, univerzitní diplomatář i nová syntéza dějin Univerzity Karlovy) zůstaly jen nedokončeným torzem.

Michal Svatoš

Peter Schmidt, Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552—1914). Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1984, 364 s.

Pod vedením Wolfganga Reinharda vznikla na univerzitě ve Freiburgu v Breisgau disertační práce, jež má zásadní význam pro každého badatele, který se bude zabývat dějinami protireformačního školství. Jako první položíme si ovšem nad Schmidtovou knihou otázku po jejím vztahu k dosud standartní dvoudílné monografii Collegia Germanica od Antona Steinhubera.¹⁾ Tu lze ihned konstatovat, že si devadesát let stará Steinhuberova syntéza zachová i nadále význam především pro detailnější poznání správních dějin Germanika. Není jistě nutné podotýkat, že dnes nevyhovuje metodologicky, je však třeba zdůraznit, že představuje vyvrcholení jezuitských zpracování dějin této instituce. Schmid-

¹⁾ A. Steinhuber, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, 2 sv., Freiburg/Br. 1895, 2. vyd. 1905.

tova práce, založená na původních římských pramenech (z ASV i z AHSI), je potom cenná nejen důslednou aplikací Reinhardových sociálně historických přístupů k církevním dějinám. Schmidt podal totiž první výklad dějin Germanika, který neopomíjí střetávání odlišných kuriálních a jezuitských představ o struktuře a účelu koleje.

Ačkoliv podtitul knihy napovídá, že výzkum byl doveden až na počátek první světové války, nemohl autor podělit jednotlivá období rovnoměrnou pozorností. Kniha se rozpadá ve tři relativně samostatné části. První z nich má výslovně problémový charakter. Schmidt se tu zaměřil na období do roku 1584 (do vydání buly „Ex Collegio Germanico“), kdy probíhala diskuse o příští charakter koleje. Druhý velký celek, nazvaný „Absolventi Germanika in potridentských dějinách církve“, charakterizuje zcela jiná metoda práce, postavená na interpretaci kvantifikovatelných dat. V podstatě stejně pojednává Schmidt i dějiny ústavu v 19. století, smysluplnost připojení této etapy k dějinám „starého“ Germanika (tj. do roku 1798) jeví se mi však dost diskutní. Třetí část tvoří pak precizně zpracované tabulkové přílohy, jež korunuje katalog všech studentů Germanika za léta 1552—1914. Autor sice skromně doznává, že tento přehled nenahrazuje moderní vydání matrik, avšak i v této podobě představuje neobyčejně důležitou pomůcku, jejíž cenu poněkud degraduje jen absence údajů o místě původu studentů (katalog uvádí jméno; diecézi, odkud student přichází; léta, strávená v Germaniku a odkaz na číslo matričního zápisu).

Collegium Germanicum (založené 1552) je nejstarší z římských kolejí, zaměřených v duchu zásad potridentského katolicismu na výchovu vzdělaného světského kléru pro ty regiony, jež se zcela nebo částečně vymykaly vlivu římské kurie. Tyto ústavy moderního internátního typu tehdy na katolické i protestantské straně (později založena římská kolej

neofytů, řecká, anglická kolej a další) nacházely se v úzké vazbě na ústřední římské jezuitské učiliště Collegium Romanum, které pro jejich alumnus zajišťovalo výuku. Prvních dvacet let existence Germanika, jež hrálo zprvu roli nepřilíš vlivného šlechtického konviktu, nemá pro jeho pozdější dějiny velký význam. K zásadnímu obratu došlo v letech pontifikátu Řehoře XIII. (1572—1584), jenž právě školským reformám věnoval zvláštní pozornost. Reorganizace Germanika roku 1573 a s ní spojená finanční injekce postavily tento ústav do centra diskuse o dalším taktickém postupu katolické církve především v Říši. Vrchní vedení Germanika příslušelo v zásadě popěji, z jehož kanceláře vycházely také základní dokumenty, týkající se kolejních statut. Právo navrhování změn ve statutech náleželo ustanoveným kardinálům—protektorům. Tito kardinálové, pravidelně členové roku 1572 obnovené Congregatio Germanica v Římě, delegovali však nezřídka své právo iniciativy jezuitům, respektive se řídili jejich přáním. Jezuitskému generálovi bylo pak vyhrazeno jmenování rektora a přijímání alumnů. Za této mocenské konstelace se odehrála v letech 1573—1584 rozhodující rozprava o zaměření Germanika. Jezuité se řídili v podstatě ještě představou Ignáce z Loyoly o výběrovém „vojsku“ oddaných odchovců, kteří, představující jakýsi mobilní prvek mezi duchovenstvem, budou působit v intencích římského centra vždy tam, kde jich bude nejvíce třeba. Ve sboru kardinálů zavládla zase snaha vytvořit z Germanika výlučně šlechtický ústav, zaměřený k výchově nejvyššího kléru, říšských ordinářů a šlechtických kanovníků, ochotných působit v Německu v duchu politických intencí kurie. Výchova nižšího kléru měla být pak přeložena do papežských seminářů za Alpami. Ani jedna z těchto představ se nerealizovala v úplnosti a regule z roku 1584 představují určitý kompromis.

Život v koleji se řídil jezuitskými prin-

cipy, měl však své zvláštnosti. Pobyt v římském Germaniku byl totiž vyvrcholením studijního cyklu a přijatí alumnové se měli věnovat takřka výlučně studiu teologie. O tom jednoznačně svědčí požadavek minimálního věku 20 let a absolvovaného filozofického studia. Pro šlechtu existovaly ovšem výjimky. Další podmínky, totiž obligatorní doporučení od místního ordináře a závazek svěcení, vylučovaly pak Collegium Germanicum ze systému akademických peregrinací. Přednost dávána kandidátům se zajištěným beneficiem zároveň opět favorizovala šlechtu.

Jak ukázala analýza skutečných poměrů, podíl šlechty, na přelomu 16./17. století zhruba třetinový, stoupal vytrvale až do poloviny 18. století (na 75 %). Charakter nešlechtického ústavu mělo Germanikum vlastně jen v 16. století. Ustanovení o předběžném vzdělání v podobě ukončeného filozofického kursu se nedařilo naplnit (též vinou vysokého podílu šlechty) až do roku 1680, kdy poprvé převládli mezi „nováčky“ ti, kteří zahájili své římské studium přímo v teologických třídách. Zároveň stoupal podíl těch, kteří dospěli od logiky až k ukončenému běhu teologie (až na 60 % úspěšnosti v 1. polovině 18. století). Původní záměr kúrie ovládnout pomocí absolventů Germanika kanonikáty v Říši zdařil se dost značně, když uvážíme, že pro 2. polovinu 17. století zjistil autor jejich skoro čtvrtinový podíl v kapitulách, obsazovaných říšskými stavy.

Schmidty analýzy jsou neobyčejně precizní, pro vyjasnění však sluší dodat, že se týkají výhradně studentů Germanika a nepřinášejí tedy žádné informace o profesorech, obsahu výuky ani vnitřním životu koleje. Autor se rovněž nezapomínal na osobní vztahy Germanika a zaalpských papežských seminářů, založených za Řehořova pontifikátu (1574 Vídeň, 1575 Praha, 1578 Štýrský Hradec, 1579 Olomouc). Bylo by jistě zajímavé zjistit, jak velký počet studentů Germanika prošel těmito semináři (přinejmen-

ším v období jejich plného rozkvětu zhruba do roku 1600). Bez užítu by nebylo ani srovnání statut těchto papežských seminářů, jež většinou z římského vzoru vycházela. Pozoruhodná je například paralela v otázce závaznosti kněžského svěcení, v Germaniku v prvním období nevyžadovaného, jež se v mladších papežských seminářích stává obligatorní rovněž až po určité konsolidaci (paragraf osmý Ratio Comensis 1578, platných statut pro Olomouc, ponechával také ještě volnost rozhodnutí, zrušenou až po vizitaci semináře 1583). Je také škoda, že není ve Schmidově práci blíže zmíněn návrh hornoněmeckého provinciála a bývalého pražského rektora Paula Hoffae přeložit část Germanika přímo do Německa.

K poznání českých studií na Germaniku nabízí Schmidova práce mnoho. Podíl studentů z českých zemí kolísal ve sledovaném období (1552—1798) od 6,9% v padesátiletí 1700—1749 k pouhým 3,5% v letech 1600—1649. Celkově lze ze Schmidova katalogu zachytit 101 osob z českých zemí, z toho připadá na pražskou (a litoměřickou) diecézi 44 a na olomouckou 57 studentů. Z nich bylo 48 šlechticů a 58 nešlechticů (zbytek tvoří řádoví kněží). Celé období člení do dvou odlišných etap léta 1620—1650 (v těchto letech až na dvě výjimky prevalence z českých zemí ustává). V souladu s celkovým charakterem peregrinace připadá totiž na léta do 1650 31 nešlechticů (ca. 60%), po 1650 se zase výrazně projevila převaha šlechty v počtu 40 studentů (asi 2/3 českého kontingentu). Schmidtem předložený materiál přináší tak zajímavé možnosti využití pro budoucí výzkum sociálního původu a vzdělání vyššího duchovenstva v pobělohorských Čechách.

Zdeněk Hojda

Herbert Hans Egglmaier, Das medizinisch-chirurgische Studium in Graz, (Ein Beispiel für den Wandel staatlicher Ziel-

vorstellungen im Bildungs- und Medizinwesen), Dissertationen der Universität Graz, B. 50, Graz 1980, 599 s.

Předkládaná disertační práce mladého pracovníka Ústavu pro dějiny univerzity ve Štýrském Hradci významným způsobem obohacuje jak literaturu historicko-lékařskou, tak i literaturu o dějinách rakouského školství. Zvláště v prvé oblasti, kde ještě často vycházejí práce málo fundované základním archivním výzkumem, je kniha H. H. Egglmaiera dalším dokladem toho, že i nelékař může podstatně přispět k objasnění některých závažných otázek vývoje medicíny a zdravotnictví.

V devíti kapitolách (v nichž některé se dále člení na řadu podkapitol, šestá dokonce na několik desítek) sleduje autor historii vzniku univerzity ve Štýrském Hradci (1585) a vzniku a vývoje lékařského chirurgického učiliště od druhé poloviny 18. století až do jeho přeměny na lékařskou fakultu v r. 1863.

Prvá kapitola podává stručný přehled historie univerzity ve Štýrském Hradci od r. 1585 až do r. 1782, kdy byla přeměněna na lyceum, aniž by se do té doby podařilo prosadit na ní zřízení lékařské fakulty. Poukazuje zde mj. na negativní úlohu jezuitů, kterým šlo pouze o výchovu kněží a kteří proto neměli zájem na vzdělání lékařů či úředníků (univerzita neměla ani právnickou fakultu). Ve druhé kapitole, která se zabývá zdravotní politikou v rakouských zemích v době Marie Terezie, vybírá autor ze širokého komplexu problémů některé, týkající se především různých kategorií zdravotníků, jejich vzdělávání, náplně činnosti a úlohy ve zdravotní politice osvícenského absolutismu se zvláštním zřetelem na poměry ve Štýrsku.

Těžiště vlastního přínosu Egglmaierovy práce spočívá v kapitolách následujících; v nichž na základě široké heuristiky v archivech štýrských, vídeňských i jiných podává dosud nejjednodušší obraz osudů lékařsko-chirurgického studia ve

Štýrském Hradci v letech 1782—83, zejména pokud se týče poměrů personálních. Třetí kapitola sleduje návrhy na výuku ranlékařů ve Štýrském Hradci a její počátky od poloviny 18. století až po přeměnu hradecké univerzity na lyceum, na němž bylo od počátku zavedeno lékařsko-chirurgické studium, které se nepodařilo prosadit na zrušené univerzitě po celou dobu jejího trvání. Zřízení lékařsko-chirurgického učiliště ve Štýrském Hradci bylo v intencích josefinské zdravotní politiky, která se snažila zabezpečit venkovské obyvatelstvo dostatečným počtem dobře vzdělaných chirurgů, zatímco s graduovanými lékaři se počítalo především ve městě. Čtvrtá kapitola podává přehled studijních plánů, kterými se řídilo vzdělávání chirurgů jak ve Štýrském Hradci tak i na ostatních univerzitách a lyceích celé monarchie (byly vyhlášeny v r. 1786, 1804, 1810 a 1833). Následující kapitola je věnována dějinám lékařsko-chirurgického studijního direktorátu, instituce, která podobně jako na jiných univerzitách a lyceích rakouské monarchie řídila jeho osudy od počátku (s přestávkou let 1790—1820, kdy úlohu direktorátu převzal tzv. studijní konsens) až do jeho zrušení.

Šestá kapitola, která rozsahem zabírá více než třetinu textu Egglmaierovy práce, se zabývá obsazováním jednotlivých stolic lékařsko-chirurgického učiliště ve Štýrském Hradci a snaží se z dochovaného archivního materiálu vystopovat záměry rakouské personální politiky v oblasti vědecké. Tato kapitola doslova nabitá fakty shromažďuje velké množství biografických údajů o všech uchazečích o místa na Štýrskohradeckém lyceu. Nalézáme zde i řadu petentů z Čech, o nichž většinou dosud vůbec nebylo známo, že se do Štýrského Hradce hlásili. Ve štýrskohradeckých materiálech jsou uloženy jejich žádosti s podrobnými životopisy; autor podává podstatné výtahy z těchto pramenů v poznámkovém aparátu ve formě biografických hesel i s přehledem pramenů a literatury. (Z to-

hoto důvodu zabírá poznámkový aparát skoro polovinu celé jeho knihy). Je škoda, že do pečlivě shromážděných biografických údajů nezahrnul alespoň stručnou charakteristiku vědecké činnosti jednotlivých osobností, což by nepochybně napomohlo i k dokonalejšímu splnění záměrů této kapitoly — přispět k objasnění státní politiky v oblasti vědecké. Autor jakožto nelékař se i v textu až příliš úzkostlivě vyhýbá odbornému hodnocení jednotlivých osobností a to i takových, u nichž lze hodnocení převzít ze solidních prací.

V závěrečných oddílech této kapitoly podává autor přehled docentů na učilišti ve Štýrském Hradci před i po univerzitních reformách v letech 1848—9. Následující kapitola je věnována historii asistentů jednotlivých oborů.

Dvě závěrečné kapitoly jsou jakýmsi zobecňujícím přehledem sledované problematiky. Prvá z nich rekapituluje návrhy na přeměnu lycea na univerzitu, které se objevovaly znovu a znovu po celou dobu jeho trvání, zvláště důrazně pak v letech 1848—9. Ve druhé se snaží autor stručně zrekapitulovat, jak se v dějinách lékařsko-chirurgického učiliště ve Štýrském Hradci zrcadlily záměry státní politiky v jejich proměnách od 80. let 18. století do počátků 70. let 19. století, kdy došlo (v r. 1872) k definitivnímu zrušení zbývajících lékařsko-chirurgických učilišť v celé monarchii.

Zajímavé jsou přehledné tabulky, srovnávací frekvenci studentů na všech lékařsko-chirurgických učilištích v rakouském soustátí; pro nás jsou zvláště zajímavé a cenné vzhledem k lyceu olomouckému. V jedné tabulce pak autor podal přehled obsazení jednotlivých kateder štýrskohradeckého učiliště.

Seznam využitých archivních pramenů je skutečně úctyhodný, v seznamu literatury však bohužel postrádáme řadu základních prací o dějinách pražské a olomoucké univerzity, které autor nepoužil zřejmě z důvodů jazykových.

Bylo by velmi žádoucí, aby H. H. Eggl-

maier v dalších svých pracech obrátil pozornost např. na institucionální vývoj tohoto učiliště (tzn. přednáškové a klinické prostory, knihovny, jejich vybavení), náplň studia (učebnice a pomůcky, podle kterých se vyučovalo) a další otázky, které nemohl v rámci své disertační práce zpracovat.

Ludmila Hlaváčková

Namhafte Hochschullehrer der Karl-Marx-Universität Leipzig. Bd 1—6, Karl-Marx-Universität Leipzig 1982—1984, 90+91+95+88+86+80 s.

V návaznosti na starší obdobné publikace (Bedeutende Gelehrte in Leipzig, 2 sv., KMU Leipzig 1965; Verdiente Arbeiter und Angestellte der Karl-Marx-Universität, KMU Leipzig 1980) a biografie jednotlivých významných vědců vyšlo u příležitosti 575. výročí založení lipské univerzity 6 útlých svazků sborníku (dva svazky ročně), jehož cílem je představit veřejnosti zasloužilé vysokoškolské učitele, kteří působili na lipské univerzitě v prvých letech po osvobození Německa od fašismu a přispěli svým dílem k dalšímu rozvoji zde pěstovaných disciplín a k demokratické a socialistické přestavbě vysokého školství NDR. Velkou zásluhu o vznik souboru měl prof. Gottfried Handel jako vedoucí pracovní skupiny pro univerzitní dějiny při rektorátu KMU. Realizace díla se již bohužel nedožil.

První, třetí a pátý svazek (red. G. Handel, A. Neubert, H. Piazza, G. Schwendler a D. Wittich) seznamuje čtenáře s představiteli společenských věd a teologie, druhý svazek (red. F. Müller a A. Thom) je věnován lékařské vědě, 4. sv. (red. H. Hennig, A. Uhlmann a H. Wußig) představitelům chemie a fyziky a 6. svazek (red. A. Ermisch a K. Renner) odborníkům v oborech zemědělské vědy, veterinární medicíny, biologie a geografie. Práci širokého týmu odborníků z různých pracovišť KMU v Lipsku tak vznikl za-

jemavý soubor 64 portrétů předních osobností univerzity, které vstupovaly do vědeckého života zčásti již před první světovou válkou, zčásti v meziválečném období a výjimečně až po druhé světové válce a daly po r. 1945 všechny své síly budování univerzity na nových základech, přičemž některé z nich brzy získaly i významné celostátní funkce. Právě líčení životního běhu jednotlivých lipských univerzitních profesorů poskytuje názorné poučení o životě německé inteligence za výmarské republiky, i za nacistické éry a o velmi složitém procesu formování nových kádrů vysokoškolských učitelů v socialistickém Německu po r. 1945. Jak komplikovaný tento proces byl, ukazuje srovnání životního běhu takových osobností, jako byl např. politický ekonom Fritz Behrens, profesor nordistiky a náboženských dějin Walter Baetke, profesor žurnalistiky Basil Spiru nebo chemik Gerhard Geisler. Soubor jako celek se tak stává cenným doplňkem právě vydaných dějin lipské univerzity. Českého čtenáře zaujmou i zmínky o dočasném působení řady zmíněných osobností v Československu (např. F. Behrens, H. Budzislawski).

Eduard Maur

Berühmte Leipziger Studenten. Hrsg. v. H. Piazza, W. Fläschendräger, G. Katsch u. G. Schwendler. Leipzig — Jena — Berlin, Urania Verlag 1984. 197 s. + XXIV s. obr. příl.

Jednou z publikací vydaných k 575. výročí založení lipské univerzity, které připadlo na rok 1984, je sborník 25 portrétů slavných žáků této přední německé vysoké školy, určený nejširším čtenářským vrstvám. Portréty neusilují o to všestranně postihnout vybrané osobnosti, spíše se soustřeďují na jejich vztah k Lipsku, nebo jej alespoň zdůrazňují. Zejména se pak snaží sledovat význam pobytu ve městě a na univerzitě pro vývoj každého jedince. Vý-

běr pokrývá všechna staletí existence univerzity. Jednotlivé stati se opírají především o výsledky dosavadní odborné literatury, zčásti však i o nové výzkumy v lipském univerzitním archivu. Obrazová příloha je dosti bohatá a přináší kromě portrétů a dokumentárních rytin a fotografií i několik reprodukcí malířské výzdoby univerzitních matrik.

V chronologickém pořadí tu před námi defilují malíř a grafik Martin Schongauer (autorkou je H. Ulmannová), revoluční kazatel Thomas Müntzer (M. Steinmetz), montanista Georg Agricola (H. Bräuer), astronom Tycho Brahe (H. Wußing), raní osvícenci Gottfried Wilhelm Leibnitz (H. Seidel) a Christian Wolff (W. Fläschendräger), komponista Georg Philipp Telemann (R. Szeskus), literáti Gotthold Ephraim Lessing (B. Peters) a Johann Wolfgang Goethe (W. Fläschendräger), ruský revolucionář Alexandr Rudiščev (E. Hexelschneider), filozof Johann Gottlieb Fichte (M. Thom), spisovatelé Johann Gottfried Seume (C. Träger) a Novalis (G. Rommel), komponisté Robert Schumann (G. Steiger) a Richard Wagner (W. Wolf), revoluční dělničtí publicisté a politici Franz Mehring (G. Katsch a G. Schwendler), Bruno Schoenlank (G. Raue) a Karl Liebknecht (M. John), bulharský básník Penčo Slavejkov (D. Endler). Poslední skupinu tvoří osobnosti, které svým životem a dílem již bezprostředně zasáhly do naší současnosti: Hermann Duncker (G. Katsch a G. Schwendler), historik, ekonom a filozof, „učitel tří generací“ (+1960), Erich Zeigner (W. Bramke), saský ministerský předseda z r. 1923 a starosta města Lipska v l. 1945—1949, Erich Kästner (A. Klein), spisovatel, Georg Sacke (M. Ungar), historik, docent lipské univerzity popravený nacisty (studoval rok též v Praze), Gerhard Harig (W. Markow), fyzik, historik přírodních věd a politický činitel a Georg Maurer (W. Hastingger), významný lyrický básník NDR.

Portréty jsou psány vesměs svěže a zajímavě. Nejsou vždy koncipovány stej-

ně, některé usilují spíše o věcnou informaci, jiné mají podobu eseje. Českého čtenáře zaujmou i proto, že velká část z uvedených osobností německé vědy a kultury se dostala do kontaktu s našimi zeměmi, u některých velmi těsněho, u jiných spíše epizodického (např. světoběžník J. G. Seume zemřel za léčení v Teplicích a na poslední cestě ho doprovodil právě přítomný Fichte). Čtenáři se samozřejmě vnučuje otázka, zda by si podobný sborník nezasloužili i slavní absolventi pražské univerzity, případně i dalších československých vysokých škol.

Eduard Maur

E. Cieślak a kol., Historia Gdańska II. 1454—1655, Gdańsk, Wydawnictwo Morskie 1982, 974 s.

Monumentální Historie Gdańska patří v historické literatuře ke zjevům rozhodně méně běžným. Skutečnost, že dvěma stoletím dějin města bylo věnováno na tisíc stran je však vysvětlitelná hned několika momenty: tím prvním je mimořádnost postavení Gdańska jako samostatného a o to významnějšího centra v rámci polského státu, hospodářského, politického a kulturního střediska právě ve sledovaných stoletích na vrcholu své dráhy. Jako druhý důvod lze přijmout, že práce není jen velmi podrobným vyličením všech hlavních aspektů vývoje tohoto významného přístavu — dějin stavebních, demografických, politických, vojenských, hospodářských, mentálních i kulturních, ale že se kniha v nemalé míře mění v jakýsi encyklopedický slovník k dějinám měst oné doby. K tomuto dojmů přispívá i rozsáhlý oddíl rejstříků. A za třetí: nemalý význam má i dlouholetá koncentrace polského i mezinárodního výzkumu na dějiny tohoto centra, které svým významem přerostlo lokální horizont východní Evropy.¹⁾

¹⁾ Srovnej sborník Gdańsk, jego dzieje i kultura, Warszawa 1969.

Otázkám kultury, vědy a umění je v práci věnováno na 120 stran z pera Z. Nowaka, významného badatele o dějinách knihtisku, knihoven a publicistiky. Další podnětné partie nalezneme v kapitolách o každodennosti a materiální kultuře, které napsala M. Bogucka.²⁾ Základ gdaňské školní sítě tvořilo od poloviny 15. stol. šest farních škol, na nichž vyučovali klerici, dotvářely ji pak školy klášterní a dívčí. Vzhledem k poměrně brzké profesionalizaci inteligence ve městě a nutnosti legitimovat se akademickou přípravou při nástupu řady úřednických i svobodných profesí, setkáváme se již v předreformační době s gdaňskými studenty na univerzitě v Krakově i na ostatních středoevropských univerzitách. Celkem se tam v letech 1454—1525 imatrikulovalo na 550 gdaňských rodáků. Významným podpůrným momentem takovýchto studií byla stipendia, jimiž si městská rada pojišťovala stálý přísun inteligence do města — stipendisté se po studiích musili vrátit domů. Městská rada však dovovala i výuku dětí městské chudiny, kterým byla — od r. 1551 povinně — zajišťována výuka čtení, psaní a katechismu.

Proměny, které do školství přinesla reformace — zvláště eliminace škol klášterních a oslabení farních — vyvrcholily r. 1558 založením městského gymnázia. To v několika etapách a v soutěži s gymnázií Elblągu a Toruně dosáhlo koncem 16. stol. akademické úrovně.³⁾ V letech 1580—1655 jím prošlo 5 700 studentů.

²⁾ Z jejích studií k této tematice zmiňme alespoň Mieszczanin a inwestycje kulturalne. Przykład Gdańska w XVI—XVII w., Zapiski Historyczne 43, 1978 a též, Książka jako element kultury masowej w Gdańsku w XVII w., in: Polska w świecie, Warszawa 1972.

³⁾ Srovnej M. Pawlik, Dzieje gimnazjum elbląskiego w latach 1535—1772, Olsztyn 1973. Vzájemná konkurence zmíněných tří gymnázií spojená se záporným stanoviskem panovníka zabránila r. 1595 vzniku společné akademie pro Královské Prusko.

V té době to byla kalvínsky orientovaná akademie řídicí se vzorem Sturmovy štrasburského ústavu. Zajímavá je mimořádně úzká vazba kalvínsky orientované školy s luteránskou městskou radou, rychle rostoucí městskou knihovnou založenou r. 1596 a městskou tiskárnou.

Druhá polovina 16. stol. přinesla vedle založení gymnázia též rozvoj zahradnických studií, jejichž záběr se zvětšil na celou Evropu (opadl zájem o katolický Krakov). Akademická peregrinace se stala mezi patriciátem zvyklostí, v nižších vrstvách pak záležitostí nikoliv mimořádnou. Zhruba čtvrtina gdaňských univerzitanů získávala stipendia, přičemž suma uvolňovaná městem na podpory rychle rostla — po r. 1600 přesáhla 2 000 hřiven, před r. 1650 to bylo již 5 400 hřiven. V 17. stol. se obzor peregrinací stále častěji zužuje na Nizozemí a střední a východní Evropu. Vedle trvajících zájmu o Vitemberk a Heidelberg získal velkou popularitu Královec. Výrazně bylo akcentováno studium teologie.

V městě samém se od poloviny 16. stol. lavinovitě šířily soukromé školy, zčásti jako prakticky zaměřené kursy obchodního a řemeslného směru, zčásti jako přípravy vázané i personálně na gymnázium. Soupis z r. 1600 eviduje 33 soukromých škol s 800 žáky a žákyňmi.⁴⁾

Od r. 1621 dotvářelo školskou síť i čínorodé jezuitské kolegium. Centrem mnohostranného kulturního i vědeckého života města zůstalo však až do konce sledované doby gymnázium, k němuž se vázaly výzkumy od medicíny přes astronomii až k čilé polonistice a filologii obecně.

Je škoda, že zajímavý a velmi přínosný obraz gdaňského školství a na něj vázané kultury je v knize podán značně roztříštěnou formou, kdy se hlediska

⁴⁾ Srovnej K. Kubik, Polska szkola prywatna w dawnym Gdańsku (od XVI do polowy XIX w.), Gdynia 1963.

chronologického členění komplikovaně střetají s dělením věcným. Důsledkem je znatelná nesourodost výkladu, některé pasáže se v sousedních kapitolách de facto opakují, inde by zas bylo žádoucí bližší osvětlení zajímavých skutečností — např. poměru luteránské radní komise scholarchů a kalvínského vedení gymnázia. Vysvětlení by si zasloužila i skutečnost, že městská rada, která důsledně povolávala dostudované stipendisty zpět do města, obsazovala gymnázium především cizinci, a to bez větších náboženských omezení. Profesorské platy, které na přelomu 16. a 17. stol. dosahovaly výše 400—1 000 zl. ročně, přitom domácí uchazeče patrně neodrazovaly. Zaráží nás, že rozvinuté bádání o dějinách města nevěnovalo dosud monografickou pozornost právě dějinám gymnázia, zvláště je-li prezentováno jako ohnisko všeho kulturního a vědeckého dění ve městě.

Kapitoly o kultuře, vědě a umění poskytl ovšem i v mimoškolních kontextech mnoho srovnávacího materiálu s českou situací i srovnatelných závěrů. Zmiňme alespoň fakt, že knihy byly v Gdańsku doloženy v majetku poloviny obyvatel, podstatné jsou i formulace o vztahu měšťanstva k umění a o rozvoji trhu uměleckými díly v 16. stol. Za nejcennější je snad možno pokládat zjištění, že kulturní poměry baltského centra byly v řadě ohledů srovnatelné s vnitrozemskou Prahou. Výjimkou nebyla kupodivu ani mentalita obyvatel obou tak rozdílných měst.

Jiří Pešek

Martin Svatoš, Antika žertovně zčeštěná aneb danajský dar. Čtení o antice 1982—83. Praha, Svoboda 1983, 88 s.

Nestává se často, aby se závažnému vědeckému dílu syntetické povahy, jakým je sborník *Antika a česká kultura* (recenze M. a M. Svatošů, HUCP 20/1, 1980, s. 138—142), dostalo neméně zá-

važného dodatku formou antologie humor-
ných textů. Jestliže k tomu v případě
antické knihovny skutečně došlo, stalo
se tak nesporně ku prospěchu věci. Sva-
tošův výběr antikisujících satyr a parodií
na klasická témata zahrnul osmadvacet
textů české literatury tohoto a minulého
století: autory umělecké špičky i — pro
dokreslení masové recepce antiky v Če-
chách — ukázky z „periferní“ zábavné
publicistiky. Nalezneme zde výběr ver-
šovaných, prozaických i dramatických
děl v rozpětí od obrozeneckého překladu
Blumauerovy travestie Eneidy přes V.
Hanku, profesora UK J. Vrchlického, dok-
tora téže univerzity K. Čapka a studenty
J. Voskovce a J. Wericha až ke stře-
doškolskému okruhu J. Žáka a J. Haš-
ka. „Jestliže někdo na antické téma žer-
tuje, musíme předpokládat, že má poně-
tí o tomto tématu nejen on sám, ale
i konzument takového humoru“, říká Sva-
toš v editorské poznámce. Širším před-
pokladem takovéto platformy bývala stře-
doškolská a univerzitní výuka klasické
filologie, neodmyslitelná od kultury če-
ských měst od počátku 16. stol. až do
poloviny století 20. Proměna školství
posledních desetiletí osvobodila masu
žactva od utrpení latinské gramatiky,
ochudila však mladé generace také o su-
mu vědomostí, na nichž se zakládala
vážná i humorná kontinuita evropské
kultury ve smyslu časovém i prostorovém.
Právě proto se za demokratizaci pozná-
ní antické kultury i na ni navazujících
tradic přimlouvá v předmluvě E. Steh-
líková slovy sice laskavě veselými, leč
o to naléhavějšími. Mám za to, že pro
poznání antické tradice učinila Svato-
šova antologie mnoho. Podíl na čtenář-
ském úspěchu publikace má ovšem i sděl-
ná stať J. Kalivody o řeckém náboženství,
která antologii provází pod čarou a také
i skvostná ilustrační výprava V. a M. Ji-
ránků. Antika žertovně zčeštěná není te-
dy pouze příspěvkem ke studiu antické
tradice v Čechách, ale též důkazem o ži-
votnosti antického odkazu dnes.

Jiří Pešek

Kolokvium „Dějiny vědy a univerzit v Sas- ku v 18. a 19. století“

U příležitosti 575. výročí svého zalo-
žení uspořádala lipská univerzita spolu
se Saskou akademií věd mezinárodní
kolokvium „*Wissenschafts- und Univer-
sitätsgeschichte in Sachsen im 18. und
19. Jahrhundert. Nationale und interna-
tionale Ausstrahlung und Wechsel-
wirkung*“. Kolokvium se konalo ve dnech
26.—27. listopadu 1984 v budově lipské
univerzity.

Jednání kolokvia bylo zahájeno slav-
nostními projevy prezidenta Saské akade-
mie věd prof. dr. phil. N. Bahnera a rek-
tora Univerzity K. Marxe v Lipsku prof.
dr. h. c. L. Rathmanna, kteří na širo-
kém pozadí celkového vývoje univerzit
a vědeckého bádání v Německu zhodnoti-
li přínos Lipska a lipské univerzity, stej-
ně jako přínos saské vědy jako celku
k formování německé vzdělanosti, vědy
a kultury.

Vlastní úvod do problematiky, jež by-
la předmětem jednání kolokvia, předsta-
voval referát prof. dr. K. Czoka (Lipsko)
věnovaný tematice buržoazních přeměn
v Sasku v 18. a 19. stol. Referent podal
charakteristiku manufakturního podniká-
ní a průmyslové revoluce v Sasku, defino-
val politické proměny v zemi a zdůraz-
nil těsné sepětí lipské univerzity 19.
stol. s potřebami kapitalistického vývo-
je. Pokusil se rovněž odlišit saskou vý-
vojovou cestu kapitalismu od klasic-
kého vývoje v Prusku.

Prof. dr. G. Mühlpfordt (Halle) pro-
mluvil na téma „Saské univerzity v Lip-
sku, Jeně, Halle a Vitemberku — před-
voj německého osvícenství“. Ocenil ze-
jména přínos těchto univerzit v oboru pří-
rodních věd, filozofie, práva, historie,
krásných věd a při zrodu osvícenského
filantropismu. Zvláštní pozornost věnoval
projevům osvícenství ve Vitemberku, nej-
více zatíženém tradicí luterské ortodoxie,
a postupnému přesunu vedoucí pozice
z Halle a Lipska na Jenu.

Prof. dr. R. Grosse z Lipska refero-

val o významu lipských vědců 18. stol.
pro vývoj německého literárního jazyka.
Ocenil zejména zásluhy Gottschedovy,
Adelungovy a Gellertovy, ale i přínos
Thomasia a Wolffa, kteří s novými forma-
mi myšlení rozvíjeli i formy jazykové,
dále přínos pietismu pro rozvoj jazyka
a konečně význam překladatelské čin-
nosti pro šíření osvícenství v Německu.

Dr. W. Fläschendräger z KMU v Lip-
sku se pokusil vystihnout celkový vý-
znam lipské univerzity v 18. stol. Sled-
oval svár tendencí k provincialismu a k
mezinárodnímu působení Lipska, přičemž
podtrhl zejména evropský význam lip-
ských časopisů a encyklopedických pra-
cí a spojení přírodních věd s praxí. Od-
mítl přitom pokusy o podceňování vý-
znamu Gottschedova.

Prof. dr. J. Gierowski z Krakova uká-
zal na důležitost polsko-saské unie pro
rozvoj polského osvícenství a nastínil
vzájemné vědecké kontakty obou zemí
v 18. stol. Dr. E. Maur (Praha) se po-
kusil shrnout výsledky novějšího české-
ho výzkumu k otázce česko-saských vě-
deckých styků v téže době. Dr. J. Ivo-
nin z univerzity v Minsku srovnal odliš-
ný vývoj saských a anglických univerzit
v 16.—18. stol., zejména co do jejich
funkce ve společnosti a jejich závislosti
na státu.

Těsné vztahy mezi univerzitami v Lip-
sku a Heidelbergu v 18. a 19. stol. uká-
zal na konkrétních příkladech fundovaný
referát prof. dr. E. Wolgasta z Heidel-
berku. Působení středoněmeckých univer-
zit na osvícenství v sev. Německu charak-
terizoval dr. F. Kopitsch z Hamburku, vý-
znam Saska a jeho časopisů pro vzájemné
působení vědy a osvícenství, zejména
vzhledem k francké oblasti, byl téma-
tem referátu dr. R. S. Elkara ze Siegeny.

Speciální příspěvky k dějinám jednot-

livých vědních oborů na univerzitě ve
Vitemberku a v Lipsku přednesli prof. dr.
L. Lieberwirth (Halle), dr. H. Lück (Hal-
le) a dr. G. Wartenberg (Lipsko), za-
tímco dr. K. H. Blaschke (Friedewald)
doplnil úvodní referát o některé aspek-
ty vztahu mezi ústavněprávním a politic-
kým vývojem v Sasku a proměnami lipské
univerzity v 19. stol. Dr. L. Hiersemann
(Lipsko) pojednal o utváření technického
školství v Lipsku v 18.—19. stol.

Zbývající referáty byly věnovány jed-
notlivým významným osobnostem němec-
ké vědy, které měly hlubší vztah k sas-
ké oblasti. Zajímavý byl příspěvek prof.
dr. S. Hoyera (Lipsko), který na zákla-
dě osobního deníku z dob studií uká-
zal přerod L. Rankeho ze saského kon-
servativního patriota v pruského státní-
ho ideologa, a příspěvek M. Kobucha
(Drážďany) o zapomenutém historiku
Eduardu Vehsem (1802—1870), malo-
buržoazním demokratu, účastníku revolu-
ce 1848 a autoru rozsáhlé historické
práce o dějinách panovnických dvorů.
Další příspěvky si všímaly např. činnosti
vitemberského profesora medicíny F. Erd-
manna v Kazani a Tartu (H. Kühnl, Vi-
temberk), filozofa K. Ch. F. Krauseho
(prof. dr. S. Wollgast, Drážďany), dráž-
ďanských kulturních historiků G. Klem-
ma a J. G. Graesseho (dr. G. Heres, Ber-
lin), saského dvorního mechanika An-
drease Gärtnera (prof. dr. R. Sonnemann,
Drážďany), korespondence C. F. Gausse
a M. W. Drobische (prof. dr. H. Zwahr,
Lipsko) aj.

Symposium jako celek mělo vysokou
odbornou úroveň a zejména obecněji
založené příspěvky v jeho prvé části
byly neobyčejně přínosné. Stalo se tak
hezkým příspěvkem k významnému ju-
bileu nejstarší univerzity na území NDR.

Eduard Maur

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1985

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXV. Fasc. 1

Redakční rada:

akademik Václav Vaněček, předseda,

doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník,

doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,

RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,

doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravil Josef Kurský

Dáno do tisku 28. 1. 1985

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, Opava
Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15,— Kčs